

SPENCER ÉS A SZOCZIOLÓGIA.

ELMONDATOTT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG 1904. ÉVI
JANUÁR HÓ 24-ÉN TARTOTT SPENCER-EMLEKÜNNEPÉLYÉN.

Igen t. hölgyeim és uraim!

Mindnyájan tapasztaltuk azt, hogyha valamely új, idegen nyelvet tanulunk, mihelyest átestünk a szógyűjtésnek és a hajlításnak, a nyelv szilánkjai és forgácsai összeszedésének első nehézségein, egy klasszikus író adnak elénk azon a nyelven, azért, hogy mindazon darabok, melyeket összegyűjtöttünk, egészszé váljanak előttünk, hogy benne megértsük mindazon részletek értelmét, melyeket eddig nem tudtunk kivenni és hogy általa a nyelv szellemébe bepillantassunk. Tapasztalták önök azt is, hogy annál jobban és annál többször visszagondolunk erre az íróra, minél nagyobb nehézségeink voltak a nyelvvel és mennél inkább kényszerítve voltunk megtanulására; úgy hogy később, midőn valamely kép, vagy hasonlat, vagy szó alkalmazása előfordul, akár öntudatosan, akár öntudatlanul, gondolatink mindig ahhoz az első klasszikus íróhoz visznek vissza, a ki által először jelent meg előttünk a nyelv a maga egységében.

A XIX. század egy új nyelvet tanult a szociológiát: a társadalom jelenségeinek természettudományi alapon való szemlélését. Ennek az új, nehéz nyelvnek megtanulására kényszerítve volt. És azon klasszikus író, kinek írásaiban először álltak össze a szilánkok és forgácsok egészszé, azon író, kinek műveiből az egész tudomány egységes szellemét egy egész kor szak tanulta meg: ez az író Spencer Herbert.

Hogy róla beszéljünk t. hölgyeim és uraim, ahhoz kérem szíves türelmüket. De ez még nem elég; kérem szíves velem gondolkozásukat és gondolatbeli segítségüket, mert máskülönben a feladatot megközelíteni nem lehet. És ennek is meg van a

maga filozófiai oka. Mert, a mint azt legszebben Schopenhauer fejezte ki a Kant-filozófia kritikájáról írt »Függelék«-ében: sokkal nehezebb valamely kiváló szellemet a maga igazságában s teljességében feltüntetni, semmint kimutatni hibáit: azért, mert az ilyen nagy szellemeknél éppen a hiba az, a mely a felületen áttekinthető és éppen a nagyságuk az, a mely a mélységben van és ki nem meríthető.

Ezért, azt gondolom, leghelyesebb, ha a részleteket kerülve egyenesen beletörtetünk a kérdés közepébe és úgy próbálunk ott elhelyezkedni, mint egy körkép középpontján, hogy onnét Spencer szociológiai gondolkozását áttekinthessük.

Ha visszanézünk a XIX. századra, két óriási tünemény domborodik ki világrendítő nagyságában előttünk; az egyik a technikai és természettudományok addig nem is remélt óriási haladása, a másik az alsóbb néposztályoknak azon felemelkedése, a melyet egy angol író, Kidd, a nép eljövételének (Advent of Demos) nevez. A technikai és természettudományi felfedezések két nagy következménye volt. Az egyik az, hogy az emberi gondolkozás nemcsak kiterjesztette az ember életét (teszem föl a távolságok legyőzése által), hanem folyton közelebb és közelebb nyomult a természettudományi felfogás az emberi kutatás legvégső céljához, az emberi jelenségek megismeréséhez. A második következménye a technikai és természettudományok haladásának a XIX. században az volt, hogy óriási jelentőséget nyertek az összes társas alakulatok; így keletkeztek az óriási államok, így a gazdasági világban a trustok, s a munkásszövetségek. Ehhez a két nagy jelenséghez hozzájárult az az óriási nyomás, melyet a századra az alsóbb néposztályok folytonos felemelkedése gyakorolt. Mindezen körülmények következtében előállt kétségkívül az az idő, midőn a századnak egy új tudományos világnézetre volt szüksége, egy új világnézetre, miután az eddigi tudományos világnézetek keretébe azok a felfedezések és új eszmék már nem voltak beilleszthetők, a mely világnézet éppen az alsóbb néposztályok felemelkedése következtében képes legyen arra, hogy a társadalmi jelenségeket is egységes alapon magyarázza. Ennek az új világnézetnek megalkotására vállalkozott az a férfiú, a kinek emlékét ünnepeljük ma, Spencer Herbert.

Ezzel tehát a kellő közepébe jutottunk a problémánknak, és itt nyugodtan megállapodva, megismerhetjük Spencer Herbert nagyságát és szociológiai működését.

Mielőtt tovább mennénk, két megjegyzést kell tennem. Az egyik ez: az előbb azt mondtam, hogy a század egy új nyelvnek a megtanulására, egy új világnézet megalkotására volt kényszerítve. Midőn ezt a szót használom: »kényszerítve«, nem abban a feszélyező értelemben veszem. Minden századnak valószínűsége az, hogy a melyeknek kifejezésére kényszerítve volt, mert azok felelnek meg élő törekvéseinek. Kora igazságainak kinyilatkoztatásával a század kényszerítő nyomásának, tehát igazi törekvéseinek felelt meg Spencer Herbert nagy rendszerében.

A másik megjegyzés, a mit tennem kell, az, hogy a mint már az első pillanatban is látható, ha valaki volt, a ki alkalmasnak mutatkozott ennek az igazságnak a megértésére, egy ily óriási feladatnak megvalósítására, az az ember volt, a ki hosszú életén keresztül gyenge testének minden erejét, minden vagyonát, minden működését erre az egy célra szentelte és a kinek életrajza egy az ő munkájával (más életrajza ma sincs), kinek hosszú élete, mint egy folyó, csöndesen végighömpölygött a század térségein mélységes hullámaival, hogy mint a folyó habja az eget, úgy tükröztesse a fentragyogó igazságokat.

Ezek után megállva azon a középponton, a honnan Spencer Herbert nagyságát, világnézetét és szociológiáját meg kell ítélnünk, lássuk fokenként, mi az, a mit ő e tekintetben nekünk ad.

És itt megint Schopenhauer jut eszembe, a ki azt mondja, hogy: a nagy ember olyan, mint a pálmafa, korának talajából nő ki, de a fölé emelkedik. Ha így van az, úgy támaszszunk egy létrát e pálmához, és lépcsőfokként próbáljunk felemelkedni hozzá. Így azt hiszem, legkönnyebben megértjük azokat a körvonalakat, a melyek Spencer munkásságának keretét alkotják.

I. Ismeretes önök előtt, hogy Spencer Herbert egy hatalmas s rendkívüli terjedelmű filozófiai rendszert dolgozott ki, a melyben a filozófiai kérdésektől kezdve a biológiának (élettan), a pszichológiának (lélektan), a szociológiának (társadalomtan), etikának (erkölcsstan) összes kérdéseit egységes világnézet szempontjából akarta megvilágítani. Az ő egységes világnézetének alapja az, hogy egyetlen egy törvényszerűség van az egész világban, és ez a törvényszerűség, melyet az előtt már a geológiai felfedezések és a csillagászok kimutattak, melyet a szervesvilágnál is be lehetett bizonyítani, nem áll meg itt,

hanem tovább megy a szerves növényi és állati életre, sőt itt sem áll meg, hanem belemegy az emberi életbe, lélektanába és a társas jelenségekbe. Ez a törvényszerűség a fejlődésnek, az evolúciónak a törvényszerűsége, az összes érzékelhető tünevényeken uralkodó törvényeivel.

Arról okoskodnunk, hogy Spencer vagy Darwin előzték-e meg egymást s hogy egyes részletekben megint Darwinnak kik lehettek az előzői: teljesen fölösleges. Sőt mentől inkább kutatjuk ezt, mentői jobban bebizonyosodik, hogy a múlt század közepén, a hatvanas években ezen törekvések mindenütt felbukkantak, annyival inkább látszik bizonyosnak, hogy ez a tudományos vizsgálódás, melyet Spencer folytatott, a kor igazi szükségletének és igazi vágyainak felelt meg.

E világnézetbe — keresztül törve az addigi hagyományokon — belefoglalta az emberi társas együttlét tudományát, a szociológiát is, kimutatván, hogy a társas jelenségekre is ugyanazon nagy törvények alkalmazhatók, mint a melyek a természet egyéb szerves és nem szerves teremtményeire állanak.

Mit jelent az, hogy Spencer egy oly tudományos világnézetet alkotott, a mely a XIX. századot kielégítette és a mint most, a XX. században látjuk, eddig legalább más tudományos világnézettel helyettesíthető nem volt? Ez nem azt jelenti, hogy mindazon óriási anyag, a mely Spencer műveiben foglaltatik, az ő találmánya; ilyet legtúlzóbb követői közül sem állított senki. Azt sem jelenti, hogy mind az az adat, melyből ő felépítette ezt az óriás boltozatot, hogy mindez örökéletű, maradandó; sőt már ma is látjuk, hogy egyes részek kicserélendők és változtathatók. Ezt mind nem jelenti. Azt sem jelenti azonban, hogy e tudománynak nem volnának egyes részei, melyet más jobban meg nem csinálhatna.

De azt jelenti, hogy az egész század zümmögött és morajlított, az egész század forrt, és keresett valami újat; öntudatlan hangok hallatszottak, egész fűgák, vagy félig kész hangsorok, azonban, a ki az egészet egy harmonikus szimfóniába kótázta le, az Spencer Herbert volt.

Ennek kettős jelentősége van: az egyik abszolút, a másik relatív. Abszolút és maradandó az, hogy az emberi gondolkozást egy nagy lépéssel tovább vitte, mindazoknál, a kik előtte ily tudományos világnézetet alkottak. Relatív jelentősége az, hogy ő fejezte ki a XIX. század és különösen az ő korának gondolkozását egy egységes gondolatrendszerben. Ez a

gondolatrendszer ránk bámulatos erővel hat. Később, ha az majd az új századok új felfedezéseket hoznak, ez a gondolatrendszer is meg fog dőlni. Azonban akkor is igaz lesz, hogy a legnagyobb elmék alkotják meg valamely korszak gondolatrendszerét és hogy Spencer kifejezte a maga korszakáét.

Ha volna olyan mérleg, melyen a filozófiai gondolatokat grammokban, kilókban kifejezve meg lehetne mérni, akkor Spencert három mérték szerint lehetne megmérni; meg lehet mérni saját mértéke szerint, ellenségeinek mértéke szerint, és azon a tárgyi alapon, hogy a világnézetet mennyiben változtatta meg.

Spencernek saját mértéke szerint, minden dolog, legyen az ásvány, növény, intézmény, vagy gondolat, annál tökéletesebb, mennél jobban van integrálva, vagyis minél több részen tud szerves összefüggésben uralkodni. Ha ez igaz, akkor a legnagyobb integráció, mely a XIX. században volt, vagyis a legtöbb ismeretnek legszervelesebb alapokon való összeállítása Spencer Herbert műve.

Azt kérdezem, hogy ellenségei mit mondanak róla? Erre egyetlen idézettel felelek, melyet kiírtam annak a művéből, a ki a leghevesebben támadta Spencert a magyar irodalomban, *Pikler* Gyuláéból, a ki így méltányolta 1892-ben: (Ezen író) »munkásságának egészével minden idők legnagyobb gondolkodói között foglal helyet, a fejlődés általános törvényének fölfedezése által tudományos világnézetünket óriási mértékben kibővítette és az összes tudományoknak új irányt mutatott.«

Arra a kérdésre, hogy a világnézet hány fok szög alatt hajlott el az ő fellépése következtében, azt feleljük, hogy Spencer Darwin tanai által megerősített elmélete folytán oly óriási ropogás és recsegés állott elő az emberi elmékben, a milyent az újabb korban a tudomány csak egyszer tapasztalt akkor, a mikor Keppler és Copernikus megbizonyították, hogy nem a nap forog a föld körül, hanem a föld csak egy igen kicsiny világtest és az forog a nap körül. Az ő felfogása az emberek antropocentrikus és antropomorfikus világnézetének utolsó tudományos maradványaival küzdött, és az embereket azért csudálatos módon megrázta. Igaz ugyan, hogy ez a rázkódás sok tekintetben túlságos ellenségeskedést keltett fel. Túlságosan sokat azért, mert egyrészt sokan azok közül, a kik támadták — merem állítani nem ismerik az ő filozófiájának alaptételeit, másrészt bizony

sokan tanítványai közül is egyoldalúan kihegyezték tanait. Különösen tapasztaltuk ezt ott, a hol az evolúció törvényeit Spencernek az egyházi intézményekre és tanokra is ki kellett terjesztenie; ez természetes. Azonban azok a kicsinyes támadások, a melyek pl. az egyes egyházaknak a bibliáról való különböző magyarázatai ellen irányulva, inkább boszantásokban tetszelegtek, nem feltek meg az ő természetének. És hogy ez így van, erre nézve bizonyítékul hozom föl azt, hogy Spencer a »Frist Principles« 33. szakaszában kijelenti, hogy minden, még a leghátramaradottabb vallásban is el kell ismerni az igazságoknak azt a lelkét (the soul of truth), mely bennök lakik s magára nézve is a következő parancsot állította föl: »Our toleration therefore should be the widest possible. Or rather we should aim at something beyond toleration, as commonly understoud. In dealing with alien beliefs, our endeavour must be, not simply to refrain from injustice of word afdt deed; but also to do justice by an open recognition of positive worth.« Ezt sem ellenségeinek, sem tanítványainak nem lehet elfeledniük.

II. Ezzel elvégeztük az első lépcsőfokot és mostan felemelkedünk a második lépcsőfokra s arra a kérdésre fogunk megfelelni, hogy e nagy világnézetbe hogy illesztette be Spencer a szociológia törvényeit?

Ezt a szót: szociológia nem Spencer találta ki, hanem Comte Ágost, 1838-ban a latin »socius« és a görög »logost szóból állította össze. Többen, különösen a francziák azt tartják, hogy a szociológiának igazi megalapítója nem Spencer, hanem Comte volt. Hogy állunk evvel? Spencer, a midőn »Social Statics« munkáját írta, nem is olvasta Comteot. De ez nem fontos. A fődolog az, hogy Comte »pozitív«-rendszerében tényleg különböző metafizikai és nevelésügyi gondolatok közé beágyalva törekvések észlelhetők a szociológia, a »Physique Sociale« felé. Azonban először is nagyon sok bennük a kaotikus, a mi abból is látszik, hogy az ő szociológiája nem valami pozitív törvénynek megállapítására, hanem egy »emberiség« nevű vallás megalapítására vezetett, melynek külön naptárt is szabott meg. A másik az, hogy Comte teljesen tagadja a szubjektív pszichológiát, a mire pedig a szociológiában szükség van. Ezenfelül Comte azt hitte, hogy az eszmék által lehet a társadalmat megváltoztatni és az eszmék szülik a társadalmi változásokat. Holott Spencer igen helyesen kimutatta, hogy

megfordítva, a társadalmi állapotok, intézmények szülik az eszme-irányokat. De még itt sem dől el a kérdés, hanem eldől annál a főfontosságú dolognál, hogy Comte teljesen tagadja azt, hogy érdemes volna az ember származásának kérdésével foglalkozni, holott az ember származásának kérdése, tehát a Darwin tanainak felvetése az, a melylyel Spencer a szociológiát a természettudománnyal kapcsolatba hozta. Erre nézve ő maga úgy nyilatkozik, (»Reasons for dissenting from Comte« című esszéjében), hogy a fajok eredete (origin of species) kérdésében elfoglalt biológiai állásponttól függ az emberi természet múltjáról, jelenéről és jövőjéről való fogalmunk s a társadalom elmélete is.

Ezek alapján megállapíthatjuk azt, hogy tényleg Spencer volt az, ki a szociológiát abban az értelemben, a mint ma értjük, kifejtette, rendszerbe foglalta. Hogy ez csakugyan így van, mutatja az, hogy Spencer első szociológiai munkája a *Social Statics* képezte egész rendszerének is indulópontját. De mutatja különösen az, hogy mindazok a szociológiai iskolák, melyek azóta előálltak, mind többé-kevésbé Spencer tanainak hatása alatt állanak: vagy őt bírálják, vagy kérdéseit különböző világításba akarják helyezni. Ebben a tekintetben csak arra utalok, hogy — ha Barth fölosztását elfogadom — úgy az osztályozó szociológia (Greef), mint a biológiai (Lilienfeld, Schäffle, Fouillée, Worms) és a dualisztikus szociológia, (Ward, Giddings) mind nagyrészkben Spencer alapján állanak, s egyedül a teleológikus iskola van vele merő ellentétben. És hogy szociológiájának hatása mily messzesugárzó, azt eléggé bizonyítja az, hogy Spencer hatásait megtaláljuk az angol teológiában is; már az is Spencer hatását kénytelen érezni, a mint arra *Mackintosh* (»From Comte to Benjamin Kidd«) rámutatott s a mint az világosan látható *Drummound* könyvében, mely magyarul ily címmel jelent meg: »A természeti törvény a szellemi világban«. Ennél messzebb sugárzó hatást valóban nem lehet elgondolni.

Ezzel befejeztük a második fokot. Spencer volt tehát az, a ki a szociológiát ilyen alapon megteremtette, a ki ily módon, ily szerves egészében ezen új tudományos rendszer keretébe illesztette.

III. A harmadik lépcsőfokon azt kérdezzük, hogy a szociológiában mi újat teremtett Spencer. Az igazat megvallva, erre nagyon nehéz felelni; azért, mert a szociológia úgy van

Spencerrel, mint az a gyermek, a ki azon gondolkozik, hogy milyen arcvonásai és tagjai volnának, ha más szülei lettek volna. A szociológia nem tudja megállapítani, hogy milyen formái lennének, ha nem Spencer alkotta volna meg. Éppen ezért talán könnyű Spencerben hibát találni, még annak is, a ki Spencer alapján áll. A mint a nemzetgazdaságtanban Ádám Smithnek alig van egy tétele, a melyet meg nem támadtak volna. Ennél fogva nagyon könnyű azt mondani, hogy Smith Ádám vagy Spencer ebben vagy ebben hibáztak. A dolog azonban úgy áll, hogy ha ők nem éltek volna, megint várni kellett volna, a míg megszületik egy másik Spencer vagy Smith Ádám, a ki fölveti e kérdéseket, a kit ép úgy szidnának, mint ma ezeket.

A másik oka annak, hogy nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mennyi az, a mit Spencertől kaptunk, az, hogy az emberek annyira telítve vannak az ő elveivel, hogy még olyan írókat is, a kiknek hozzá semmi közük sem volt, igyekeznek felruházni, teleaggatni azokkal a gondolatokkal, a mik Spencer sajátjai. Hogy egy igen közelfekvő példát hozzak fel, ez év folyamán jelent meg egy terjedelmes magyar munka, melyben Széchenyi István úgy van feltüntetve, mintha Spencer rendszerének alapján állottak volna gondolatai. Ez a kísérlet persze csütörtököt mondott. De maga a tünet nagyon érdekesen mutatja azt, hogy mily mértékben vagyunk hajlandók azon gondolkozókra is, a kiknek semmi közük sem volt Spencerhez, sőt vele még ellentétes lábbon is állanak, rávetíteni az ő tanait. Ez mutatja azon mélységet, a benyomások azon rendkívül súlyos voltát, a melyet Spencer egész gondolkozásunkra gyakorolt.

E most említett nehézségek mellett is annyit megtudtunk állapítani, hogy Spencer felállítván az eddig legkiterjedtebb szociológiát, az evolúció egységes törvényeit, az integrációt, differentálódást s az egyöntetű állapotokból heterogénbe való átmenetelt a társadalmi intézményekre is bámulatosan alkalmazta. Nem úgy mint Comte, hanem valóban »pozitíve«, vagyis több sok száz felfedező írónak, a kik a vad népeket utazták be, munkáit összeszedve, e gyűjtések adataiból kodifikálta, észlelte a társadalom alakzatait és törvényeit s mutatta meg azt, hogy itt is uralkodnak az evolúció törvényei. Ezeket a törvényeket Spencer végigvitte úgy a politikai, egyházi, ceremóniális, valamint a házassági, családi és ezzel kapcsolatos intézményeken.

Nemcsak hogy rendkívül érdekes és lekötő olvasmány ez,

a régen társadalmat teremtett erőknek uralma alatt állunk, hogy mi dolgokkal foglalkozunk, melyek voltaképp üres diók már, (magvuk közben kiesett már belőlük) hogy mi voltaképp sok olyan uralom alatt állunk szokásaink leverődésében, a mely mögött csak valaha volt test és ma csak az árnyék van már meg. De ez az árnyék, a tradíciók, a ránk parancsolt gondolatok oly erővel hatnak ránk, annyira uralkodnak rajtunk, hogy valahányszor egy ilyen czeremóniát próbálunk elsöpörni, mindannyiszor érezzük a társadalom összes alkotó tényezőinek ellenállását.

Én azt hiszem, ha Magyarországon alkalmaznánk Spencer ezen gondolatát, rendkívül sok érdekes dolgot tudnánk magunk is kimutatni. Csak futólag vetem föl azon meggyőződésemet, hogyha valaki ama leginkarnátusabb nemzeti szokásainkat, káromkodásainkat kutatná, ezek kifejezéseiben megtalálná a régi magyar pogány hitnek maradványait, mely össze van törve és sárba van taposva, mert az új hitnek össze kellett törnie, hogy diadalmasan emelkedhesse följe. Én hiszem, hogy ebből megtudnánk szerkeszteni a régi pogány hit maradványait, mint a hogy az olasz káromkodása a »Corpo di Bacco« is vonatkozásban van az ő régi letűnt pogány istenségeik világával. Az ily irányú kutatás bizonyosan eredményes és érdekes lenne.

IV. Most már áttérhetünk a negyedik és utolsóelőtti lépcsőfokra. Arról az elméletéről van itt szó, mely Spencert mint szociológust legjobban jellemzi, mely eljuttatta Spencert ahhoz, hogy a szociológiának sok dirib-darabját összeállíthassa és egységes rendszert dolgozthasson ki. Ez a szerves, organikus elmélet, a melyről már sokszor vitatkoztunk a Társaságban, miért is most csak egész röviden kell a mondandókat összefoglalnom. Én ma is azon meggyőződésben vagyok, hogy a szerves elmélet nélkül a szociológia szétesik, sőt nélküle a társadalmi tünetmények törvényszerűségét nem tudjuk ezen világnézetbe beállítani.

Az »Inductions of Sociology« első fejezetében Spencer felveti azt a kérdést: mi a társadalom? és a második fejezetben ezt a feleletet adja rá: a társadalom élő szervezet. Élő szervezetnek fogja fel tehát a társadalmat és a szerves élet törvényeit alkalmazza rá; s ez alapon mutatja be a társadalom, rendjét és életműködését. A társadalom azért hasonlít más szervezetekhez, mondja »The social organism« című essayjében,

mert először úgy a társadalom, mint a többi élő lények mind-egyike kis halmazból nő nagyra. Másodsor, úgy a társadalom mint az egyéni organizmus kezdetben egyszerű szervezetek és növekedésükkel, a hogy nőnek, mind bonyolultabbakká lesznek. Harmadszor, eleinte a szervezeteknek egyes tagjai nem függenek össze lényegesen egymással és elválaszthatók, (kezdetleges állatok és vadember-hordák) de minél jobban nő a szervezet, annál kevésbé választhatók szét egyes alkotó részei az egész veszé-lyeztetése nélkül, a mint pl. egy nagy államnál vagy az embernél ez nem lehetséges. Negyedszer, a társadalomban az összesség élete hosszabb, mint az egyéné, ép úgy, mint a szerves világban, pl. a növényi sejtek élete rövidebb, mint az egész növényi organizmusé: és az emberi társadalom sokkal tovább él, mint maga az ember, vagyis az emberi egyedet túléli a társadalmi szervezet.

E hasonlóságokon kívül Spencer négy különbséget is talál a »superorganikus« társadalom és egyes organizmusok között. E különbségek közül hármát maga Spencer is csak fokozatnak tart, így azt, hogy a társadalmaknak kevésbé van határozott alakjuk, szövetségük nem folytonos vagy legalább kevésbé folytonos, mint egyéb organizmusoké s végül, hogy míg az egyének alkatrészei (izmok, idegek) le vannak kötve egy helyen, addig a társadalom alkatrészei mozognak; mindjárt hozzátésem azonban maga is, hogy bár a társadalom egyes tagjai ily mozgékonyak, maguk a foglalkozások és osztályok (tehát itt is a szervezet nagyobb alkatrészei) állandók. Negyedik különbségét azonban Spencer lényegesnek tartja, s ez az egyéni és társadalmi öntudat ellentétére vonatkozik. Szerény nézetem szerint az eltérés itt sincs meg, hanem azt vallottam s vallom, hogy az egyéni és társadalmi öntudat párhuzamossága kimutatható. Az analógia tehát teljes, a szerves elmélet s vele a szociológia betetőzhető.

V. Ezzel t. uraim és hölgyeim, körülbelül végére értem a feladatomban, miután az ötödik, utolsó lépcsőfokon már Somló Bódog t. barátomnak kívánom átadni a szót. Általában Spencert szeretem különválasztani a következő foktól, a mely a szociál-politikáról szól. Spencer objektív szociológiát akart teremteni s csupán minden résznek a végén van egy utolsó fejezet, melynek címe: Retrospect and prospect. Ezekben egyrészt az eddigiekre visszatekintve összefoglalja tanulmányai eredményeit, másrészt pedig, ha szabad magamat

így kifejeznem, jövendőt mond. Rámutat arra, hogy ezen fejlődések után mi várható. Spencer itt juttatja szóhoz az ő rendkívül erős individualisztikus törekvéseit, melyek homlokegyenest ellenkeztek a szocialisztikus állam propagandájával.

Ezért s ez alapon igen sokan akadtak, a kik őt támadták, s közülök különösen Társulatunk igen tisztelt alelnöke Pikler Gyula és tanítványai.

Ez álláspontokkal szemben az enyém az, hogy a szerves elmélethez azért kell ragaszkodni, mert a társadalom szerves tagoltságát bemutatja politikai, egyházi, czeremóniális, családi intézményeiben. Szerintem sem az individualisztikus, sem a szocialisztikus, sem valamely közbeeső, egyszóval semmiféle egyéni, politikai irányzatunkat a szociológiába beoltani nem lehet, nem szabad, azért, mert a szociológia objektív tudomány. Akár a Spencer individualizmusát, akár ellenfeleinek szocializmusát akarjuk belevinni, egyaránt hibázunk vele a szociológia ellen, mert ezek mind politikai törekvések, a melyekben benne vagyunk, a melyekben részt veszünk s a melyről mikor szólunk, nem objektív igazságot mondunk, hanem csak azt mutatjuk ki, hogy a társadalom melyik mai hullámaihoz tartozunk mi is. Ennélfogva ezen objektív tudományba nem szabad sem az egyik nézetet, sem ezen nézetek feletti vitát belevinni, mert ez veszélyezteteti az objektivitást és akkor nem a szociológiai, hanem attól eltérő politikai szempontok szerint fogjuk a társadalom életét intézni. Tudom, hogy egyéni hajlamainkat egészen kizárni így sem lehet, de lehetőleg igyekezzünk mindenütt megkülönböztetni törekvéseinket objektívebb levezetéseinktől. Hogy pedig elegendő tér nyílik így is a szociológiának, ha annak objektív megállapítására szorítkozik, hogy mily törvények mutatkoztak meg a jövő alakulatokban, de az eddigi társadalmakban, hogy mily messze vagyunk ettől a czéltől is, abból is látható, hogy a legnagyobb része a gondolkozó közönségnek arra sem eszmélt még, hogy ilyen társadalmi törvények egyáltalában vannak.

Ezek voltak, t. hölgyeim és uraim, a főbb pontok, melyekben nagyjában körvonaloztam Spencer szociológiai rendszerét. Szándékosan kerültem a részleteket, nemcsak azért, mert ezáltal éppen a nagy keretet hanyagoltam volna el, melybe Spencer a szociológiát helyezte, nemcsak azért, mert az ő jelentőségét kisszerűségekből nem lehet kidomborítani, hanem azért is, mert célom nem az volt, hogy Spencernek valamely részlettanát odaállítsam, hanem célom olyforma volt, mint a csillagászé, a ki

a csillag idevetődő fényében a spektral analízis segélyével kimutatja, hogy mennyi calcium és natrium lehet abban; úgy én a XIX. század visszajövő fényét igyekeztem széttörni és azt igyekeztem kimutatni, hogy mennyi benne az a drága fém, mely Spencer nevét viseli.

A Divina Commediában az van írva, a »Paradicsom« XVIII. énekében, hogy mikor Dante Beatricével a Jupiterre szállt, csodálatos látvány tárult szemök elé. Tüzes szikrákat, fénygolyókat láttak, melyek az űrben repültek. És mindegyik csillag és mindegyik fénygolyó egy égő emberi lélek volt. Ezek repültek, felszálltak rajként, csodálatos erő által hajtva:

„A mint vízpartról madarak csoportja
Felszáll,
S majd körbe alakul, majd hosszú sorba.”

És mennél tovább nézték őket, annál jobban látszott, hogy egyediségük eltűnik, a repülő tűzszikrák betükké alakulnak és a betük jelvénynyé, írássá álltak össze, mely az égen az égő lelkektől ragyogott, helyettök beszélt. Dante ezt az írást el is olvasta.

Ha visszanezünk a XIX. századra, látjuk, a mint az lassankint eltűnik az Időben, mely kezdet és vég nélkül való. Ebből a századból, ennek a századnak filozófiai és szociológiai gondolkozásából is sok ilyen tüzes emberi lélek, sok ilyen szárnyas gondolat repült fel, melyet az emberiség rettenetes kínlódásában magából kicsiholt. Ezek az égő szikrák ragyogva szálltak fel s mentől tovább haladnak, annál jobban látjuk, hogy fénylenek, rajokká alakulnak. Mentől tovább nézzük, annál, jobban látjuk, hogy egyediségük eltűnik és ők is lassankint jelképes nagy betükké alakulnak, állanak össze, mely csoportjukat kifejezi, helyettök beszél. És mint Dante látománya, e betük is leolvashatók. Ott bennük olvassuk annak a nevét, a kit e díszes magyar társaság ma méltán ünnepel s a ki míg élt, Spencer Herbertnek nevezték.

Hegedűs Lóránt.

SPENCER HERBERT ETHIKÁJA.

ELMONDATOTT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG 1904. ÉVI
JANUÁR HÓ 24-ÉN TARTOTT SPENCER-EMLÉKÜNNEPÉLYÉN.

Írói működésének kezdetétől fogva haláláig az ethika volt Spencer Herbert legkedvesebb tárgya. Talán azért, mert érezte, hogy itt akad a legtöbb irtani való, hogy ide hatolt be az antispiritualisztikus, tisztán kauzális világfelfogás a legnehezebben.

A legősibb etikát a kísértetekben való hit és a tőlük való félelem hozta létre. Spencer észrevette, hogy az ethika ezektől az ősi kísértetektől sohasem tudott teljesen megszabadulni és minthogy nagyon szeretett a tudomány fáklyájával oda világítani, a hol kísértetek tanyáznak, különös előszeretettel fordult az ethika felé.

Az ethika terén ugyanis még mindig nagy a szerepük azoknak az iskoláknak, a melyek végső kiindulópontja az intuitióra vagy valamely külső tekintélyre vezet vissza. Mind a kettőre azt lehet mondani, hogy teljesen tudománytalanok. Ha valamely parancs igazolásaképpen mást nem tudunk mondani, mint hogy a lelkünkbe van írva, világos, hogy a legszegényesebb konzervativizmust szolgáljuk. Hiszen ma már ismerjük a lelkünkbe íródás törvényeit. Ennek az írásnak hieroglifjai nem rejtélyesek többé. A lélektan felderítette, hogy miként jutnak belénk azok a tételek és azok az érzelmek, a melyeket mint a meggyőződés parancsszavát konstatáljuk magunkban. Ha a bennünk élő erkölcsöt állítjuk oda, mint a helyes erkölcsöt, akkor voltaképpen egyebet sem teszünk, mint-hogy a mindenkori tételes erkölcsöt mondjuk a tudományos erkölcsnek. S ha eszünkbe jut az erkölcsi érzelmek relativitása, — a melyre ismét Spencer mutatott rá minden előfutáránál nyomatékosabban — akkor meg éppen tarthatatlannak kell felismernünk az intuitív módszert. Más és más embercsoportok más és más erkölcsi szabályokat mondanak az intuitio alapján

helyeseknek és sehol semmi eszköz, a melynek segítségével a különböző intuíciók közt dönthetnénk és igazságot tehetnénk. Az a másik igen elterjedt módszer, a mely az erkölcs tételeit külső tekintélyre viszi vissza, ha lehet még tudománytalanabb. Ha a tudomány nem tudja valamely tünemény kialakulásának magyarázatát, akkor régóta mindig úgy segített magán, hogy túlvilági erők külön teremtő aktusát tétélezte fel. A míg p. o. a tudomány nem fedezte fel a különböző állatok keletkezésének mikéntjét, addig ehhez a nyers hipotézishez folyamodott és mindeniknek külön kreációját tanította. Az állatfajokra és sok egyébre nézve ez a kezdetleges módszer ma már teljesen túlhaladott valami; de az erkölcsi világ magyarázatában még sűrűn találkozunk vele. Itt még dívik minden egyes erkölcsi szabálynak egy külső tekintély parancs-zavára való visszavitele.

Spencer ennek a tudománytalanságnak megtörése körül is nagy érdemeket szerzett. Bevilágított az erkölcs fejlődésébe. Kiderítette azokat a tényezőket, a melyektől valamely társadalom erkölcsi függnek; kimutatta az erkölcs fizikai, lélektani, élettani és szociológiai gyökereit és ezzel eloszlattott minden miszticizmust, a mely ezt az ismeretkört körülvette.

Spencernek mint ethikusnak legnagyobb érdeme annak felismerése, hogy a közkeletű erkölcsstanok elhanyagolják a végső kauzális összefüggéseket. Spencer hozta létre az erkölcsnek bekapcsolását az okozati összefüggések láncolatába és az erkölcsi jelenségeket is mint a fejlődés eredményeit mutatta be. Azokban a részekben, a melyekben Spencer az erkölcsi tüneményeket pusztán magyarázólag és elméletileg tárgyalja, találjuk őt legnagyobbaknak. Senki sem értett ahhoz úgy mint ő, hogy valamely jelenséget beállítson a világ egyéb jelenségeivel való összefüggésébe, hogy kigombolyítsa azokat a szálakat, a melyek egyszerű tüneményektől komplikált alakulatokhoz vezetnek, hogy felfedje azokat a kauzális lépcsőfokokat, a melyek fizikai jelenségektől látszólag spiritualisztikus jelenségekhez juttatnak el. Ezekben a részekben, a melyekben ő az ethika tényeit és az ethika indukcióit tárgyalja, úgy véljük, hogy ia tudomány érczkészletét« is bőkezűen gazdagította.

Csak mérsékeltebb elismeréssel szólhatunk azonban ethikájának ama részéről, a melyekben nem deskriptive és magyarázólag, hanem preskriptive jár el és egy új erkölcsi kódexet igyekszik pozitív ismereteinek szikláin felépíteni.

Ez az erkölcsi kódex, a helyes emberi cselekvés megállapítása, volna tulajdonképpen az ő szintetikus filozófiájának betetőzése. Ez az a kérdés, a mely Spencert munkás életén át mindvégig legjobban izgatta. Itt akarta leszakasztani filozófiájának legközvetlenebb gyakorlati eredményeit. Bámulatos kirtartással készített munkájának megírása közben az a gondolat aggasztotta leginkább, hogy munkájának ezt a betetőző részét nem fogja elkészíthetni.

Mégis azt kell mondanunk, hogy éppen munkájának e részében alkotott Spencer legkevésbé meglepőt, legkevésbé eredetit és követendő. Azt hisszük, hogy ez a preskriptív erkölcs-tan mélyen alatta marad mindannak, a mi a Mester tolla alól kikerült.

Nem is lehet rajta csodálkozni. Ennek a kérdésnek megoldása különös nagy nehézségeket rejt magában. Ezért nem sikerült még soha senkinek. Ezért botlott meg benne minden filozófus.

Spencer nem is ignorálta ezeket a nehézségeket. Ő, a ki minden elődénél jobban át volt hatva az erkölcs relativitásától, jól tudta, hogy a jövő is behelyezkedik ebbe a viszonylagosságba. Erről az igazságról akkor sem feledkezik meg, a midőn a helyes cselekvés elveit megállapítja.

Hogy Spencernek ethikai kódexét megérthessük, okvetlenül ki kell térnünk biológiai és szociológiai nézeteire, a melyeket rendszerében az ethikai tanítások elébe helyezett. Ethikája csak folyománya a megelőző tételeknek.

A mit magaviseletnek, erkölcsi magatartásnak nevezünk, az nem egyéb, mint cselekvéseinknek bizonyos célokhoz való alkalmazása. Az erkölcs is hozzáalkalmazkodás a mi környezetünkhöz. Az emberi magaviseletnek szükségképpen tökéletlennek kell maradnia, a míg a környezet tökéletlen, a míg az egyes társadalmak egyénei között vagy különböző társadalmak között ellenségeskedés áll fenn. Az erkölcs fejlődésének tetőpontja csakis teljesen békés társadalmakban érhető el.

A míg a társadalom léte veszélyeztetve van a körülötte fekvő társadalmaktól, mindaddig az egyéni érdeket fel kell áldozni a társadalom érdekeinek, mert ezáltal szolgálunk legjobban az egyéni jólétnek is. Ha azonban megszűnik az ellenségeskedés, akkor megszűnik minden olyan közérdek, a mely a magánérdekekkel ellentétben állana. Ebből ismét az következik, hogy a magaviselet fejlődésének tetőpontját mindenik

társadalom tagjai csak akkor érik el, ha azt más társadalmak tagjai is elérték.

Az állandóan békés állapot azonban még egy másik szempontból is lehetővé fogja tenni a tökéletes magaviseletet és ezt a szempontot is nagyon figyelmesen kell emlékezetünkbe vésnünk, hogy Spencer erkölcsi tételeit megérthessük. A dolog különben eléggé egyszerű.

Spencer ugyanis a következő merész tételt állítja fel és abban oly szédítő perspektívát nyújt, a mely a maga életvidám optimizmusában messze felülhaladja mindazt, a mit eddig bármilyen merész utópista hirdetni merészkedett:

Az állandóan békés állapotban ugyanis — úgymond — meg fog szűnni az az anomália, hogy közvetlen örömeink és fájdalmaink nagy mértékben tévesen vezetnek bennünket. Ma, hogy helyesen járjunk el, — már olyan relatíve helyesen, a mint jelen tökéletlen társadalmunkban egyáltalában lehet, — az szükséges, hogy ösztöneinken részben uralkodjunk. Ez Spencer szerint nem szükségképpen és nem is állandó állapot, hanem csak esetleges és időleges folyománya a mi jelenlegi tökéletlen szervezetünknek. Ha valamely faj létfeltételei megváltoznak, akkor az illető faj régi érzelmei rosszul vannak hozzáalkalmazkodva a kívánalmakhoz. Az emberi fajnak különösen nagy része volt az ilyen változásokban.

Ha azonban majd létrejő a teljesen békés együttlét a társadalmak között is és ha majd az emberi természet teljesen hozzá lesz alkalmazkodva ehhez az új állapothoz, akkor majd az öröm meg a fájdalom mindig együtt fog járni a hasznos, illetőleg az ártalmas cselekedetekkel. Vagyis egy ilyen tökéletes embernek minden cselekvése helyes cselekvés lesz úgy a saját maga szempontjából, mint az őt környező emberekre való tekintettel. A teljes alkalmazkodottság állapotában az erkölcsi érzelmek ép oly öntudatlanul vezérlik majd az emberek magasabb rendű cselekvéseit, miként ma közönségesebb cselekvéseinket érzelmek vezetik.

Csakis ezt a gondolatmenetet szem előtt tartva, érthetjük meg Spencer erkölcsi parancsait. Ő ugyanis megkülönbözteti az abszolút meg a relatív etikát. Az abszolút ethika, vagyis a helyes cselekvés végső és állandó kódexe csakis arra a jövődöbéli állapotra való tekintettel állapítható meg, a melyről az imént szólottunk és a melyben minden helyes cselekedet egyszersmind kellemes is lesz.

Ennek az állapotnak elérése előtt csak a lehető legkevésbé rossz cselekvés megállapításáról lehet szó, mert a mai tökéletlenségek mellett igen sokszor még a lehető leghelyesebb cselekvés is bizonyos fokig fájdalmas. Sőt sok esetben még a relative helyeset sem tudjuk megállapítani, mert nem tudjuk megállapítani, hogy melyik magatartás jár a viszonylag legkisebb fájdalommal.

Az etikának e nehézségekkel szemben ugyanarra az álláspontra kell helyezkednie, mint a többi tudományoknak hasonló körülmények között. Ugyanis mindennemű tudományos igazságot csak az által érünk el, hogy a zavaró és komplikáló tényezőket kiküszöböljük és csak az alapvető tényezőkre vagyunk tekintettel. Ennek a módszernek segítségével kell megállapítanunk a cselekvésnek abszolúte helyes elveit és ezeket azután olyanformán kell a mi átmeneti állapotunkra alkalmazni, hogy figyelembe vesszük tökéletlen életünk és tökéletlen természetünk zavaró tényezőit és ekként hozzávetőleg igyekszünk megállapítani a relative helyeset. Van tehát a viselkedésnek egy ideális kódexe, a mely a teljesen alkalmazkodott ember viselkedését formulázza a teljesen fejlett társadalomban. Ez az abszolút ethika kódexe szemben a relatív etikával.

Az ideális ethika más rendszereivel szemben Spencer maga következőképpen jellemzi saját álláspontját: A közkeletű ethikai rendszerek is az ideális ember cselekvését akarják megállapítani, de azt a nagy hibát követik el, hogy nem teljesen megváltozott feltételek mellett, hanem a mai adott viszonyok keretében kutatják a helyes cselekvés elveit. Már pedig, tökéletes ember tökéletlen társadalomban lehetetlenség, olyan teljes lehetetlenség, mint az, hogy néger szülőktől nem születhetik európai gyermek.

Az abszolút etikának tehát az ideális embert az ideális társadalomban kell vizsgálat tárgyává tennie és ezt az abszolút etikát kell mintaképpül vennie a relatív etikának a rossz fokozatainak mérlegelésénél.

Nem hagyhatom el Spencer tanításainak ezt a részét a nélkül, hogy egy azokban foglalt pikantériát ki ne halásszak. Spencer ugyanis azt vallja, miként a futólagos vázlatból is kivehető volt, hogy egészen erkölcsösen majd csak akkor fogunk cselekedni, ha az lesz erkölcsös, a mi egyszerismind kellemes, vagyis ha erkölcstelenül csak közvetlen testi fájdalom árán lehet majd cselekedni. A mily mérhetetlen optimiz-

must hirdet a jövőre vonatkozólag, oly sötét pesszimizmus rejlik e felfogásban a jelenre vonatkozólag.

És egy másik érdekes tény, hogy az »Übermensch« filozófiája Spencernél egészen készen van. Ő is a tökéletes erkölcsöt csak egy fejlettebb embertípustól reméli és ennek a fejlettebb típusnak létrehozását is kötelességünknek mondja. Ő is az emberfeletti emberhez vezető hidat keresi. A Nietzsche filozófiájának és etikájának egyik fundamentális tétele megvan Spencernél, csakhogy kevésbé fantasztikus és misztikus, hanem rendszeresebb és józanabb formában.

Az ethika indukcióiban Spencer egészen új térre vezet az ethika tudományát. Sorra veszi a legkiemelkedőbb erényeket és bűnöket és megvizsgálja, hogy a különböző társadalmi milieukban minő okok következtében léptek fel, minő szerepet játszottak, mely tényezők hatottak rájuk erősítőleg, melyek gyengítőleg, mily irányban fejlődnek. Ez a széleskörű induktív alapon megírt fejezet quintessentiája az erkölcs történelmének és annyira tanulságos, hogy többé nem volna szabad eltűnnie az erkölcsanak rendszereiből. Spencer itt is, mint szintetikus filozófiájának csaknem minden részében, utat mutat és példát statuál. Ebben rejlik nagy jelentősége és termékenyítő hatása. Indukciói talán nem maradnak állandó érvényűek. Az ő példaadása nyomán a tanítványok egész serege ki fogja azokat bővíteni, rektifikálni fogja hibáikat és vállvetett munkássággal oly nagyarányú alapon fogja összehordani az ethika indukcióit, a minőre egyes ember ereje, még a legnagyobb sem képes. De ha ezekből az induktív megállapodásokból nem maradna ép állapotban egyetlen tétel sem — a mi különben nem valószínű — mégis Spencer maradna az a tanítómester, a ki megmutatta az igazsághoz vezető utat. Már pedig a tudományban nincsen értékesebb munka, mint ilyen célravezető új csapások nyitása. Hogy azután ki tud eljutni az új út végére, az igazán mindegy.

Az indukciókban nyújtott bő anyagról rövid tájékoztatást adni egészen lehetetlen volna. Legfeljebb arra utalhatunk futólag, hogy az a történelmi szintézis, melynek a mester szociológiájában és etikájában oly fontos szerep jutott, a militarizmusnak és az indusztrializmusnak szembeállítására, ezekben az indukciókban is dominál. Spencer arra az eredményre jut, hogy az állandó külső ellenségeskedésben eltöltött élet oly erkölcsi kódexet hoz magával, a mely mindennemű erőszakos-

ságot, támadást, hódítást, boszút, ölest, csalást ír elő, a békés foglalkozásokat és jóindulatú békés magatartást pedig elítéli. Viszont békés milieuban töltött élet oly erkölcsi kódexhez vezet, a mely a harmonikus együttműködést, az igazságosságot, becsületességet, a jóindulatot, az igazmondást, mások igényeinek figyelembevételét írja elő erényképpen. Ezt a föltételét Spencer igen érdekes koronabizonyítékokkal is támogatja. Kimutatja ugyanis, hogy vannak különböző civilizálatlan népek, a melyek hol egy, hol más irányban kiválóan nemes természetűek és a melyek, ha más tekintetben jóval alattunk is maradnak, erkölcsi tekintetben messze felülmúlnak bennünket, Ezek a népek nem egy fajhoz tartoznak. Vannak közöttük mongolok, kolarok, dravidák; Malakka erdeiben burmák és Kína elzárt részeiben megint más származásúak; vannak köztük pápuák; ilyenek Japánban az ainók és Észak-Mehikóban a pueblók. Fajra nézve tehát épp oly távol esnek egymástól, ezek a törzsek, mint lakóhelyeik tekintetében. Mindössze csak két közös tulajdonságuk van: Az egyik az, hogy hosszú időn keresztül minden hadakozástól mentes, békés életet éltek, a másik az, hogy jóságuk és nemességük bennünket civilizáltakat megszégyenít.

Az etikának előírásos részét Spencer két részre osztja: az egyéni élet etikájára és a társas élet etikájára. Az egyéni élet etikájában egészen új hangokat pendít meg. A régi spiritualisztikus ethika tudvalevőleg lehetőleg ignorálja azt a tényt, hogy az embernek teste is van, hogy ez a test eléggé fontos valami és hogy ennek a testnek törvényszerű működése is van. A régi ethika legfeljebb csak azért reflektál erre a testre, hogy vágyainak kielégítésével szemben ellenséges álláspontot foglaljon el. Spencer ezzel az aszkétikus felfogással szemben azt az igen egyszerű tényt juttatja kellő elismeréshez, hogy a saját magunkról való gondoskodás, testünk, egészségünk követelményeinek kielégítése alapvető ethikai parancs.

A lehető legnagyobb boldogságot csak nagyon tökéletlenül érjük el, ha pusztán a mások boldogságával törődünk, a cselekvő egyénét pedig figyelmen kívül hagyjuk, mert minden egyes ember boldogságának legnagyobb része csak az ő saját cselekvősege által, nem pedig mások által érhető el.

Az utódokra való tekintet is igazolja ezt a szempontot. Nemcsak eltartásuk, de nevelésük is szenved a szülők meg nem felelő szervezete folytán; mindenekfelett azonban a szülők

szervezete át is öröklődik utódaikra és már csak ezért minden embernek egyik legfőbb erkölcsi kötelezettsége, hogy egészségét a lehető legtökéletesebben megőrizze. De annak a kötelességünknek is, hogy másoknak ne legyünk terhére és hogy mások boldogságát előmozdítsuk, előfeltétele, hogy mindenekelőtt egyéni szervezetünk lehetőleg tökéletes fentartásáról gondoskodjunk.

Egyszerű és természetes igazságok, de Spencer előtt senkinek sem jutott eszébe, hogy velük a kothurnuson járó etikának az élettől elidegenedett tanításait felfrissítse és megkorrigálja. S ha manapság már Spencer e tanítása, ép úgy, mint sok más tétele nem hat többé az újság ingerével, sohse feledjük, hogy ez is javarészt az ő érdeme. Vegyük kezünkbe Spencer nagy honfitársának, Smith Ádámnak a nemzetgazdaságról írt híres könyvét, a mely alapvetése a nemzetgazdaságnak, annak a tudománynak, a mely azóta a társadalmi, jelenségek centrális tudományává nőtte ki magát. Alig találunk benne olyat, a mi a mai művelt ember szellemi közkincsében benne nem foglaltatnék. A könyv óriás jelentőségét csak úgy tudjuk öntudatunkba idézni, ha elgondoljuk, hogy volt olyan idő, a midőn minderről semmit sem tudtunk. Így vagyunk sok tekintetben Spencer munkásságával is. Őt is az a dicsőség érte, — a legnagyobb dicsőségek egyike, — hogy eredeti, új csapáson járó tanításainak nagy része ma már köztudomású igazság.

Ez a nagy dicsőség azonban sohasem érte Spencer etikájának azt a részét, a mely az állami étellel foglalkozik. Az angol tudomány ugyanis az állami életre vonatkozó helyes cselekvés szabályait az etikába sorozza és nem ismer külön jogfilozófiát. Ezt az igen helyes angol hagyományt követi Spencer is, a midőn etikájának az igazságosságról szóló részében azokkal a kérdésekkel foglalkozik, a melyeket nálunk német és olasz mintára jogfilozófiának mondanak.

A mester itt is merészen új utat tört magának. Spencer sohasem jár a kézikönyv-tudomány frequentált országutjain, hanem mindig oly irányt választ, a melyben más még nem járt. De a míg rendszerint fáradtságos útja csodálatos tág perspektívákhoz, ember nem látta új vidékekhez vezet el őt es követőit, addig jogfilozófiai exkurzusának csak az útja szép es érdekes, nem az eredmény, mert a mester merész es fáradtságos új útja, hirtelen csak bekanyarodik a régi német jog-

filozófia kitaposott országútjába és Spencer végül is nem jut el máshova, mint a hová a régi individualista természetjog sokkal kényelmesebben és jóval előbb megérkezett.

Spencer ugyanis az állami hatáskör és az egyéni szabadság ősi problémáját egészen új oldalról, annak biológiai oldaláról igyekezett megközelíteni. Abból indul ki, hogy a szerves világ fejlődésének leghatalmasabb tényezője a természetes kiválasztás volt, a mely mindenkor a legalkalmasabbnak fenmaradását eredményezte és ezáltal a fajnak folytonos tökéletesbülését hozta létre. Ezt a faktumot etnikailag úgy lehet formulálni, hogy minden egyén viselje saját természetének és saját cselekvőségének következményeit. Az emberi faj további fejlődését is csak ettől az elvtől lehet szerinte remélni. Az emberi társadalmakban is arra kell tehát törekednünk, hogy minden egyén viselje saját természetének és cselekvőségének előnyös és hátrányos következményeit. Ennek alapján felállítja azt a tételt, hogy lehetőleg ne emeljünk az egyéni cselekvőségnek korlátot. Csakis olyan korlátokat tart megengedhetőnek, a melyek célja biztosítani, hogy más egyének is szabadon és korlátlanul viseljék az ő cselekvőségük következményeit. Úgy, hogy Spencer — jól jegyezzük meg: biológiai alapon — az igazságosságnak ahhoz a formulájához jut el: »Mindenkinek azt szabad tennie, a mit akar, föltéve, hogy nem sérti meg mások szabadságát«. Ez pedig nem egyéb, mint a mit Kant már a XVIII. század végén úgy fejezett ki, hogy: »Cselekedjél úgy, hogy a te külső szabadságod valamennyinek külső szabadságával általános törvény szerint együtt megállhasson«. Azok a folyományok is, a melyeket az angol filozófus ebből a formulából levezet, nagyon hasonlók azokhoz, a melyeket a természetjogászok az unalomig hirdettek: a testi sérthetetlenség joga, a szabad helyváltoztatás joga, a tulajdonjog stb., stb. Természetesen az állam lényegét is erre a mintára fogta fel Spencer: az állam ne törődjék semmi egyébbel, mint az itt használt értelemben vett igazságosság fentartásával. Mihelyt az állam ezen a határon túlmegy és egyéb dolgokba is avatkozik, ő maga sérti meg az igazságosság elvét. Ebben a felfogásában megerősítette filozófusunkat az az elmélete is, hogy a kormányzati funkciók pusztán a harcziás államtípus tartozékai. Úgy találta, hogy a széleskörű állami funkciók alacsonyrendű társadalmi állapotra vallanak, míg a magasabbrendű szociális állapotra való átmenetet az állami funkciók megfogvatkozása

jellemzi. Szóval Spencert a történelmi indukció is megerősítette abban az eredményben, a melyhez a biológiai dedukció alapján eljutott és ezért különös előszeretettel ragaszkodott az államra vonatkozó individualisztikus felfogásához.

A politikai érzék kezdettől fogva helyesebb irányba terelődött, úgy hogy Spencer idegenül, sőt ellenségesen állott a modern szociális törekvésekkel szemben, a melyek valamennyien az állami hatalom erősítésére és az alsóbb néposztályok sorsának javítására irányultak, sőt a melyek egy oly államot vártak a jövődőtől, a melyről Spencer azt hitte, hogy az szükségképen primitív alakulat: a gazdálkodást szervező államot. Ma már tudjuk, hogy a kiválasztás és fajjavítás szempontjai nem igénylik az állami tevékenységtől való tartózkodást, tudjuk, hogy a Mester e részben igen nagyot tévedett elméletileg is.

A társas élet etikájának nem állami részében is azt a módszert helyezi előtérbe Spencer, a mely egész szintetikus filozófiájának különös vonzóerőt és mélységet ad. Minden kérdésnek egészen messzefekvő okait és következményeit is latolgatja. Rendszerint csak a közeli okokat és a kézenfekvő következményeket szoktuk észrevenni és mérlegelni. Spencer munkájának minden oldalán szemünk elé tárja, hogy ez fölöttébb tudománytalan eljárás. Ha cselekvésünknek csak közvetlen következményeit tekintjük, akkor nem tudjuk megállapítani a helyes cselekvést. Hozzászoktat bennünket annak megfontolásához, hogy minden cselekvésünk okká is válik az események láncolatában s hogy törődnünk kell vele, milyen következményeknek válunk okaivá. Íme, a természettudományi felfogás mennyire kimélyíti és kiterjeszti az erkölcsi felelősség fogalmát.

Hogy csak egészen kicsiny és jelentéktelen példát hozzak fel ama sok közül, a mely Spencer etikáját megtölti és annyira vonzó olvasmányná teszi: A szegény utczai muzsikusként pénzt adunk, nem gondolva meg, hogy mi lenne annak következménye, ha vezérelvvé tennők a kellemetlen szolgáltatások honorálását. Nem gondoljuk meg, hogy ezáltal arra készítjük az illetőket, hogy más utczákon is végigvonuljanak és hogy rossz zenéjükkel másoknak is kellemetlenkedjenek, holott ellen tező esetben a társadalomra nézve hasznos munkát volnának kénytelenek végezni.

Ez a példa átvezet Spencer szociális etikájának egy nagyon érdekes és jellemző tételéhez. Spencer éppen a távo-

labb fekvő következmények megfontolása alapján élesen ostorozza a meggondolatlan alamizsna-osztogatást koldusok javára, a mi által a lustaságot és a bűnt mozdítjuk elő. Spencer egyáltalán nem ellenzi a mások támogatását, de nagyon megfontolandónak tartja, hogy miként valósítsuk meg az anyagi támogatást a nélkül, hogy a tehetetlenek és a sülyedtek szaporodását előmozdítanók. Egyenesen kegyetlenségnek mondja, ha az utókorra a bűnösöknek és a tehetetlenek egyre nagyobb tömegét áthárítjuk. Az igazi jótékonyságnak sohasem szabad az alacsonyabbrendűeket a magasabbrendűek rovására támogatni.

Spencer úgy látja, hogy az évről-évre szaporodó intézkedések azok eltartására, a kik saját magukat nem tudják eltartani, csak növelik a bajt. Minden olyan intézkedés, a mely a meggondolatlanság következményeit enyhíti, megnöveszti a meggondolatlanok számát.

A legalkalmasabbak fenmaradásának elve — úgy véli — a mely erkölcsileg tekintve azt a követelményt foglalja magában, hogy minden egyén viselje saját természetének és abból folyó cselekedeteinek következményeit, csakhamar elsöpörné a tönkrementek seregét, ha az egész szigorúságában érvényesülhetne. Jelenlegi érzelmeink mellett azonban gyakorlatilag kivihetetlen, hogy ezt a törvényt a maga egész szigorúságában hatni engedjük. A kérdés azért Spencer előtt megoldhatatlannak látszik.

De ha megoldható — úgymond — csak szenvedések árán oldható meg. Minthogy dőre intézkedések következtében az olyan emberek egész serege állott elő, a kik az élet követelményeihez nincsenek hozzáalkalmazkodva és a kik ennél fogva magukra és másokra nézve nyomorúságot hoznak, e relatíve értéktelen emberek tömege nagy fájdalmak nélkül nem csökkenthető. A szerencsétlenség mesterséges enyhítése állami intézkedések által csak a szociális ópiumevés egy neme, a mely jövődöbéli fokozott nyomor árán szerez némi időleges enyhülést.

Ez a példa rendkívül élesen rávilágít Spencer etikájának és jogfilozófiájának cenztrális alapgondolatára és a modern szociális törekvésekhez való viszonyára.

Spencer felismerte azt a nagy igazságot, hogy a társadalmi életnek is megvannak a maga természettörvényei, hogy a társadalmi élet sem élvez exemptiót azok főnhatósága alól. Meg is állapította e törvények legnevezetesebbjeit. A régi világ emberei, a kik e törvényeket nem ismerték, folyton-folyvást tudatlan kuruzslással iparkodtak segíteni a társadalom bajain.

Ezekkel szemben, harsogja Spencer, a természettörvények előtti meghajlást és e törvények uralmából vezeti le a kényszerintézkedések helytelenségét, a tiszta individualizmust. Időközben azonban hozzászoktunk ahhoz a gondolathoz, hogy a társadalmi életnek is megvannak a maga törvényei. Jórészt éppen Spencer hatása alatt igen széleskörű munka indult meg e törvények felderítésére. Ez az igazság annyira áthatotta az emberiség gondolkodó részét, hogy általánossá lett a vágy: a társadalmak életét e törvényeknek megfelelően vezetni. Ma már ugyanazt az álláspontot foglaljuk el a szociális erőkkel szemben, mint más természeterőkre vonatkozólag. Kutatjuk törvényeiket, hogy uralmunk alá hajtsuk őket. Miként a fizikai, kémiai vagy élettani törvények felismerése nem arra vezetett, hogy tétlenül és tehetetlenül nézzük hatásaikat, hanem ellenkezőleg arra, hogy cél tudatos alkalmazásukkal igazán uraivá legyünk a természetnek, úgy a szociális törvények felismerése sem involvált semminemű fatalizmust és megadást, hanem ellenkezőleg az tette igazán lehetővé a társadalom életébe való beavatkozást. Tudjuk, hogy a szociális élet törvényeit épp oly kevésbé változtathatjuk meg, mint a fizikai vagy a kémiai törvényeket, de éppen ez képesít bennünket az óhajtott eredmények létrehozására vagy megközelítésére. Az az igazság, a melyre Spencer tanított bennünket körülbelül ez: A természetszerűen létrejött bajokat nem lehet represszív intézkedésekkel egyszerűen meg nem törtétekké tenni. De ezt az igazságot a tudomány további haladása megtoldotta azzal a másikkal, hogy a természettörvények alkalmazása révén preventive, a jövőre vonatkozólag megakadályozhatjuk hasonló bajoknak létrejövetelét.

Ezért Spencer bölcs tilalmához: ne hárítsunk a jövő társadalmára súlyos bajokat futólagos előnyök kedvéért, hozzátettük azt a parancsot: hogy óvjuk meg a jövő társadalmát a mieinkhez hasonló bajoktól.

Hogy a felhozott példához térjek vissza: Spencernek az a tanítása, hogy meggondolatlan alamizsna-osztogatással csak futólagos enyhületet nyújtunk, ellenben az alamizsnára szorulóknak szaporodására alkalmat is nyújtunk és ezáltal a bajt perpituáljuk, alapjában véve helyes. Csakhogy a mai tudomány ebből nem azt a pesszimista következményt vonja le, hogy ennél fogva hagyjuk magára a nyomort és az önfentartásra való képtelenséget és engedjük át a természetes kiválasztás munkájának, hanem levonja azt a parancsot, hogy rendezzük

be társadalmunkat akként, hogy ezeket a szomorú eredményeket újból és újból ne hozza létre.

Ennek az igazságnak a jelében fog a társadalom jövő fejlődése lefolyni. Spencer álláspontja egy szükséges lépcsőfok volt a társadalom tudománytalan szemléletétől a társadalmak tudatos és tudományos alakítása felé.

Azok, a kik ezért az ideálért küzdenek, ugyan nem Spencer jelszavaival indulnak harczba, lobogóikon nem lesz rajta Spencer neve, de a ki majd számot ad róla, hogy a győzelemből kinek mi rész jut, az mindig meg fog róla emlékezni, hogy a társadalomnak természettudományos szemléletét Spencer vitte az emberek köztudatába.

Sok tekintetben egyenesen mint vezetőnek is része lesz egy tökéletesebb emberiség kialakulásában. Ha a Spencer politikai és morális ideálja nem is ideálja a mai progresszív elemeknek, azok a szép szavak, a melyekkel erkölcsanát bevégzi és a melyekben látnoki ihletettséggel tár fel egy szebb jövőt, alkalmasak reá, hogy mindnyájunk legmagasabb erkölcsi ideáljául szolgáljanak.

»Valamikor« — mondja Spencer erkölcsanának befejezésül és e szavak egyszersmind a szintetikus filozófia végszavai — « . . . az lesz a jótékonytényt gyakorlónak legmagasabb becsvágya, hogy része legyen — akármilyen csekélyke és homályban maradó része is — az ember alakításában. A tapasztalás azt tanítja, hogy olykor teljesen önzetlen célokat a legélénkebb érdeklődéssel űzhetünk, és az idők folyamán egyre nagyobb és nagyobb lesz azok száma, a kinek legönzetlenebb célja az emberiség továbbfejlesztése lesz. A midőn majd a gondolat ormairól ki fognak tekinteni fajuknak a messze jövőben fekvő életére, a melynek nem ők, hanem csak távoli utódaik fognak örvendhetni, csöndes boldogság virul számukra abban az öntudatban, hogy elősegítették az emberiség bevonulását a jövőbenek ebbe az országába.«

Somló Bódog.

JÖVŐ FELADATAINK ÉS HERBERT SPENCER.

A »Huszadik Század« legutolsó számában Jászi Oszkár »Herbert Spencer és jövő feladataink«-ról írt. »Jövő feladataink«-nál pedig fontosabb dolga igazán sem a »Huszadik Század«-nak, sem annak a társaságnak, a mely a társadalomtudomány művelésére alakult, nincs.

A dolognak ez a fontossága hárítsa el rólam azt a feltevést, mintha egyebekre céloznék én is azzal, a mit mondandó vagyok: mint épen jövő feladatainkra.

De igazán az elméknek bizonyos oly súlyos sötétsége nehezedik a szociológiára, hogy az jövő munkásságunk komolyságának állja útját.

Hogy mekkora és minő sötétség ez, hogy szellemi eltévelyedésnek minő szinte megdöbbentő foka uralkodik a szociológiában: erre rámutatni, azt hiszem legelső feladatunk. És ha Spencer nevét vesszük ajkunkra, akkor az ő értelme fényességét igazán másra ne használjuk.

A sötétségben a közkeletű szociológia ott tart, hogy még csak azt sem tudja, hogy tulajdonképen micsoda természetű dolog is a világon a társadalmi élet. Beszél mindenféle jelenségeiről, — hisz nincs az az ember a világon, a kinek ne volnának észlelései — de hogy azok a jelenségek a tudásnak, az ismereteknek, a tudománynak micsoda birodalmába is tartoznak? — ezt, a kérdésnek ezt a leglényegesebb lényegét az emberi értelemnek az a sötétsége borítja még, a melyet a míg fel nem ismerünk, hogy az a teljes tudománytalanság, addig haladásról szó sem lehet.

Hiszen vagyunk némiképen tudomány dolgában is úgy, a jelenségeket ismerjük, a nélkül, hogy tudnók, hogy

tulajdonkép azok a jelenségeknek a nyilvánulása micsodának a nyilvánulása? Például a villamosságról sem tudjuk, hogy tulajdonképpen micsoda? Itt van ez is körülöttünk, bennünk, velünk, élünk vele, minden atomunk egy-egy töltés. Azonban tessék most a tudománytalanságnak azt a fokát elképzelni, hogy a villamosság tudományával foglalkozók a villamosság természetét azoknak az embereknek az eszmevilágában keresnék, a kik a villamosságot észreveszik, észlelik; azoknak az értelmiségében, az állati értelmet felülmúló fokában; azoknak a nemes szándékában, hasznossági érzékében, a belátás erejében és nem tudom mi minden emberi tulajdonságokban, azokéban, a kik a villamosságot észreveszik, hogy csakugyan van a világon.

Hát úgy-e kérem, ennél sötétebb tudománytalanságot nem lehet elképzelni, még ha még annyi mindent is vél tudni és könyvtárakat ír össze az a tudomány azoknak az embereknek az eszmevilágáról, értelmességéről, nemes szándékairól, belátásáról, hasznossági érzékéről, a kik a villamosságról észlelik, hogy van a világon.

Azonban a tudomány ott tart, és ez a nagy különbség, hogy a villamosság magyarázatát nem keresi azoknak az eszmevilágában, a kik a villamosságot észlelik, hanem ettől függetlenül, a természetnek azt a birodalmát állapítja meg, a hova a tünemény a maga természeténél fogva tartozik és a fizikai világ törvényei közt keresi a megfejtését.

A szociológia ellenben hol jár? Azoknak, a kik azt észlelik, hogy társadalmi élet egyáltalán van a világon: azoknak az eszmevilágában keresi a dolgok értelmét, nyitját, lényegét; az emberi értelmességben, nemes szándékában, hasznossági érzékében, belátásában, szabadság szellemében stb. De hogy hova tartozik egyáltalán a társadalmi élet, a természet miféle törvényeinek a keretébe? — itt van az a rémületes sötétsége a tudománytalanságnak.

Szociológia és spiritizmus, csak ez a két dolog van még a világon, a minek a törvényeit a teremtés természeti törvényein kívül keresik. Egyebütt mindenütt, a hol az emberi tudás mozog, mindenütt a teremtődési, keletkezési folyamatokban, a természeti törvényekben keresik a dolgok nyitját és természet-tudományilag iparkodnak azt megfejtteni.

A mi pedig a dolognak már a komikuma: az a közkeletű szociológiának a viselkedése a társadalmi életnek az *organikus* felfogása ellen.

A dolog valóban komikus. Mert hiszen azt mindenki tudja, hogy a társadalmi *élet: élő* embereknek valaminő nemű összefüggése. *Élő* embereké, a kik így valamelyes *életet élnek*. Azt is tudja mindenki, hogy mi emberek *eleven, élő, organikus szervezetek* vagyunk. Csupa *szerves életű* nyilvánulások mindenemű életnyilvánulásaink, értelmi mozgásaink, lelki működéseink, érzelmeink, minden. Ma már mindenki tudja, hogy minden porczikánk *szerves életű élet*. Hogy csupa *organikus* sejtek *életműködése* az egész szervezetünk. Hogy a sejtek maguk is a *szerves életnek bizonyos szerves* egységei és *életük szerves* molekulák *organikus* élete.

És mikor így valami a legkisebb alkotórészétől végig a teljes egységéig mindenütt az *organikus élet* rendjéből való, minden ízében mindenütt *organikus élet* működéséből van összetéve: akkor — risum teneatis — a közkeletű szociológia lemosolyogja a társadalmi életnek azt az egyetlen tudományos értelmű felfogását: hogy a társadalom is, a mely minden részletében csupa organikus élet, maga sem tartozhatik egyebüvé, mint az *organikus* természet, a *szerves* élet rendjébe, annak törvényeinek a keretébe.

Nem, — mondja a közkeletű szociológia — *nem az organikus* természet világába, hanem azoknak az eszméi, belátása, hasznossági érzéke, szabadságszeretete, gazdasági érdekei stb. világába, a kik észlelik, hogy társadalmi élet van.

Az emberi tudományos értelemnek minő eltévelyedése rejlik abban, hogy az az észjárás uralkodik, a mely szerint az organikus felfogás az, a mely föltevésen alapul és hogy az csak olyan hipotetikus valami, sőt az egész organikus felfogást mint valami szellemi aberratiót lekezeli. Mert hiszen megfordítva érthető volna a dolog: érthető lenne, hogy a midőn valami minden alkotó részében organikus valami és azt ennélfogva természetszerűleg mindenki az organikus élet rendjébe fogná, hogy akkor, ha valaki előáll: hogy ah, kérem, az nem organikus élet, hanem valami Elás: hogy akkor ezt a mást tartja mindenki hipotetikus valaminek. De nem, hanem az organikus felfogás a hipotetikus, ez az eltévelyedés!

Fel kell ismerni végre, hogy a tudománytalanságnak Ugyanazon fokán élünk a szociológiában, mint a midőn még minden képzelhető vitatkozás folyt az emberi élet fizikai természete fölött, csak épen a biológiát mosolyogták le, hogy ah,

kérem, ugyan, hisz az nem tudomány. És a tudós gyülekezetből a biológust kitessekelték.

Azonban természetesen, manapság természettudományok nélkül nem lehet már ellenni. És látjuk, hogy a természet tudományokat mindig kész a szociológia idézni. Akár csak Platót, Hegelt és a többit, a hogy a régibb divatok szerint idézték. De az összes tudományossága csak ebben rejlik, hogy egy-egy tétel bizonyítására természettudományi dolgok is felhasználhatnak. De hát, hisz tudjuk, hogy ezt még a római pápa is megteszi, a midőn az egyház dogmáiért eselekedheti. Úgy tesz a szociológia, akár csak Schlauch bíboros, a midőn a Szent István Társaságban természettudományilag bizonyította a római katolikus igazságok örökéletűségét.

Hát kérem, ez nem tudomány. Az ilyen módon miveltségtársadalomtudomány nem az, legfeljebb társadalmi életről szóló irodalom. A tudomány azon kezdődik, hogy a társadalom mivoltának a megfejtését ne a mi emberi eszméink között keressük, hanem az organikus természet, a teremtődés törvényeiben úgy, a mint az *organikus természetből: teremtődött* a társadalmi lét a teremtés folytonosságával.

Ki kell végre bontakoznunk a sötétségből és felismerni, — ha talán nem is az igazi szociológiát, a mely talán még nincs készen és a jövő feladatok közé tartozik — de felismerni a tudománytalanságot, a midőn a társadalmi élet megfejtését egyebütt keresik mint az organikus élet rendjében. Hiába oda a történelem mindenféle tényeinek egy egy újabb elmélet szerint való összevetése. Mindig csak egy újabb tévedésnek megyünk elébe a korábbiak során. A tudomány csak ott kezdődhetik, a hol valami organikus természeti folyamatot derítünk ki. Hiába a gazdasági élet tényeit egy egy politikai igazsággá összekovácsolni. Az ilyen célzatos igazságoknak közös a sorsa. A mi tudományunkban az igazságok ott kezdődnek, a hol az organikus élet társadalmi folyamatai természeti törvényeikre vannak redukálva. Hiába minden bölcselkedés a világ javítása felé. A tudományban minden bölcselkedésnek a neve: tévedés. »Tudomány csak egy van: a természettudomány.« Az organikus élet legnagyobb tömegét, a társadalmi életet, hiábavaló bölcsesség egyébüvé helyezni, mint az organikus élet természet-tudományába.

A szociológia tudománytalan bölcseségeiből, demonstratív logikájából, történelmi képfestéseiből végre az egyedüli tudó-

mányos alapra rálépni, arra, hogy a társadalmi élet jelenségeinek megfejtését egyebütt nem keressük, mint annak az életnek a rendjében, a melyből a társadalmi élet minden ízében alkotva van, az organikus élet rendjében: — a tudomány nevében ez a legközvetlenebb feladatunk a szociológiában.

A gondolkodásnak a módjában rejlik annak az egész sötétségnek a természete. Gondolkozni nem tudnak természet-tudományilag az emberek. A szociológia politikai szakma lévén eredetileg és leginkább jogászok és bölcselkedők üzvé, meg célja is inkább agitáció volt: így nincs azon mit csodálkozni, hogy a természettudományi gondolkodás teljesen leszorult belőle.

Ennek a hiánya éppen Herbert Spencerrel szemben súlyosodik igen nehezen a társadalomtudományra.

Herbert Spencer az első, az úttörő, a ki a szociológiát a természettudományi alapra vezette. Kétségkívül nagy gondolkodó, elmélkedő volt egyébként is, azonban a tudományra tulajdonképpen egyéb nem tartozik, minthogy miben derített ő ki valami természettudományi tényt a társadalomra való tekintettel.

Spencer elmélkedései, eszméi lehetnek igen érkézfeszítő olvasmányok, sok gondolatot kelthetnek bennünk, irányíthatják is eszünk járását. Herbert Spencert azonban az ő tudományos súlyában nem ezek határozzák meg, hanem egyetlen egy dolog. T. i. minő olyan felfedezést köszönhetünk neki, a mely tudományos alap, persze csakis természettudományi értelemben véve, a társadalmi élet törvényeinek felismerésére.

Élvezzük azután bármennyire Spencert mint olvasmányt, az a mi magánügyünk. Úgyszólván társalgás Spencerrel oly dolgokról, a melyek minket is nagyon érdekelnek. Ehhez a tudománynak még semmi köze. A tudománynak csak egyetlen egy dologhoz van köze, ahhoz, hogy Spencer kimutatta, ő volt az első, a ki rávezette az emberi tudást: hogy a társasélet jelenségei bizonyos oly sajátságokat tüntetnek fel, a melyek a legszorosabban összevágnak az organikus élet leglényegesebb jelenségeivel és így a társadalmi élet jelenségei az organikus élet körébe, természete és törvényei alá tartoznak: a társadalom organikus szervezet.

Ennyi, sem több, sem kevesebb a Spencer tudományos vívmánya. Hogy úttörő volt az emberi gondolkozás világában, ez csak nimbusát teheti ragyogóbbá; hogy sajátos írói képességével többé kevésbé élvezetessé tudta tenni fejtegetéseit, ez irodalmi dolog. A tudományos súlya az előbbieken határolódik körül és az a súly bizonyára éppen elegendő arra, hogy az emberi tudás fejlődésében előkelő helyet foglaljon el.

Már most, mit mívelt azonban a közkeletű szociológia Spencer tudományos fölfedezésével? Azon essünk túl, hogy eleinte lemosolyogta a nagyképűség, hiszen ezen a tudomány minden lépésénél túl kell esni. De lassankint kénytelen volt a szociológia csakugyan meglátni azokat a dolgokat, a melyeket Spencer megmutatott. És ekkor . . .

És ekkor kisütötte egy része, hogy Spencer nagyon okos *ember*. Hogy a mit Spencer *mond*, azt egy igen okos *ember* mondja. Hogy Spencer kútforrás. Hogy a mit Spencer *mond*, azt igazán egy tudományos elméjű úr *mondja*. A szociológiai tudomány az, a mit Spencer úr *mond*. Sőt haladjunk tovább, szedjük széjjelebb, a mit ő *mond*, és *mondjunk* újat. Ő azt *mondja*, hogy a társadalom organikus élet, hát *mondjuk* mi meg azt is, hogy melyek ennek az organikus életnek a szervei. *Mondjuk* meg, hogy hogy él szervesen. *Mondjuk* meg, hol vannak szervei, gyomra, idegei, csontja, esze, hallása, látása, szaglása. Természetesen a vége azután az lett, hogy maga Herbert Spencer is azt *mondta*, hogy menjetek az egész szerves szociológiáttal a legszerveesebb pokolba.

A másik rész pedig kisütötte, hogy hiszen igaz, igaz, sok igaz van abban, a mit Spencer *mond*. De hát sok dolog van, a miről Spencer sem *mond* semmit. Meg a mit *mond*, sokszor ahhoz is fér kétely. És a dolgoknak a végokát ő sem *mondja* meg. Szóval, miután ő sem *mond* meg mindent és még jöhetnek mások is, a kik majd megint mást fognak *mondani*, *mondjuk* mi csak azt, hogy azért, mert a társadalom némely jelenségei olyanok, mintha organikus életjelenségek volnának, még nem lehet azt *mondani*, hogy az egész társadalom organikus élet. Érdekes hipotézis, de a túlzásoktól tartózkodni kell. Mert, íme mi sül ki Spencer theóriáiból, az, hogy a fináncz a társadalom szagló szerve. Hát kérem, ezt ne *mondjuk* tudománynak. Ellenben azt tudjuk, hogy az emberben van lélek, vannak benne jó és rossz tulajdonságok, vannak erkölcsök, kiváló férfiak, stb. stb.

Egy harmadik rész pedig sem egyiket, sem másikat nem sütötte ki, hanem összeegyeztette és a bölcs közéletet választotta: Spencerről elismerte, hogy nagy *ember*. Azonban neki is *vannak* tévedései. (Nemde ismert, de kitűnő formula!) Szóval, igaz, hogy a mit Spencer *mond*, azok a tudománynak ma már nélkülözhetlen arzenálját képezik, de a mellett halad a gondolkozás is azóta — »evolúció«! hisz oly szépen, tudományosan cseng ez a *szó!* — és ma már túl vagyunk sok dologban, a miket Spencer *mondott* és ma már a természettudomány újabb lépéseivel kell Spencert módosítani. Az organikus elmélet *nem vált be*, tehát Spencer marad egy nagy gondolkozó. Nemde, a középútnak mesteri bölcsesége. És mind a háromféleség alapul azon, hogy Spencer mit *mondott* és mit nem *mondott*.

Már most, hogy kitűnjék a gondolkozásbeli hibbanás, állítsuk csak ezekkel szembe a Spencerizmus száraz tudományos tényét.

Az mindegy, hogy Spencer mi mindent *mondott*. Végre Crookes szenvedélyes spiritiszta is, de azért, mivel ő az elektromosság körüli bűvarkodásaival a fizika tudományában elsőrangú tudós, még nem következik egyáltalán, hogy az, a mit a spiritizmusról *mond*, fizikailag tudományos tények legyenek, és a Crookes neve a fizikában sohasem is jelentett spiritizmust. Ha nem is ilyen szélsőséges szökelléssel, de Spencernek is voltak igen számos eszméi sok mindenféléről. De a tudományra csak az tartozik, hogy Spencer kimutatta, hogy a társadalmi élet az organikus élet természeti jelenségeit viseli magán. És hogy e szerint a társadalom az organikus élet rendjébe tartozik. Ennyi a tudományos felfedezése.

Hogy erről ki mit *mond*, az már nem tudomány. Csakis az, hogy az a tétel megdönthető-e a tudomány pozitív módszerével vagy sem? A tételről való minden eszmélkedés, nézetnyilvánítás, mondás, lehet többé-kevésbé érdekes dolog, de a tudomány csak akkor jó ismét szóba, ha akár egy ellenkező felfedezést, akár egy kapcsolódó felfedezést fedez fel ismét valaki, a dogok pusztá keletkezési törvényszerűségéből, elkülönítve mindent akár erkölcsi, akár történelmi, akár gazdasági, akár bölcséleti, akár társadalmi, akár politikai, akár emberbaráti »igazságoktól«, amik mind nem természettudományi igazságok. Csak annak a felfedezésnek a tudományos igazsága a kérdés. Semmi más. Tegyük fel, hogy Darwin egyszerre csak azt mondta volna, kérem, nem igaz ám az az egész törvény,

a mit én levezettem. Vajjon változtatna-e ez azon, hogy ki van derítve, hogy a fajok tényleg nem önálló teremtődési típusok, hanem egymásból módosult szervezetek? Nos, hát ha még Spencer maga *mondta* volna is, hogy nem igaz, hogy a társadalmi élet az organikus élet rendjébe tartozik, a tétel mégis áll, ha egyszer ki van derítve. (Pedig Spencer nem is azt mondta, hogy a szociológiának organikus alapokra való fektetése a hamis dolog, csak *attól* a bizonyos meghibbant organikus szociológiától utálkozott meg.)

Tehát természettudományi észjárással sohasem azt kell nézni, mit *mondott* valaki, sohasem azért igaz vagy nem igaz valami, mert ez, vagy az *mondta*, hanem csak azt kell látni, hogy micsoda az a lépés, a melylyel a természettudomány az ismeretlenben egy pozitív lépést tett.

Az emberi társadalmi élet jelenségei az élettan birodalmába tartoznak. Ez az a lépés. Mondjon róla bárki bármit, ez a lépés megtevődött és mint felfedezés Spencer hagyatékaképpen él a természettudomány kincstárában.

Ennyi és nem több a Herbert Spencer tudományos kincse. Minden egyéb tudományos dolgok, a mik könyveiben vannak, nem egyenesen az ő felfedezései, már csak az akkor meglévő tudományos állapotok összegezése; mind abba az irányba, hogy a társadalom az organikus élet rendje szerint él. Ezek az összegezések nem is mindig egészen tudományosak, inkább tanítók, igen sok dologban épen ezek az elavulttá válók, túlhaladottak, és Spencer könyveit ezek viszik ki a forgalomból. A könyvei csak irodalmi hagyaték. Ezt természetesen az idő rozsdálja. A felfedezése azonban az emberiség kincsévé válik.

De természetesen, ha az emberek a könyvet a tudománytól nem tudják megkülönböztetni és a tudomány az, a mit a könyv *mond*, akkor azután bizony nagy tudománytalanság gabalyodik belőle.

Olyan módon lehetett teszem fel Platóval elbánni, Kanttal, Hegellel és valamennyi bölcselkedővel. Ők csakugyan egy bölcselmi konstrukciót állítottak oda és az *egy* bölcsélet, Plato bölcsészete, Kanté, Hegelé stb. Ezé is, azé is megdől, mihelyst az eszmei szerkezetnek valamely gerendája megbillen. Itt természetesen Platónak, Kantnak, Hegelnek a mondásai képezik a dolgokat. Itt lehet mondásokon nyargalni.

A természettudományban azonban nem így van. Ott se ennek, se annak a bölcsesége nem számít, csak egy ténynek,

egy folyamatnak, egy összefüggésnek a létezése vagy nem létezése. Vonhat belőle valaki nyomban hamis következtetéseket, a mint téves következtetéseket vonhatott, sőt vont is Darwin is Spencer is. De a természettudományi tény ezektől függetlenül áll.

Így Spencernek számos következtetése lehetnek tévesek: — ezek azok, a miket Spencer *mond*, — de ezek miatt a természettudományi tényt nem látni: tudománytalanság.

Akármi mindent mond vagy nem mond Spencer könyveiben: az már azt az általa felfedezett természettudományi tényt többé meg nem változtatja, hogy a társadalmi élet az organikus élet rendjéből való. Legalább mindaddig nem, míg magát a természettudományt, a maga egész módszerével, a hogy a tényeket a természeti törvények keretében iparkodik meghatározni, föl nem borítja a tényeknek egy egész új, máig ismeretlen magasabb rendű, tudományos módszerű meghatározása.

Tehát a tudomány szempontjából Herbert Spencernél az előtt a felfedezés előtt kell megállanunk, hogy a társadalmi élet az organikus élet rendjébe tartozik. Sok minden egyebet nem tudunk még. De következik ebből az, hogy a Spencer fölfedezése megdőlt? Abból, hogy Spencer még nem adja meg mindennek a felderítését, következik-e, hogy ezért tehát az a felfedezés sem állhat meg? Nem üres bölcséleti módszer-e ez, a mikor egy tételt csak akkor fogadok el, ha az én szubjektív gondolataimat oldja meg minden irányban?

Bizony bizony itt az ideje, hogy természettudományilag tudjunk gondolkozni. Mert akkor egészen más feladatokat is fogunk magunk elé tűzni, mint a mi szubjektív gondolkozásunkat így vagy amúgy a régi tudománytalan módok új formáiba összerakosgatni.

Akkor Herbert Spencer természettudományi felfedezését is a tovább haladás irányában tudnók értékesíteni és nem foglalna a közkeletű szociológia olyan álláspontot, a mely vagy meg akarna állani Spencernél, vagy ha nem lehet ott végleg megállani, akkor Spencertől egyszerűen elfordul.

Akkor megismernék azt, hogy Spencer a maga idejében, a természettudomány akkori haladottságával lépést tartva, az első természettudományi alapot rakta le a szociológia számára. És tisztán csak a természettudományi alapon kell utána tovább építeni. De nem eszmélkedéseket, nem *mondani* ezt is, azt is, hogy a bölcselkedés Spencer nyomán most így és úgy módosul,

mert Spencer ezt és ezt *mondja*, vagy meséket *mondani*, hogy mivel Spencer ezt *mondja*, tehát ezt és ezt lehet még *mondani* ad absurdum. Hanem további újabb és újabb alapokat kell keresni ugyancsak a teremtődés élettani organikus rendjében. Főképp pedig megismernék azt, hogy Spencer csak a maga idejének tudományos fokán állhatott. Ő az organikus élet ismeretének az akkori határai között mozoghatott. Már most a tudomány szempontjából a természettudományoknak minden újabb lépésénél a szociológiának is keresni kell azokat az alapokat, a melyek a tudományos továbbépítésre alkalmasak, így például Spencer idejében a sejteket bár már ismerték, mint az állati szervezet fiziológiai egységeit, de a sejtek tulajdonképeni élettana azóta keletkezett már. Ugyancsak a szerves molekulák kémiájában is hatalmasan új tudás növekedett elő, az égési folyamatok felől, a sejtanyagok vegyi szerkezetéről, vegyi munkabeosztásáról, sorozatosságáról új felfedezések vannak. És ezek mind újabb, további, szélesebb összefüggések törvényszerűségeibe nyitottak utat. Az állati szervezet új tulajdonságainak a keletkezéséről is további ismereteink támadtak. Mind megannyi további tagozatai amaz organikus összefüggésnek, a mely összefüggésnek Spencer úgyszólván még csak a létezését derítette ki a társadalmi szervezetre nézve. Az ő műve még semmiképen sem élettana a társadalmi organizmusnak. Jóformán csak szimptomatológiája annak, hogy a társadalmi élet jelenségei élettani természetűek. Ahhoz, hogy a tulajdonképeni élettanához jusson el, az ő korában hiányzott még az ennek levezetéséhez szükséges kapcsolatoknak némely része. Lehet, hogy még ma sem tartunk ott, hogy rendelkezésre lenne máris minden vizsgálódási adat annak a tudományos kiderítéséhez. Lehet, hogy még sok tapogatózás, bizonytalanság és tévedés között kell ingadozni.

Azzal azonban a természettudományi gondolkozásnak tisztában kell lennie, hogy tudományos munkát csak abban az arányban végez a szociológia, ha abból a Spencer által természet-tudományilag megépített alapból, hogy a társadalmi élet jelenségei az organikus élet természetével bírnak, abba az irányba építünk tovább, hogy ennek az organikus életnek az élettanatát akár részekben, akár egységes tágabb összefüggésben kutatjuk.

Az élettantát, semmi mást. Mert mihelyst erről elmozdultunk, elmozdultunk az egyetlen tudományos alapról, a melyre, ezerszer is viasza kell térni, elmozdultunk a természettudományi

alapról. Spencer könyve, mondásai elavulhatnak. De a mi a természettudománynak valami felderítő munkája, felfedezése, az tovább él minden gondolatnál, minden könyvnél, mindennél, a mit valaki *mondott*.

Hiába a legkörmönfontabb gazdasági elméletek. Csak úgy van tudományos értékük, ha annak az élettannak képezik valami alkatrészét, különben nincs meg a kritériumuk. Hiába minden történelmi logika építgetése, ha az nem amaz élettani organikus természetű folyamatok törvényszerűségeibe vezet; a törvényszerűségeknek csak ez a természettudományi lényege. Hiába minden spekuláció bármilyen irányba: Spencer spekulációi is mind megdőlhettek. De a természettudomány megdönthetetlen pozitivitásával mutat már az ő általa felállított útmutató irányt: a társadalmi élet élettana felé. Más irány a természettudomány utain nincs.

Természettudományilag addig nem tudunk a társadalmi életről semmit, a míg élettanilag nem tudjuk, a mit tudunk. A többi lehet szórakoztató irodalom, könyv, tudákosság, mese, minden, — csak nem tudomány.

Hiába becsülik le Spencernek ezt vagy azt a *mondását*: Spencer a természettudományi alapot megingathatlanul beépítette a tudomány birodalmába. Csak tudni kell azon megállani.

A tudomány nevében a szociológiának egy feladata van: a társadalmi élet minden tényét, folyamatát, összefüggését a társadalmi szervezet élettani törvényszerűségében kideríteni.

* * *

A bölcséleti észjárásban rejlik az a baj, hogy az a bizonyos bölcsészet sohasem tud kellőleg eligazodni a tudomány haladásában. Ferde optikája keletkezik a természettudományi dolgokról.

Ugyanis a mikor valami új lépés történik a természettudományok terén, akkor az a tény a bölcséleti észjárás számára nem egy új kapocs a törvényszerűségek közt, mint a hogy a természettudós minden új dolgot azonnal a törvényszerűségek kapcsolata rendjébe iparkodik beállítani azért, hogy a természeti törvények felől való tájékozottsága bővüljön. A természettudomány számára a cél ez, mert épen a törvényszerűségek kapcsolatának bővülésével kap mindig egy-egy új lökést a további kutatásra, további haladásra, további eredményekre.

A bölcséleti észjárás ellenben nem a pozitívumra, hanem azonnal a »*lehetőségre*« veti magát.

A lehetőségre először is abban az irányban, hogy az új dolog miként illeszkedik belé egy fogalomkörbe. A fogalomkör az a kész épület, a melybe a tudomány tégláit kell belerakni. Persze, ezek a téglák nem ilyen célra készülnek és így nagyobb rongálás nélkül be sem illeszthetők. Így azután minden téglát azzal a szemmel néz a bölcselő, hogy hogy lehetséges azt beilleszteni vagy sem? Láttuk ezt a darwinizmusnál nagy stíljében. Hasonlót a Spencer felfedezésénél. A fiatalság, az később rombolni és annyit-annyit rombolt, hogy a téglák beilleszkedtek. Ki van tatarozva darwinizmussal, spencerizmussal az épület, de az épület a régi, a régi bölcselmi fogalomkör, a mely nem a teremtődési folyamat törvényszerűségének a konstrukciója, hanem az emberi cselekvések logikájának a vára, épülve mindazokon a vázakon, a melyek a mi szubjektív eszünk járásának a vázai. — Innen ered azután az a jelenség, hogy, főleg a fiatalság, büszkén mutogat az épületre, hogy íme, tele van a tudomány tégláival. Megtalálta a lehetőséget, hogy hogy lehet azt beépíteni és arra az egész lyukra, a melyet ezért ő rombolt, büszke. — De hát a tudomány előtt biz az csak lyuk.

Persze, annak a Darwin- vagy Spencer-féle téglának egy-egy éle, csúcsa kiáll, hiszen nem arra a célra formálódott. Az a fogalomkör azután mindig is ezeken akad meg, hogy íme, kisül, hogy rosszak a tudomány téglái. Pedig dehogy rosszak, dehogy rosszak. Kemények, szilárdak, mint a törvényszerűség. A mik darabossággal kerülnek a világosságra, azt a további vetések lecsiszolják. De csakis ezek. A mint semmiféle bölcselkedő máz nem fogja, úgy nem is leplezheti.

A tudomány pedig csak hozza a tudás jövőendő épületének tégláit, halomra hordja. És mikor azután a bölcselő már igazán nem tudja sehogysem beépíteni, akkor felkiált: hiszen azok csak téglák, épület sohasem lesz belőle! És mert azok a téglák nem alkalmasak a régi fogalomkör formáira, kihirdeti: a tudomány »csődjét« is, hogy nem ér az semmit.

Így dolgozik a bölcselő mindig csak azon a *lehetőségen*, hogy a tudomány beleilleszthető-e a bölcselmi fogalomkörbe? Mindig az ember az ő örök bölcseségű eszejárásával az univerzum gerendázata, a teremtés törvényszerűségének a tényei pedig csak lehetőségek. Mindig a tudomány az, a melyik

tévedhet. És mert a tudomány éppen a mindig fennmaradó hiányainak, hibáinak, tévedéseinek a kiküszöbölésén dolgozik: a bölcselém azon ujjong, hogy a tudomány az örök tévedések birodalma, az ember örök bölcseségű eszejárása pedig az eszmék isteni birodalmában éli abszolút életét.

Tehát, és ez a végösszegezés, a tudománynak csak annyiból van jelentősége, szerepe, a mennyiben annak a bizonyos fogalomkörnek alkotó részévé lennie meg van a lehetősége. A szociológiában is azt hívjuk tudományos szociológiának, a mely azon a lehetőségen dolgozik, hogy a természettudomány minél több vívmánya legyen befogadható a fogalomkörbe.

Az a szociológia ellenben, a mely a fogalomkör keretein kívül, tisztán csak az organikus élet összefüggéseit keresi, az emberi elme bölcseséget is csak bizonyos teremtődési folyamatok folytonosan változó időszaki eredményének tekintve, minden fogalomkört pedig egészen pillanatnyi futólagos alakulatnak: az nem is tudomány. Az csak Spencer egy rég megdőlt teoriájának a folytatása. A spencerizmus csődöt mondott, ellenben a régi fogalomkör íme még máig sem dőlt meg.

A teremtődési törvényszerűségek kutatása helyett a lehetőségeken való nyargalás azután még más irányban is igen furcsa optikát hoz létre. Valami olyasmit, mint mikor az ember a száguldó vonaton a kívül levő álló dolgokat látja mind változó helyzetben és az állandó a kocsi ablaka. T. i. a bölcselmi észjárás azzal a bizalmatlansággal nézi azt az egész természeti világot, hogy hisz meg van az a lehetőség, hogy a következő pillanatban az az egész másképp fog látszani. És e miatt a látszat miatt sohasem a künn lévő természet saját viszonylatait nézi, hanem mindig az ablakkeretben levő képet. A változatlan csak az az ablakkeret. Az az egyetlen pozitívum az egész világ nézésében.

A tudomány talajából a törvényszerűségek egész szövevénye nőtt elő. A dolgok egymáshoz való önönviszonylataikból keletkezett az egész. Az emberi együgyűségek száguldásából kellett kiszállani és méregetni a dolgokat. Onnan a vonatból nézve az a feltűnő, hogy íme, ha innen nézem, milyen közeli például két fa távolsága, amonnan meg milyen nagy. És azután folyik a bölcselkedés, hogy ilyen is a tudomány: A kicsi dolog nagy dolog, a nagy dolog kicsi dolog, attól függ, hogy honnan nézzük. A természetvizsgálat pedig ezeken a távolságokon eligazodik mégis. Felmér három pontot és meghatároz

egy területet. Egész matematikus biztonsággal. A három pont nem ölel fel mindent: megállapít további három pontot és tovább mér, meg újra három pontokat, meg ismét és a három pont neki mindig a pozitívum, mert hiszen egy matematikai törvényszerűsége alapszik.

Már most, ha ez a méregető ember visszaül a mindenki számára nyitva levő vonatra és ott azt mondja: ez a terület ennyi és ennyi, akkor a szomszédja, ha nincs tudomása a hárompontos törvényszerűségről és az egész mérési eljárásról, egész léleknyugalommal ilyen beszélgetésbe foghat.

— Megmérte?

— Meg.

— Hogyan?

— Három pontot.

— Azután maga azt hiszi, hogy azzal a három ponttal az egészet megmérte?

— Igen.

Nem látja az úr, hogy három pont hogy változik? Ide nézzen az úr. Hát elég legyen három pont? No nekem ilyet ne mondjon. A míg az úr minden talpatatnyit fel nem mért, én úgy se hiszem.

A bölcsелеm világot bekalandozó vonatán az értelemnek ilyen fokán állunk a tudomány felfogása tekintetében. A bölcsész az a viláगतató, a ki kupé ablakából csakugyan mindent ismer. Mentől többet látott, annál többet: »tud«, a hite szerint. A világ az ő számára az, a mit: így látni. Ő, a ki annyi mindent »tud« és »látott«, ő a ki úgy tudja, hogy hogy változik minden, mennyire csalóka látszat mindennek az ismerése, ő nem hisz semmi pozitívumban, pozitív nincs, minden csak a nézőponttól függ — az ablaktól. Jöhetnek neki a három pozitív pontok logikájával; ő azt mondja, ki tudja, hogy igaz-e? Ő csak akkor hisz, ha minden talpatatnyit ismerünk. Miután pedig annyi talpatatnyi világok vannak, és még inkább lehetnek, a miket nem ismerünk, hát ő nem is hisz egyáltalán a tudományban. Mert szerinte a három pontok módszere nem mérheti meg a világot. Ő ellenben a bölcsesség szemmértékével mér. A tudomány szerinte a bölcsesség szemmértékének a tökéletesítése. Azok a három pontok mindig csak pirinyó pontok. Igen, igen, lehetnek dolgok, a miket összemércsikélt, de hát az csak mércsikélés, egy-egy pirinyó pont az egészből. Ő azonban mindig az egészet látja, az az igazság. Hogy az az igazság csak egy ablak, ezt felfogni azonban nem hajlandó.

Valahányszor a természettudomány a teremtés törvényszerűségeiben valamit felháromszögelt: a bölcelem mindig azt az álláspontot foglalta el, hogy ki tudja igazán úgy van-e? Hiszen mennyi *lehetőség* van reá, hogy biz az még sem úgy van. Sohasem a három pontok logikáján mozgott, hogy t. i. további pontokat kell keresni, és a dolog valóságának az ellenőrzése az, hogy ha a távolabb pontok mérése egybevág a részletekben lemérték összegével, akkor a dolog pozitívum. Hanem mindig azon, hogy az, a mit lemérték, lehetséges hogy helyes, de mennyi más mindent nem mértek le. Így azután a bölcelem egyáltalán a tudomány haladásától annyira elmarad, hogy csak akkor kezdi elismerni, ha már agyonnyomja a pozitívumok sokaságával, mikor a bölcselmi »lehetőségeknek« már nincs úgyszólván hova mozdulni.

Így a szociológiában is. Spencer beállította a szociológiai sötétségbe a három pontok tudományos logikáját. Meghatározott fénypontokkal egy óriási területet, az organikus szociológiáét. Igen nagy alapokon, jóformán csak határvonalaiban. Hogy ez mind pozitív talaja az organikus életnek. Hogy ez is reális, valóságos földi világ, nem pedig eszmék sötétsége. Tehát tessék a három pontok tudományával a felderítésben haladni. Ehelyett nem azt üzi-e valósággal a közkeletű szociológia, hogy azzal a három pontos logikával itt nem lehet boldogulni, mert olyan sok pont van, hogy ha ezt felméri is az ember, azért olyan sok más nincs felmérve. Szóval az az organikus logika is csak valami olyan lehetőség, elméletnek épen teszi, de hát a világnézet ablakából a dolgoknak nem adja kielégítő magyarázatát. Hisz minden úgy mozog, változik, — a háromszög is.

Az organikus logika hiába tette óriási lépéseit, hiába bontott az ismeretlenség homályából új és új földeket. Hiába állott elő a sejtek fiziológiája, a sejtélet kémiaja, új bővebb tudás az új tulajdonságok keletkezéséről, a fajkeletkezésről úgy kiválasztódás, mint szintetikus úton: a szociológiai bölcelem mindezeket is csak aféle *lehetőségeknek* nézi épen, a melyek nem elég pozitívumok arra, hogy azokkal tovább menjünk a szociológiában a Spencer által egyszer pozitíve meghatározott tereken. Sőt a tudomány minden új lépésénél is nem a három pontok logikáját nézi, hanem a lehetőséget, hogy mi minden van még a három pontokon kívül.

Sőt a bölcsészeti logika még fontoskodik is egy látszólagos igazsággal. T. i. az ő logikája az, hogy a míg valami

teljesen ki nincs derítve úgy, hogy az már minden ízében pozitívum, addig az embernek nincs is joga azt alapul venni. Az élettani tudományokban pedig még nagyon sok dolog nincs kiderítve.

Bölcészetiileg ez a felfogás tökéletesen maga az igazság. Egy bölcészetiileg fegyelmezett elme például, ha ma fedezik fel a vérkeringést, azt kell, hogy mondja, hogy meglehet, hogy ez így van némely állati szervezetben, de meg van a *lehetőség*, hogy nem mindegyikben van így. Ha azután már nagyon is sokban így van, akkor meg előállana, hogy de ki tudja az emberben így van-e, hisz az egészen más lény. Mikor azután az emberben is így van, akkor a bölcseleti elme még mindig ragaszkodhatnék ahhoz, hogy azonban van lehetőség, hogy ez még sem pozitív törvény, hiszen vannak élő lények, a melyeket még nem ismerünk, sőt kihalt fajok is, és ki tudja így van-e csakugyan minden szervezetben?

Ezzel szemben pedig például Eisner elővett egy gyíkot. Annak az egy szál gyíknak bizonyos átváltozásain levezette az új tulajdonságok keletkezésének bizonyos törvényszerűségét. Ez azzal végzi: »miután a gyíkokon így van, így kell lenni mindenütt«.

A bölcseleti elme ezen megdöbben. Pedig a dolog nyitja abban a három pontos logikában van. T. i. a mint a három ponton a szögek mindig bizonyos törvényszerűséggel függnek össze, úgy a jelenségeket is mihelyst bizonyos ismert törvényszerűségek rendjéhez illesztjük, nem pedig bölcseleti spekulációkhoz, akkor ott is törvényszerű összefüggések kerülnek elő, a melyek mindenütt érvényesek, a hol amaz első törvényszerűség uralkodik.

Haladni csak így halad a tudományos gondolkozás, csak annak a mintegy matematikai gondolatmenetnek az utain. A bölcseleti észjárás pedig, a mely a jelenségeket ezen matematikai gondolatmenet nélkül illegeti bizonyos bölcseleti képletekbe, sohasem járhat a haladás mesgyéin. Hanem mindenkor ott járt, a hol az a vérkeringési dolog illusztrálja túlzottan, vaskosan: a »magasabb igazságok« lehetőségei között, a tudományban mindenkor a maradiság legmegátalkodottabb forrása-ként. A mint szerepét minden teremtődési törvényszerűség felfedezése alkalmával felismerhetjük.

A bölcseleti elme a három pontok törvényszerűségével nem törődve, hamarább kész is aztán belerohanni minden tévútra,

a mely olykor-olykor a tudományban is nyílik, a mikor a három pontok törvényszerűsége helyett két pontokkal is meg akar elégedni. A bölcelem se a három, se a két pontos logikával nem törődik, csak eszmét, lehetőséget lásson.

Ilyen az eset például az energetikával. Robert Meyer az energia megmaradásáról derített ki egy törvényt és az a három pontok logikájánál fogva az egész természettudományra nézve érvényesült. A dolog matematikai logikája föltétlenül fennáll. De csakis ezen matematikai logikája. Most azonban erről letérve az Univerzum eszmei spekulációiba keveredtek Ostwaldék. Ugyanazt a logikát akarták belevinni, de a fix pontok egyikét elhagyva. A logika helyes, de csak a nélkülözhetetlen fix pontok betartásával, e nélkül — bölcelem. És ezt egyszerre fel is kapták a bölcselkedők közül számosan. Hirdetve, hogy megdöntötte egy nagy természettudományi eszme logikája az egész eddigi felfogást. A molekula és atomról kisül, hogy fikció. Az atomteoria: találmány. A kémia egész rendszere összedőlt. Nincs csak energia.

Oh, hiszen nagy dolog az, a mit a maga tudományos valójában ez az »energia« jelent. De bölceleti eszmévé válva szappanbuborék. Tiszta szerencse, hogy ezen bölcselkedő energetika föllendülése alatt éppen a legjobban megtámadott atomistika a fizikai pozitívumok sorába lépett, fizikai meghatározhatóságot nyert — úgy a mint a három pontos logika szerint nyernie is kellett elébb-utóbb.

Csak a bölcelem kalandozott el az energetikával, más baj nem történt. A három pontok logikáján nem esett itt csorba.

A bölceleti észjárásból erednek azok a képtelen eltévelyedések a közkeletű szociológiában, a melyek uralkodnak. Az a képtelenség, hogy a mikor Spencer azt a természettudományi felfedezést meghozta, hogy a társadalmi élet jelenségei az organikus világ keretébe tartoznak, akkor is még minden egyéb szociológia lehetséges, csak az nem, a mely a társadalmi élet jelenségeit az organikus élet törvényeire törekszik redukálni. Ha százsoros tévedések után is. Akkor, a mikor természettudományilag csak egyetlenegy szociológia van a világon, az organikus szociológia. Ha nem leltük még meg, meg kell lelnünk, de más nincs.

* * *

Az együgyű emberek szájából gyakran hallhatjuk, hogy nem rendezte be a teremtés a világot helyesen. Hogy bizony

jobb volna, ha így volna, meg úgy volna. Szóval, ők abban a megingathatlan hitben vannak, hogy ők ehhez jobban értenének. Szent meggyőződésük, hogy az emberek úgy jobban meg lennének elégedve.

De hát nem ugyanezt míveli-e a közkeletű szociológia is? Nem azzal van-e tele, hogy a mi van, nem jól van és hogy ő tudná jobban berendezni. Csőstül hullik a sok világboldogító eszme, hogy így lenne jobb, meg úgy lenne jobb és a közkeletű szociológia egyébből sem áll, mint ezen eszmék okosságának, szépségének és bölcs voltának a bizonygatásából. Legdivatosabb mód ma: a természettudományból vett érvekkel bizonygatni.

De a fődolog mindenképen az, hogy a szociológia minden mód jobban akar a világ berendezéséhez érteni, mint az a valami, a mi végre is a világot eddig rendezte és az őseMBER legprimitívebb kultúrájából a mai civilizációt hozta létre. De hát ő neki szent hite, hogy jobban értene hozzá.

A mint annak az együgyű embernek beszélhetünk ítéletnapig, hogy lelkem, látja, az, a mi valahogyan van, az azért van úgy, mert az eredménye sok mindennek, a mi azelőtt volt és annak törvényszerű természetes következménye; ép úgy nem veszi be a közkeletű szociológia sem, hogy ha pedig mindig törvényszerű természetes következmények állanak be, a melyek eredményei hosszú, előzetes folyamatoknak, akkor az, a mi lesz, az is csak egy folyamatnak az eredménye lehet. Hogy a míg egy folyamat élettani lefolyása megállapíthatóságáig nem jutunk, addig minden eszme annak a jámbor együgyű embernek a szakmájából való. Azért hiszen ez is mondhat olyan óhaj-tásokat, a melyek igen sok emberben élnek. És ezek az igen sok emberben élő óhaj-tások lehetnek »szociológiai igazságok« is. Sőt igen sok ember váltig bizonyítgatja is, hogy azok mozgatják a világot. Hogy azok az emberi belátásból erednek és az ember ezen belátásához képest azután módosít az életen. Mindenfélét lehet ebből bölcsészetiileg bizonyítani.

De hát »tudomány csak egy van, a természettudomány«. Sőt mintha ez a tétel épen a magyar Spencerizmus zászlajára volna írva. (Spencerhez írt magyar előszó.) És ez a tudomány a világot javító eszmék egész áradatától sem mozdul meg, nem ment általuk előbbre. Egy hitvány kis baktérium élettani folyamatának, az ő parányi életének, az egészhez való organikus viszonyának a felderítésével nagyobbbat mozdul, mint a leg-szédületesebb világboldogítási koncepczió nagyszerűségétől. Mert

a hitvány kis baktérium valamely élettani törvényszerűségével már rávilágíthat oly törvényszerűségekre, a melyek mindenkor és mindenütt érvényesülnek, a hol élet van és minden eszme milliószor is felfordul, mielőtt valamely élettani törvényszerűség megmásulna, akárhogy nem egyezik is az a mi világboldogító felfogásunkkal.

Olyan századok vannak mögöttünk, a melyek eszméket, világot javító nagy eszméket bőven ontottak. És a nagy eszmék mind meghazudtoltattak a világ folyása által. Azonban egy folyamat folyt és tekintet nélkül minden emberi világboldogításra, oly eredményeket hozott, a minőket semminemű eszme így sem megvalósítani nem akart, sem mint célzt elibénk nem tűzött. Úgy, hogy a legáltalánosabb eszmék is csak a pillanat múló szimptomái voltak és sohasem a világ folyásának a meghatározói. Sőt nekünk magyaroknak éppen nagyon meg kellene látnunk, hogy a leghatalmasabban és legáltalánosabban érvényesült eszméink 1848-ban ép úgy nem változtattak a tények önön logikáján, semmit, mint a hogy az osztrák centralizáció eszméje sem változtathatta meg azt, a mi a nyugathoz való viszonyunknak az egyszerű élettani természete. Az eszméknek egy kicsit komolyabb tanulmánya mindenütt rávezet arra, hogy éppen azokat hazudtolta meg legjobban az élet folyása. De nincs az az élettani törvény, a melyet az élet folyása valaha meghazudtolt volna.

Az eszmék a tudományra nézve csak mint az életnek a szimptomái szerepelhetnek. De sohasem lehet eszmék érvényesítése tudomány. Ha még oly bölcsnek és nemesnek is látszanak azok az eszmék.

Az eszmék a történelem pillanatnyi szimptomái és tovább nem tartanak. Nekünk azonban, a szociológiai tudománynak, éppen a pillanatnyi szimptomák sorában is, azok egymáshoz való viszonyában, az élettani folyamat törvényszerű összefüggéseit kell keresnünk. Egyrészt azért, hogy minden szimptomát, minden eszmét a maga funkciójában helyesen meghatározhassunk, meghatározhassuk időszaki jelentőségét, és a jelenségnek értelmét. Másrészt pedig, hogy az összefüggés törvényszerűségéből meghatározhassuk a bekövetkezendő szimptomákat, az előállandó eszméket és tényeket. Ha ez helyesen állapítatott meg, akkor meg van a tudományos pozitív bizonyíték arra, hogy a folyamatot a maga törvényszerűsége természetében helyesen ismerjük, hogy ismerjük

azon életfolyamat valóságát, a mely tényleg és valósággal vezet bennünket. És az ilyen törvényszerű élettani összefüggések azután mind tovább ki is deríthetik azt a célt, a mely felé haladunk.

Az az együgyű ember, a ki a világot mindig okosabban is tudná berendezni, mindig él. Sőt néha próbálkozáshoz is jutott. Mindig isten csapása kísérte, valahányszor jobban akart hozzá érteni. Azt az együgyű embert, mint az eszmék után rohanó emberiség típusát, vizsgálhatjuk, tanulmányozhatjuk, megállapíthatjuk — nem a baját, hisz azt ő kiabálja legjobban — hanem bajának okát, természetét, élettani vagy patológiai lefolyását. A legnagyobb izgatottságai között is tudnunk kell, hogy mi annak lefolyása.

A közkeletű szociológia azonban egyebet se tesz, mint hogy bizonykodik, hogy igaza van, hogy kiabál és hogy igaza van, ha másképp akarná a világot berendezni.

A világboldogításnak a tudományos szociológiában egyetlen módja van. Azokat a jelenségeket, a melyek az ember-tömegekben nyilvánulnak, a maguk jelentősége és hordereje szerint elemezni és kimutatni jelentőségüket és horderejüket. Ezt pedig nem azzal cselekedhetjük, hogy a maguk bölcseségének a súlyával méregetjük, mert biz a magunk bölesesége épen a legmegbízhatatlanabb valami a szociológiában. Hanem egyetlen egy módja van ennek: a mi bölcsességünktől függetlenül végbemenő folyamatokat kideríteni és azokban a jelenségek helyét és horderejét, jelentőségét meghatározni. Ezek a folyamatok pedig addig meg nem határozhatók, a míg élettani törvényeiket a társadalmi élet organikus törvényeit meg nem határozzuk. A mint azonban a folyamatokat organikus törvényszerűségükre redukáltuk, abban a pillanatban kiküszöbölődik magánbölcsességünknek a világboldogító, vagy bolondító szerepe. Mert akkor minden elemzés egy minden tudományos szociológus által mind több pontossággal megállapítható, ellenőrizhető, korrigálható elemzés lesz, mint a hogy a tudomány elemzése mindig olyanok. És csak akkor lehet a szociológiának az a világboldogító kihatása a társadalomra, mint a minő kihatása az orvosi tudománynak van az emberekre, hogy t. i. higiénikusabban élük le az életet, sok betegségtől óvhatják meg magukat, sok rossztól, fájdalomtól, súlyos krízistől, bárha az orvos sem azon töri magát, hogy ő okosabban tudná az emberi szervezetet berendezni.

Addig azonban csak javasasszonykodunk a szociológiával; magánbölcséségeinkkel bolondítjuk magunkat is, a világot is.

Magánbölcséségünk szociológiájának világjavító eszméit hirdetve pedig természettudományokkal felspékelt demagógiát űzünk, de nem természettudományt.

»Tudomány csak egy van, a természettudomány.« Bár érvényesülne ez a mottója a magyar társadalomtudományi társaságnak. Jövő feladataink közt ez az első.

Méray.

EGY MŰVÉSZETI ÍRÓ PSZICHOLÓGIÁJA.

— MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Esztétikai fejlődésem folyvást ebben a mondhatnám klasszikus körben folyt le, a melyből végleg semmiféle befolyás nem bírt kimozdítani. S jelenlegi kedvenceim a festészetben, a szobrászatban és az építészetben, valamint a költészetben, épp úgy hozzáfűznek engem ahhoz a típushoz, a melyre *Nietzsche* az *apollói* nevet találta ki, mint ama tárgyak, a melyekre előszeretetem a zenében és a tájékokat illetőleg mindenkor irányult. A *dionysosi* művészet valójában sohasem ejtett hatalmába. A következő részletek szolgálnak magyarázatul.

Már futólag említettem *Mozart* iránt gerjedt önkéntelen szenvedélyemet. Ő szememben a legelső művész maradt; semmi más művészetben nem találtam olyasvalakit, a kit, rám gyakorolt hatását tekintve, hozzá hasonlíthattam volna, még *Tiziánt* sem, ifjúkori művében, még a görög művészetet sem *Phidiástól Praxitelesig*. *Beethoven* igazán csakis mozarti vonásaival uralkodott rajtam. Szenvédélyes és komor művei nem tetszenek nekem; jobban szeretem a 7. és 8. szimfóniákat, mint a kórusos szimfóniákat. A hegedűre szóló 10. szonáta, bármily rossz előadásban végtelenül jobban szól szívemhez, mint a zongorára szóló legnevesebb szonátája, a melyet a leghíresebb művész játszik. Ezenkívül *Beethoven* művében a modern zene némely különös eszköze kezdődik, a szonoritás, a hangok összekötése, a ritmus fölforgatása és függőbentartása, kevésbé szabatos modulációk, a melyek felé ízlésem ép oly kevésbé hajlott, mint a mily erősen hajlott az ellenpont, az egyes részek elrendezése felé. (*Palestrina, Bach, Haendel.*) A mi engem *Beethoven*től

elidegenít, az nem utolsó műveinek bonyolultsága és homályossága, hanem az a mód, a hogyan az idegeket ingerli, még akkor is, ha nagyon egyszerű eszközökkel él. Ugyanilyen különbséget kell tennem *Schubert* művészetében: a mennyire imádom a »Szép molnárné«-t, a »Téli utazás«-t és összes zenéjének némely lapját, annyira kellemetlenek nekem romantikus és szónoki darabjai (mint például: »A tenger partján« című). Ugyancsak elég jól megvagyok *Chopin*-nal és *Schumann* legtöbb dolgával. Az egyedüli modern mester, a kit szenvedélyesen szeretek: *Brahms*; benne minden modern szövevényessége mellett is klasszikus temperamentumot érzek: fűgája hullám, a melyen a lélek lebeg és hányódik-vetődik a nélkül, hogy elmerülne benne. Ez a megjegyzés megmagyarázza *Wagner*-rel szemben elfoglalt álláspontomat. Nagyon csodálom őt, s úgy hiszem, eléggé értem és méltányolom technikailag. Ámde nem tudom, hová tegyem őt. Némely műve, pl. »Tristan«, a legcsodálatosabb az előttem ismeretesek közt, kellemetlenül érint a modulációknak, mondhatnám *érdességével*. Hogy ezt a tulajdonságot, a melyről itt beszélek, megértsék, gondoljanak a »Träume« című énekre, a melynek ugyanaz a sajátysága. Nem, mintha *Wagner* zenéje nem indítana meg; hanem onnan van ez, hogy egész valóm szenved, mint valami szemérmetlen aktus alatt vagy szédülettől megragadva, valahányszor a zene erőszakosan hatalmába ejt. A helyett, hogy élvezetet nyújtana, undort, émelygéstől kísért szorongást kelt bennem, olyanfélét, a minőt egy hajó hánykolódása éreztet velem. Nem akarom ezzel mondani, hogy az a zene, a mely tetszik nekem, nem szorítja össze keblemet. Ellenkezőleg. *Bach* »Szent Máté«-jának bevezetője és fináléja, *Brahms* német »Requiem«-ének sok szakasza sokkal mélyebben fölindít, mint *Wagner*-nek akárminő zenéje; de ez az érzelem sajátképen különböző: nem ernyeszt el, hanem ellenkezőleg kimondhatatlanul érezteti velem a szervezet erejét és bensőségét. A zenében, mint minden dologban, szenvedélyesen keresem az élet intenzitását, derűjét, fényét, melegét, gyöngédségét és komoly mélységét, a mely — úgy mondhatnám — folytatása az örömnak, de sohasem kezdete a fájdalomnak.

A zene, melyet én szeretek, egész valómat fölindítja, de nem indítja föl khaotikusan, hanem kozmikusan. Így ha *Mozart* szememben jelképezi az emberi élet tökéletességét, ha *Brahms* »Requiem«-e reám nézve páratlan biztatást tartalmaz a sze-

memben valamit érő túlvilágot illetőleg, *Bach* és *Haendel* némelyi nagy kórusai (pl. »Seh, das ist Gottes Lamm«) mint az egyetemes és örök élet kifejezései hatnak reám. Ez a folytonosan megújuló világok éneke.

Térjünk most az építészetre. Nagyon kifejezett ízlésem van a nagystílú boltív iránt: pl. a velencei Szent Márkus, a milánói Szt.-Ambrus templom és caeni apátság iránt. Az igen tiszta góthika (kivált Amiens) nagy gyönyört nyújt nekem. Ez nem vallásos érzelem; ellenkezőleg, az intellektuális izgalom egy nemét, valamely különös világosság növekedését találok benne. A góthika azonban nagyon gyorsan szűk térre szorul. Az angol góthika fojtogat és fölizgat. A renaissance némely épülete latin kereszttel és rendszeren kis kupolával nagyon derűs gyönyört ébreszt bennem. Görög templomokat csak fényképekből ismerem, ennél fogva építészeti hatásuk rejtve marad előttem. Némely bazilikaforma, a melynél a sírbolt és a kórus följebb vannak emelve, föloldozó hatásával némi gyönyört okoz nekem.

Menjünk át a szobrászatra. Minden modern dombormű kivétel nélkül kellemetlen nekem. Még *Rodin* művében is, a rótság iránti előszeretet elfojtja nagy, mondhatni topografikus kvalitásai révén támadó élvezetemet. Mély visszhangot ébresztenek bennem *Michael Angelo*-nak ama művei, a melyeken fény és árny váltakozik, s a melyeken a bevégzett és (szerintem akarattal) bevégezetlen részek a síkok csodásán bonyolult elrendezését mutatják. Szerettem *Michael Angeloban* a hegy- és felhőszerűt, abban az élvezetben például, a melyet a Santa Maria del Fiore főoltára mögött levő csoport kelt bennem, nagyon tudatosan előtérbe lép szeretetem a hegységek, pl. a carrarai hegységek iránt, a midőn a zivatar átjárja völgyeit és mintáik a felhőkre rajzolódnak.

Mindjobban becsülöm *Donatellot* anatómiai formáinak rótsága mellett is. *Desiderio da Settignano* ahhoz hasonló gyönyört okoz nekem, mint a melyet akkor érzek, ha a lángok lobogását és a hullámok csillamlását nézem. Nagyon, de nagyon szeretem a francia középkor és a kezdődő olasz renaissance igen alacsony, lapos és kissé kopott domborműveit; az amiensi főkapu: »Évszak«-ai, a *Giotto* campaniléjének lábánál elhelyezett »Művészetek« jóleső érzést keltenek bennem. Szerettem még a diszítésül szolgáló, különösen bizanci szobrászatot és talán semmi sem gyönyörködtet élénkebben, mint Velence néhány nagyon karcsú, tulipánszirommal díszített ablaka. A parasztos

gölöncsérmunka, valamint némely góth és XVIII. századbeli angol bútor formája elragad. A szobrászatot mindinkább építészetnek, majdnem azt mondhatnám fazekasságnak nézem, mert, ámbár a szép anatómiai alak nagyon gyönyörködtet, az élő és puha hús, s a drámai gesztus éreztetése napról-napra kellemetlenebb nekem. Úgy érzem, hogy föltalálom a fát, a virágot, a hegyet, a víz öbleit a nagy szobrászatban és mindjobban élvezem. Gyűlölöm a meztelen férfit és nőt a szobrászatban, minden erkölcsi elfogultság nélkül úgy találok, hogy ez a petyhüdség, a tartásnak ez a puhasága, a taglejtés indiszkrét volta nemtelenek.

A görög művészetben különösen *Phidias* és *Polykleitos* korszakát szeretem, ámbár a »Satir« *Praxiteles* »Hermes«-e, a Medici-villa »Meleagros«-ának feje oly örömet okoznak nekem, mint *Mozart* némely gyöngéd melódiája. Irtózom a római művésztől minden érdekes kvalitásai mellett is.

Az arkhaikus művészetet nem szeretem a petyhüdt hús formáinak realizmusa és az erőltetett nyájasság miatt. Nagyon érzékeny vagyok azon tény iránt, hogy a jó szobrok, még akkor is, ha teljes nyugalomban lévő testet ábrázolnak is, sokkal gyorsabb, finomabb és igazabb életet látszanak élni, mint azok az élők, a kik körülveszik őket. A szép vonal mozgása sokkal, de sokkal igazabbul hat rám, mint az a mozgás, a melylyel az emberek testeiket egy helyről más helyre viszik. Ugyanezt jegyzem meg a súly és egyensúly benyomásairól; ezeket a művészet nagyon érezteti velem. A modern festészet kellemes nekem technikájának viszonylagos tisztasága, tájképeinek fénye és pleinair-je, beszívhatósága következtében, de sokat szenvedek kompozíciójának hiányossága és az ábrázolt tárgyak szándékos jelentéktelensége miatt. Sz szenvedek továbbá attól az elfogultságtól, hogy válogatás nélküli realizmussal él (*Manet* és *Degas*), hogy nem kelt érdeket a tárgygyal és a költői szuggesztióval; nagyon kívánom, hogy ez utóbbi, bár módjával, emelje mindazt a gyönyört, a melyet a forma és a szín nyújt. Korunk ügyes és chic-kes, egy kissé pikáns kisművészetét gyűlölöm. De még ellenszenvesebb az új művészet és szimbolizmus beteges szuggesztiójával, az újság és különös íz hajhászatával. Némely forma, mint például a lángeszű *Beardsley*-nél, oly fizikai undorra gerjeszt, mint a büntettesek és kísértetek képei; van ebben valami ösztönszerű visszaborzadás az erkölcsi és idegbeli megzavarodástól. Ugyanebből az okból kárhoztatom *Blake* művészetét.

Rosetti egynémely festménye zavaros szenzualitása miatt nem tetszik nekem.

Nem szeretem *Burne-Jones*-t, sem alakjait, sem az öntudat küszöbén túli szuggesztióját. Valahányszor egy modern művész gyöngeséget fest, abban, úgy tűnik fel nekem, már a betegség csirája is lappang. Nagyon szeretem *Monet* és *Manet* sok tájképét; *Whistler* és *Sargent* majdnem minden művét; *Besnard* (»Ecole de pharmacie«-ja) a legeslegnagyobb esztétikai és irodalmi gyönyört ébreszti bennem.

De nincs modern, a ki oly nyugodt és teljes gyönyört tudna nekem nyújtani, a minőt a régi olasz mesterek. *Velasquez*-t szeretem, de nem érzek általa igazi örömet. Ámbár kritikailag eléggé méltatom, *Rubens* teljesen hidegen hagy. A kis hollandok, *De Hoogh* és *Vermeer* kivételével, többnyire untatnak. A régi flamandok, a *Dürer*-iskolájából való németek és alsó-rajnaiak tetszenek nekem némely részletükkel s komolyságukkal, de valami szomorúságot, az elevenség kínos hiányát látom bennök; az általok ábrázolt emberek igazán túlságosan rútak és boldogtalanok. Az olasz primitívek közül *Signorelli*-t és *Mantegná*-t unom egy kicsit. *Botticelli*-nek — az igazinak — néha túlélések a vonalai, a mit nem találok mindig teljesen megnyugtatónak, Különben ez napok szerint változik.

Lionardót — az igazit — hasonlíthatatlanul megnyugtatóbbnak látom. Elhagyom az arcok kifejezésének titokzatos és egy kissé határozatlan jellegét, (a melyet egyébként az irodalmi kritika, nem különböztetve meg az igazi *Lionardót* a hamistól, nevetségesen túlzott) s kiemelem erejét s csodálatosan jó hatású esztétikai egyensúlyát. Rendkívül szeretem *Pietro della Francescát*. *Raphael* utolsó modorát gyűlölöm, különben is csak kompozícióinak egyeteme által gyönyörködtet; de ezek közül a »Parnassus«, a »Heliodor« és »Athenaei iskola« nagyon mély kielégültséget gerjesztenek bennem.

Michael Angelo, mint festő iránt, majdnem ugyanúgy érzek, mint *Michael Angelo*, a szobrász iránt. De festői vonala szeret szélesen túlterjengeni. *Correggio* némely meztelen alakja, mint az »Antiope« és »Danae« nagyon, de nagyon tetszenek nekem: tiszta költészet van bennök. Ezekhez veendő még az a két festő, a kiket legjobban kedvelek: *Giorgione* és *Tizian* ifjúkori műveivel. A »Földi és égi szerelem«, a »Nyulas Madonna«, »Ariadne«, »Szent Katalin«, »A mezei ünnep« s a *Giovanelli*-palotában levő festménye a gyönyör lehető teljes-

ségét nyújtják nekem kompozíciójukkal, színezésükkel, távlatokkal, kifejezésükkel, szuggesztíójukkal. Ez teljesen összetett gyönyör, ép úgy, mint a zené. *Tizian* második modora, (kiveszem az arcképeket) *Tintoretto* és majdnem minden *Veronese* kifáraszt, untat nagyon laza vonalvezetésével, szónokiaságával, egy bizonyos állati brutalitással, s nem hódít vissza hozzájuk egyéb, mint színeik. De ezek azután teljesen elragadnak. Nagyon érzékeny vagyok *Tiepolo* nagyon tiszta, a színskála magaslatán álló színei iránt, ez megadja nekem a gyönyört, hogy kedvemre föllélegezhetem; *Besnard* opálragyogású színezése is drága nekem. Abban a bűvölő hatásban, a melyet reám *Perugino* tájképei gyakorolnak, nagy részük van a színeknek, ámbár térbeli tulajdonságai, a széles völgyek ünnepléysége, égboltja is teszi, hogy én őt a csodálatra legméltóbb festők egyikének tartom. Szeretem *Turnert*, különösen írónnal vagy tollal retusírozott vízrajzait. Ezek a dolgok tisztán fizikai gyönyört okoznak nekem, a melyet különben lehetetlen lokalizálnom.

A költészetben szeretem *Dante* töredékeit, *Francescát*, a *Limbust*, a *Purgatorium* kezdetét, *Shakspere* lírai és regényes részleteit, *Goethe* dalait és »Faust« kozmikus részeit, *Shelley* nagy ódáit, *Wordsworth* és *Browning* nagyon szerény dolgainak szimbolikus részeit, *Virgilius* némely epizódját, különösen »Aristeus«-t. A regényben szeretem *Stendhalt*, *Tolsztojt* és *Thackeray*-t. Sokat olvasom az angol humoristákat, különösen *Sternet*.

De érzem, hogy irodalmi kedvteléselem igen komplikált: 1. a merő szintézis kérdésénél fogva; 2. a tartalomnál fogva. S nehéz ezt rendszerbe fűzni.

Művészeti ízlésemnek ez a leltára szememben befejezését jelenti esztétikai egyéniségemnek, a melyet — mint már mondtam — a *Nietzsche* értelmében vett apollói és nem dionyzosi típus alá sorolok. Mert az esztétikai típusok, a melyekbe azok az egyének sorakoznak, a kiknek életében jelentkeznek az esztétikai kielégültség, az unalom, a vonzalom és visszataszítás önkéntes s szabályosan szervezett érzetei, nem különülnek el a szem vagy fül képességei, s még kevésbé a befogadó és alkotó tehetségek szerint, a melyeket oly nehéz különválasztani. Azon a megkülönböztetésen kívül, a melyet a vizuális és auditív egyének közt kell tenni, s még a motorikus típus túlsúlyán kívül, a melyet *Groos*-szal együtt én is lény-

gesnek tartok, úgy találom, hogy még sokkal mélyebb osztályozásokat kell tenni. Más szóval, azt állítom, hogy az esztétikai hajlamok egyéni módoknak felelnek meg, azt mondhatnám, relünk született az egész életen át tartó módoknak: a temperamentum különbségeinek, a mely egész valónkban kifejezésre jut, azoknak a különbségeknek, a melyek a test életében, a képzeletben, az emberi viszonyokban, az emlékezetben stb. uralkodnak. Szóval, hogy visszatérjünk a Nietzsche-féle osztályozásra, az ember vagy Apollo, vagy Dionysos jegyében születik; belső alkatánál fogva megvannak bennrejlő klasszikus vagy romantikus szükségletei.

Azt hiszem, nem lesz hiábavaló az esztétikai jelenség élektani tanulmányában hozzátennem ez önéletrajzhoz néhány személyes részletet, megmagyarázandó az általam felsorolt kedvenceimet. Vagy legalább néhány jelt szolgáltathatok a kérdéshez. Az olvasónak meg kell bocsátania azt, a mi visszatevő az önmagával való foglalkozás eme módjában, mert meg kell gondolnia, hogy én oly vizsgálati módszer körvonalait kísérlem meg, a mely nélkül az esztétika sohasem fog homlokorsóban haladni a lélektani tudományok egyéb alosztályaival.

Hogy ne kelljen visszatérnem egy kérdésre, a melyet másodlagosnak, bár nagyon fontosnak tartok, azzal kezdem, hogy úgy tudom, inkább a motorikus, semmint a vizuális vagy auditív tipushoz tartozom. A képekről megőrzött emlékeim nem oly tiszták és tökéletesek, mint sok emberéi; emlékezetemben nem látom a festmények részleteit, pl. az árnyékok elosztását; a színek, ámbár emléküket nagyon élénken és helyesen idézem föl, nincsenek mindig szabatosan elosztva. Az is megesis velem, hogy egy festmény emléke akkép ébred föl bennem, hogy színeit, mintegy a palettán schematikusan látom.

A kompozíció, a vonalak és tömegek elrendezése, a térbeli tulajdonságok, a síkok és arczélek mozgása, sohasem kerülik el figyelmemet s élvezeteim fő-főforrását teszik; élvezetemet azután erősíti a színschema által előidézett különleges emóezió. Az épületeket s a tájképet, mondhatnám topografikus módon idézem emlékembe: a vonalak, a mélyítés, a tér, mindez úgy látszik, mintha szemem láttára, majd azt mondtam, lábam alatt élne, mozogna, nyílnék meg, alakulna ki. Az egyensúly, a nehézség, az ellenállás, a feszültségek, a könnyebb vagy nehezebb lélekezés, a fizikai jólézés és rosszullet érzetei támadnak bennem valamely műtermék előtt, csak úgy, mint

valamely tájék láttára s az atmoszféra minőségének különböző hatása, valamint az izomzat tevékenysége vagy elfárasztása következtében. Ennek megfelel a ritmusnak nagyon kifejezett érzése, a melyet én ép úgy összevegyíték a látás, mint a hallás tényeivel. És a zenével való viszony folytán megfelel neki a hangsúlyozásnak, a tagolásnak, a mozgásnak igen kifejlődött érzése, a melyet izomfeszültség kísér és a melylyel a hang színezete tekintetében rossz, de az akkordok szempontjából épen nem rossz emlékezet jár együtt.

Mielőtt azonban rátérnék arra az egyéni módra, a hogyan én a körülményekre reagálok és megvonnám ekképen az én esztétikai életem alapvonalait, hasznosnak vélem némely olyan részletbe bocsátkozni, a melyek segítségével sokkal szűkebbre lehet vonni a személyes temperamentum e kérdését, a melyben szerintem minden esztétikai lélektan gyökerezik.

Az ideges típushoz tartozom. A csúzra való hajlandóságon kívül nem találok szüleimnél más örökletes bajt. Mindketten észrevehetően idegesek, lelkiileg nagyon mozgékonyak voltak és nem közönséges észbeli tehetséggel bírtak; figyelemreméltó energiát és rugékonyságot, de az izomerő minimumát örökítették reám. Mindketten hajlott korban haltak meg, szívkimerülésben. Mint szüleim, én is képtelen vagyok az erősebb testi vagy nagyon soká tartó szellemi munkára, s a fáradtság bennem mintegy könnyű anyagi és erkölcsi mérgezést hoz létre. De föltéve, hogy sokat (legalább nyolcz órát) álhatóm és gyakran változtathatom foglalkozásomat, sok életerő van bennem, sőt mondhatom, teljességgel képtelen vagyok tétlenül maradni. Mozdulataim elég élénkek, járásom gyors és szabályos, de tartásomban természetes módon és egészen elhagyom magam. Az alvás nekem tökéletes fölfrissülés, mert keveset álmodom; lidércnyomásom soha sincs és kevésbé ismerem az álmatlanságot. Malária következtében rossz emésztésben szenvedek s dispepsiára való hajlamomnak, a melyet a munkával való túleröltetés és virrasztás folyton fölidéz, tulajdonítom én teljes biztossággal kedélyem ama lehangoltságát, a melancholia ama rohamait, a melytől egész ifjúságomban borzasztóan szenvedtem s a melynek még ma is alá vagyok vetve.

Egy hosszantartó neurasthenia alatt, a melyet régi és elhanyagolt túlcsigázás okozott, meggyőződhettem arról, hogy a borzasztóan kínzó szomorúság kivétel nélkül az emésztés tartama alatt lepott meg és ámbár fekete gondolataimnak mindig

megvan objektív ürügye, nagyon világosan tudom, hogy melanchóliám mindig valami fizikai rosszullétben és fáradtságban gyökerezik. A fájdalmasan elvégzett emésztés, a túlcsigázás által okozott mérgezésnek megfékezése (túleröltetés esetén mindig valami mérget érzek fejemben és tagjaimban) a borús és nedves időnek, a ház vagy város romlott atmoszférájának megváltozása szárazra és derűsre, hegyi levegőre, hosszú alvás s néha egy lábamra tett meleg vizes üveg elegendő, hogy újra visszaadja jókedvemet. S lehangoltságomnak ezen tisztán fizikai és mintegy esetleges jellege teszi, hogy az nem marad meg emlékemben s hogy életemnek érzelmi alaphangja, még az objektív bánat és gondok idején, s a borzasztó melancholia intervallumai közi is, mindig szemlátomást derült és víg volt, ámbár hangulatom ép oly hirtelen fordul, mint fáradtságom és dispepsiám a könnyű fizikai létre. Néha valami kimondhatatlan ideges szorongásban szenvedek, a melyet szívdobogás és émelygés kísér. Mindezeket a fizikai szenvedéseket gyűlölöm, s nem tudom fölfogni, hogy vannak emberek, a kik öntudatukat mintegy kettéosztják s bizonyos kielégülést találnak szenvedéseikben. Hozzá kell tennem, hogy heves fájdalmaim sohasem voltak, kivéve egy eléggé elviselhető neuralgia néhány óráját. Az említettem hosszú neurastheniás és, tizenhat éves koromtól, a mocsárlázon kívül, a melyek megzavarták emésztésemet, nem mentem keresztül súlyos betegségen. Nem hiszem, hogy életemben többet feküdtem volna két hétnél.

Izomgyöngeségemet, rossz emésztésemet kompenzálja szívem szívós ereje (a szívdobogásnak nálam ideges eredete van). Nem tudom, mi az az ájulás s a mikor cloroformot próbáltak rajtam, mindig tudtam a perczet, mikor alszom el és mikor ébredek. Lélegzésem pedig rendkívül hatalmas. Nem tudom ugyan e részt gondolataimat szabatosan körvonalozni, azonban tudom, hogy létem és érzésem módja tudóm erejétől, az általa meghatározott asszimiláció jelenségeitől, a szabadságnak, az erőlködés távollétének s a vitalitásnak érzetétől függ s rendes körülmények közt kitűnő működéséhez igazodik. Ez az affektív állapot megromlik langyos és nedves időben; Róma és Velence siroccoja elernyeszt csak úgy, mint Firenze jeges északi szele. A nagyon száraz meleg kellemesen izgat; a sárnak s kivált a városi sárnak ellenben már merő látványa lehangol. Falun azonban minden időben kijárok s a zápor, a vihar valóságos jólérezést okoznak nekem, ha kiteszem magam dühöknek.

Szükségem van a szabad levegőre; télen, nyáron nyitott ablaknál alszom. Szükségem van a hideg víz idegcsillapító hatására; a nagyon meleg tárgyak, a süppesztő bútorok, a lágy szőnyegek, függönyök, a melyek a levegő és fény szabad áramlását akadályozzák, terhemre vannak. Nem tekintve erkölcsi előítéletemet, a fényűzés s különösen a fitogtatás ellenszenves nekem. Fizikai előszeretettel keresem a kissé durva szöveteket, a kemény ágyakat, a nagyon egyszerű konyhát. Kevés borral, kávéval, teával élek, keveset dohányzom s nem értem, hogy szorulnak mások egyéb izgató szerekre.

Kedvelem a testgyakorlatot, a lovaglást, kerékpározást, gyalogolást, ámbár e téren sokat végezni képtelen vagyok. De másrészt sohasem fogtam föl a nagyon gyors mozgás és veszélyes sportok nyújtotta mámort. Szívós idegeim vannak, s ha kocsizás vagy lovaglás közben baleset ért, sohasem vesztettem el fejeimet. Magányos lakásban tudok egyesegyedül lakni, a nélkül, hogy bárminő félelmet éreznék. Borzongás, vagy előérzet sohasem kínozott s mert szokásom minden bajt, a mely eszembe ötlük, előre s egyetemesen elképzelni a szenvedés lehető határáig, a szenvedést észszerű módon s teljes önuralommal tüntetem el magamtól. Még legsötétebb perczeimben is teljesen hozzáférhetetlen vagyok a síri gondolatokkal szemben; a halál szememben nem tűnik föl örök elválasztásnak; megholt barátaim gondolataimban tovább élnek, ámbár nagyon eszményítve. Említett neurastheniámat, a mely évekig húzódott, elviselhetetlen búskomorság, önbizalmam elvesztése, másokkal szemben izgékonyosság s bizonyos lelki nyugtalanság kísérte, de hallucináció, rögeszme, vagy hisztéria sohasem; ezenfelül állapotomat mindig jobbnak tartottam, mint a minő volt és semmiféle visszaesés nem rabolta el a közeli gyógyulásba vetett bizodalimat. Sehogysem tudtam megérteni, hogy nyugodhat bele valaki abba, hogy rosszul érzi magát s hogyan csökkentheti így életerejét. A szellemi munka mindig könnyű és kellemes volt nékem. Az a kevés idő, a melyet íróasztalom mellett tölteni tudok, (mert írás közben hamar kifáradok) csak kis részét jelenti intellektuális munkámnak. Ez teljesen elválaszthatatlan mindennapi életemtől; a nap minden szakában, erőlködés nélkül gondolkodom, megoldok problémákat, meglegem a helyes kifejezést, s a teremtésnek ez a módja az élet élése közben boldogságom kimeríthetetlen forrása. Sokat újra kezdek, de a nélkül, hogy küszködném, s mindig bevárva az ihletet és kedvet. Önkényes

figyelmem itt alig működik közre, csak mintegy észreveszem szándékomat s bevárom a perczet, a mikor csaknem önkénytelenül betelik. Nagyon élvezem intellektuális életemet, de az eredetiség és a vetélkedés minden neme nem létezik számomra. Konstatálom, hogy a bánat és rossz kedv sok forrása hiányzik belőlem: ámbár önző vagyok, nincs bennem irigység vagy fondor szellem. Embertársaim véleménye majdnem közömbös előttem. Vérmérsékletem és életem körülményei távoltartanak a létért való harcztól. Végül — s erre akarok építeni — boldog emlékezőtehetségem van. Mi sem ejt nagyobb csodálatba, mint az, hogy barátaim miért raktározzák emlékezetükbe az élet szomorú, visszatetsző, néha alrendű és utálatos részleteit, s miért mérgezik meg a nekik kedvező jelent kínos tapasztalataik kivonatóval. Természetűl fogva s kissé szántsándékkal távoltartom magamtól az oly emlékeket, a melyeket nem érdemes megőriznem.

Nem szeretek szomorú vagy aljas dolgokról olvasni vagy hallani és sok évig haboztam, hogy vajjon e dolgokat írásaimba belajstromozzam-e, s lehangoltságom és undorom állapotaival színezzem-e őket. Nem szeretem az olyanfajta könyveket, a minők *Rousseau* »Vallomásai« s ámbár nagyon elismerem tudományos értéküket, a világ minden kincséért nem végezném a rondaságban és szemétkben való turkálás piszkos mesterségét. Emlékezetemnek ez a *hedonisztikus* kiválasztása teszi, hogy a magukban véve elbájoló dolgokat — teszem a tájak, a zene, — nem ronthatják meg fájdalmas eszmetársítások. Másrészt megállapíthatom, hogy neurastheniám hosszú tartama alatt, a mikor a műtárgyak, érdekes helyek látványát a legtöbbször fizikai fáradtság vagy erkölcsi lehangoltság kísérte, a melyek az igazi élvezetet békóba verték, mégis be tudtam vizuális és egyéb képeket raktározni, hogy sokkal később élvezzem s más, szerencsésebb időkben szerzett benyomásokkal kombináljam őket. Az még ma is gyakran megesis velem, hogy a fáradtság megtagadja tőlem a rögtöni élvezetet, de nem az emlékemben fölidéztet élvezetet. Neurastheniám ideje alatt arra a hitre jutottam, hogy az esztétikai élvezet csak az emlékezetben létezik számomra; biztos, hogy minden körülmény, mihelyt emlékezetembe lép, iparkodik bántó részleteitől szabadulni s szomszéd, ságába kerülni a boldog emlékeknek, a melyeket, merem megvallani, hálás elismeréssel tartogatok és nevelek. A mikor jól érzem magam, a jelen elfoglalja normális fölényét, ámbár

most nyilván képtelen vagyok a heves élvezetekre. Azelőtt is bizony kevéssé ismertem őket, s mindig valami borzadást és kifejezett undort éreztem minden élvezettel szemben, a mely a mámor jellegét törekedett magára öltetni. (V. ö. Wagner iránt táplált érzelmeimet.)

A túlságot, az izgatottságot, az intellektuális hipnózist s ennek megfelelőleg az elernyedést, a tehetetlenséget mindig a beszennyezés és erőtékozlás kettős szempontjából néztem, azaz merényletnek tartottam az egyén és a dolgok rendje ellen, a mely fölkavarja erkölcsi és esztétikai természetem mélységeit.

Nem valami nagyon szeretem a színházat és a regényt. A drámai helyzet által való foglyulejtés mindig kellemetlenül érintett. Gyermekekoromban félttem, kerültem olvasmányaimban az izgató helyeket, s azért a kínos érzésért, a melyet bennem pl. Ofélia örülsége, vagy Gretchen börtöne fölidéz, nem kárpótol előadás közben a költészet semilyen édessége. A mi a belső harczokat, a lélek szégyenének és szorongásának föltárását illeti (teszem »Othello«-ban), mindennek előadása — a hányszor csak *Salvinit* láttam e szerepben — bennem a szemérmertlenség, szentségtörés, a személyes mocsok érzetét hagyta hátra, mintha csak ajtón hallgatóztam volna. De semmi más nem ad nekem a művészetben oly teljes, oly elragadtatással teli elégyültséget, mint a nagyon mély és tartós szenvedély, a leigázott és édessé, nagygyá finomult fájdalom, a sorssal szemben való erőösszeszedés látványa.

Emberi emócióim tetőpontját képviseli *Vergilius* Eurydice-je, *Dante* Francesca-ja, Szent *Máté* befejezése, *Gluck* néhány frázisa. De ugyanezt éreztem, s nagyobb teljességgel, bizonyos levelek olvasása, reális szavak hallása közben, a reális élet kifejezése és gesztusa láttára, szóval a mikor alkalom volt érintkezni bizonyos helyzetekkel, bizonyos nagyon mély, nagyon nemes és olyan lelkekkel, a melyek erővel iparkodtak magukat fékezni, elrejtteni s a melyek igyekeztek az általuk elfoglalt helyet szerényen kisebbiteni. Utaltam a szennyre, mint a mely szememben fő-főképviselője az esztétika-ellenes dolgoknak, de fő-főképviselője egyszersmind az enerváltság, erővesztés, tehetetlenség érzetének is, s úgy hiszem, hogy nagyon erősen jelentkező erkölcsi visszatetszésem is legtöbbsnyire e kettős jelleget ölti föl. Ennek visszájaképen érzem azt a vonzalmat, a mely a tisztasághoz húz, akár vallási értelemben, akár mint az atléta tulajdonsága. Teljesen hitetlen vagyok, s a kultuszok mégis

vonzanak a megtisztítás, megszentelés, a szigorúság jellegével, a melyek mind a nemesség és állandó hatalom szolgálatára vannak rendelve. A rendetlen, vagy csak léha, czéltalan élet kellemetlen nekem, a mint kellemetlen a tisztaság, a rend, a finomság hiánya. Nem kedvelem sem az anarchikus, sem a még oly ártatlanul tobzódó embereket. Az egyéni élet minden föláldozása vonz s ámbár a vallásos hit teljes híjával vagyok s határozottan idegenkedem a teológiától és minden felekezet papjaitól: nem egy legmélyebb és leghűbb barátságomat nagyon buzgó katolikusokkal és protestánsokkal köttem, míg ellenben velem egyebekben egy véleményen lévő más embereknek önteltsége, tiszteletlensége, ridegsége úgy visszataszított, mint a ruházat és modor rendetlensége. Mélyen érzem a kiválasztás, kiküszöbölés, a belső hierarchia, a tudatos cél és harmónia majdnem túlzott szükségét, a mi a türelmetlenségig fokozódik. Liberális vagyok meggyőződésből, borzadok a privilégiumoktól, a fényűzéstől, mindentől, a mi embertársam kizsákmányolásából, nyomorából táplálkozik; de az egyenlőség eszméje is hidegen hagy. Szeretek némely arisztokratikus vonást s a mikor hévvel hiszek a jövőben, nagyon ragaszkodom a múlthoz: a lázadás, ép úgy, mint a tömeg ellenszenves nekem. Konstatálom, hogy a szabályos evolúciót, egyéni szelekciót, szóval a haladás sokkal esztétikaibb módját óhajtom, mint a minőt a történelem remélni enged. Mindannak ellenére, a mit eszem mond, nem tudok hinni sem a hasznosságban, sem a romlásban, sem a bárminemű erőszakban; másrészt nem kevésbé idegenkedem a cseltől, a szolgálai meghunyászkodás-, s a létért való harctól, a melyekre a nőknek és gyöngéeknek szükségük van.

Nem olvasok szívesen oly regényeket és történelmi műveket, a melyek az életnek ez oldalait domborítják ki. Mindent összevéve, a történelmet csak bölcsészeti oldalánál fogva kedvelem (ethnikai, gazdasági mozgalmak, az éghajlat befolyása, művelődéstörténet). A regényben csak az események történetét vagy kedves emberek rajzát szeretem. (*Stendhal: Chartreuse de Parme*«, *Stevenson, Meredith, A. France: Mr. Bergeret*); a drámát csak mint költeményt, azaz esztétikailag s erkölcsileg válogatott helyzetek, érzelmek megjelenítését szeretem. A realizmus ugyan fiatal koromban egy perczig mulattatott, de ma terhemre van és hitem veszi.

Azt hiszem, ezzel megfelelttem az esztétikai temperamentum legtöbb kérdésére. A tárgy aktuális fontosságára s arra való

tekintettel, hogy tanúskodásom a most dívó elméletek híveit eléggé megdöbbsenheti, még kikeli terjeszkednem néhány pontra, különösen arra, a mit a német esztétikusok intenzív ingereknek hívnak. Sohasem találtam a legkisebb gyönyört sem az akár fizikai, akár erkölcsi fájdalomban, kivéve azt a nagyon ritka elégteliséget, ha ez a fájdalom megfigyelésem vagy irodalmi kifejezésem tárgyává vált. Ismerem azonban a mérsékelt erőfeszítés gyönyörét (szél ellen menni, hegyet mászni, földmunkát végezni), szeretem a jeges víz, a nagyon hideg levegő okozta gyöngye megborzongást. Mindebben azonban nem szerepel a fájdalom, mert mihelyt a fájdalmas ponthoz érek, a gyönyörnek vége szakad.

Térjünk át az intenzív ingerekre, a melyekről az esztétikusok speciálisabban szoktak beszélni. A misztériumhoz csak mint a romantikus és fantasztikus fűszeréhez vonzódom; a hazajáró lelkek történetei inkább a fény és árny játékával, értelmük opálos ragyogásával, semmint azzal bájoltak el, hogy libabőrt okoznak. Úgy hiszem, ezt mutatják fantasztikus novelláim is. A *tilos* sohasem gyakorolt rám vonzó erőt, s gyermekkoromban sem voltam kíváncsi tilos olvasmányokra. Ámbár eleget olvastam a dekadensek irodalmát, a *Fleur du mal* műfaja mindig undorítótnak, gyermekesnek s merem mondani, aljasnak tűnt föl előttem.

A mételyest, a vadszagút mindig gyűlöltem. Borzadok a betegségtől, ámbár életem néhány évét ápolással töltöttem s egy ideig agyonfárasztottain magam kórházak látogatásával. A betegek, szégyenszemre bevallom, kivált gyógyulásukkal vagy állapotuk megmaradásának szükségével érdekelnek. Szükség esetén foglalkoznék velük, mint valami szennyes munkával, de gyűlölettel eltelve s küzdve állapotuk ellenében. Ez a tény megmagyarázza, hogy a *szánalom*, mint művészeti inger ismeretlen előttem, csakúgy mint a *tilos*, a *síri* és *rettenetes*. Sőt még azt sem értem, mi az a művészeti borzalom. A *fenséges* csak mint az *ünnepélyes*, a *szigorú* növelése s mint két egyéb másodrendű esztétikai jellemvonásnak, azaz a pathétikusan gyöngédnek (honvágy) és a gyermekiesen bájosnak megfelelő jellemvonás létezik számomra. Hátra van még az újság ingere. Nagyon kevésbé érzem. S ha úgy látom, hogy egy tájék, egy személy, egy műtárgy bizonyos idő múlva már nem gyönyörködtet annyira, ezt arra magyarázom, hogy 1. meglátom bennök lassankint a kevésbé kellemes részleteket is, 2. egy-

szerűen nem fordítok reájuk kellő figyelmet. Így *Gluck*, *Haendel*, *Mozart* egy-egy darabjába beleuntam, minthogy saját rossz előadásom fáraszt; de rögtön visszanyerik csodálatos hatalmukat, mihelyest más valaki jobban interpretálja, vagy ha azon igyekszem, hogy szépségeiket olyasvalakinek mutogassam, a ki őket nem ismeri. Ugyanez áll a festményekről; nem az emóció oszlik el, hanem a figyelem szóródik szét. A művészi formákkal való benső ismerkedés mindig nagy vonzerőt gyakorol reám; a rokonszenv megmozdul, ha az ember egy festmény elé járul, egy tájkot fölkeres, egy zenedarabot elővesz, a melyek másokat juttatnak eszébe, mintha új baráttal ismerkednék, a ki régi barátira emlékeztet: a két benyomás kölcsönösen gazdagítja egymást. Valahányszor egy műtermék, bútor vagy város bizonyos idő múlva untatott, visszatetszett: konstatálhattam: hogy valami hiányuk, hibájuk volt, a melyet előbb szembeötlőbb tulajdonságok lepleztek. A *Burne Jones* után készült fényképeket el kellett rejtenem, miután irodalmi szuggesztiójukat felismertem és elsajátítottam, míg egynéhány antik szobor öntvénye, *Sargent* croquis-í, *Brabazon* angol mester vízfestményei állandóan szemem ügyébe esnek s folytonos élvezetet nyújtanak. Ugyanígy vagyok egy pár bútorral, néhány nagyon közönséges, de kellemes formájú fayencze-szal; ha nem láthatnám őket, folyton megújuló szomorúságot éreznék. Sohasem unom meg a körülöttem levő toszkánai tájkot; az évszakok, a fény, affektív állapotom minden változásával újabb szépségeket vélek benne fölfedezni. S ez készlet kimondanom, hogy személyes tapasztalatom szerint egy nagy korszak és nagy művész műve sokkal kimeríthetlenebb, mint képességünk azt élvezni, sőt azt mondanám, valamikép adaequat fogalmat nyerendő, hogy e művet mindig különböző szög alatt szemléljük s mindig úgyszólván új tehetségünket vagy lényegünknek legalább új synthesisét ajánljuk neki. Jól tudom, hogy sokan egészen másképp éreznek, s a műtörténet tanúskodik arról, hogy az újság parancsoló vágya uralkodik a művészetben, ámde a magam részéről csak oly művészek, oly művészi nemzedékek helyzetébe tudom magam beleképzelni, a kiknél a forma evolucziója észrevétlenül s inkább régi typosok új problémákra való alkalmazásának szüksége alatt, semmint tiszta újításvágyból megy végbe.

Hátra van még a *hatalom* élvezete, mint esztétikai érteink fűszere; úgy látom, hogy a hatalomnak, azaz annak az

érzete, hogy van bizonyos kiadni való energiánk s hogy elégtelenség felel meg ez energia jó fölhasználásának: vezérfonala mindennapi létünknek, ha olvasunk, járunk, társalgunk; szerintem tehát nem kell azt kivételes élvezetté tenni. A mi a »szabadság érzetét« illeti, bennem az feloldódik valamely kínos vagy kellemetlen érzéstől való szabadulásban, de nem lép előbb esztétikai élvezeteim körébe, csak ha ellenkező állapot előzte meg. Bennem a németek által annyira hangsúlyozott e szabadság-érzetet helyettesíti az erősebb, jobban elosztott vitalitás érzete, a mely úgyszólván összefüzi, termékeny viszonyba hozza a rendesen elszigetelt tapasztalatokat. Minden nagy esztétikai gyönyörömön rajta van a dolgok és emóciók áthasonulásának, mondhatnám összeházasodásának, rokon frigyének bélyege; ugyanakkor beáll a részek hierarchiája, vitális szerveződése: elágazása és összpontosulása. A sok részből álló ellenpont némely helye, sok tájék benyomása, a melynek vonalai kereszteződnek, síkjai egymásra tolulnak, a fény és árny harmonikus szövvénye, másrészt annak a lehetősége, hogy mindig többet lássak, mindig tovább hatoljak beléjük: jelképezhetik mi nekem az esztétikai hatalom a tetőpontján s jelezhetik, mily affektív analógia útján (a szerelem elmosódott jellege, az örökkévalóság íze útján) lett annak a szimbólumává is, a mit az élettől óhajtanék, a mire (ha lehetne) törekedném, hogy magamnak és embertársaimnak megszerezsem.

Az esztétikai szemlélődés állapotát tehát egyáltalában nem látom ellentétben állónak sem a gyakorlati sem az értelmi étellel. Sőt ellenkezőleg. A körülmények arra kényszerítettek, hogy vagyonom és háztartásom apróságaival is törődjem s mindig nagyon vonzódtam a gazdasági és társadalmi kérdések felé, de a szép okozta elégtelenség, a rút okozta lehangoltság mindig kísérte a gyakorlati tevékenységemet, egészen úgy, a hogyan hőérzet kíséri testi tevékenységemet. A bölcsészet, sőt a metafizika iránt folyvást növekvő szenvedélyem miben sem gyöngítette azt a szokásomat, hogy az életet a szép-rút kettős szempontjából érezzem, sőt inkább, a mint különben már jeleztem, ez a szempont jelképesen uralma alá hajtotta minden intellektuális és erkölcsi ismeretemet. A jó vonz mint illendőség, harmonia, az élet telje, s az észszerű dolog, a rend, a mérték, a tisztaság, az erkölcsi termékenység felidézett esztétikai benyomások affectív visszhangját keltik bennem: a szimmetria, frázis, fény, s kivált rithmus és harmonia visszhangját.

Önként s mint temperamentum dolga következik ebből, hogy lehetetlen elválasztanom az u. n. művészetet a többi élettől, nem is beszélve arról, hogy a kivétel, a szünidők, az ünnepnapok, munkaszünetések eszméje magában véve kellemtelenek nekem, s egész valómban borzadok a művészetet a játék egy nemének tartani, mint sok esztétikus teszi. Bizonyos esztétikai elégtelenség szükségét érzem minden dologban, a melyre csak figyelmemet fordítom. Ez a szükség megfelel a tisztaság és rend szükségérzetének, s úgy látom, mintha a művészet ebből a szükségből eredt volna, alkalmazva a kifejezés, az emlékezetbe vésés vágya, valamint gyakorlatibb szükségletek folytán. Szándékosan használtam az *elégtelenség* szót. A szép, személyes tapasztalatom szerint, csak ritkán ad nagyon intenzív érzeteket. Könnyíti az életet, emeli az életerőt, békét, örömet ad, csak úgy, mint a jó éghajlat, szép nap, s az oly lények jelenléte, a kik iránt nyugodt gyöngédséget és tartós tiszteletet érzünk. A lélek mindennapi kenyere, a mely sohasem veszi zamatját, minthogy csak mérsékelt ingereket okoz, s valóságos éhséget elégít ki. Különbözik a másik kifejezés, ez a polaritás: *szép-rút* még sokkal hatalmasabb: a rút, tapasztalatom szerint, úgy áll szemben a széppel, mint a tompa vagy éles fájdalom, a rosszullet, az undor, a tökéletes elernyedés szembenáll a boldogsággal, a szokott örömmel. Csodálom, hogy nem vizsgálják a műtermelést abból a szempontból, hogy ép annyira igyekszik megkerülni, eltörülni a rútat, mint megteremteni a szépet.

Az esztétikai szükségletekről s érzetéről lévén szó, szerintem túlságos fontosságot tulajdonítanak annak, a mit »művészetnek« hívnak, s kivált a művészet ama kategóriáinak, a melyeket modern művelődésünk véletlene elválasztott a gyakorlati élettől, hogy múzeumok, színházak, hangversenytermek, csecsebecse-gyűjtemények tárgyaivá tegye őket, azaz a nagy többség pusztá időtöltésének, s a kisebbség mesterségbeli kutatásainak és kritikus vitatkozásainak tárgyaivá.

Úgy látom, hogy mindez csak különös, sokszor mesterseges virágzás, a melynek az esztétikai érzés igaz életéhez csak annyi köze van, mint a kerteknek, üvegházaknak, konyhakereteknek a világ növényéletéhez. Azt hiszem, hogy a szép és rút, a harmónia és a harmónia hiánya adja némely egyének igazi vezető fonalát, ép úgy mint a jó és rossz, az igaz és hamis, s talán még inkább, mint ezek, minthogy polaritásaik hasonlíthatatlanul gyakrabban jelentkeznek. Azt hiszem, hogy környe-

zetünk megválasztása, apró részleteinek módosítása (bútorokban, ruházatban, nem azért-e, hogy bizonyos arányosságot hozzunk minden dologba?) ilyen meg olyan lakás, ilyen meg olyan szomszédság, ilyen meg olyan séta, ilyen meg olyan alakok iránt való előszeretetünk, az emlékező tehetségünk által végrehajtott kiválasztás, a kívánságaink által eszközölt rekonsrukcziók azt hiszem, mondom, hogy mindez a félig-tudatos élet, a mely kisiklik az elemzés és leírás alól, teszi ki az esztétikai életet, a melyből ered, s a melybe torkolódik mindaz a spezializált termelés, a melyet a művészet neve alatt értünk.

S azt hiszem, hogy elérünk az esztétikai ösztönök tudományos tanulmányáig, hacsak ezekben a szerény, de állandó és önkény telén nyilvánulásaikban keressük őket. Úgy tartom, hogy ez kiviláglik ebből a kis önmegfigyelésből, a melyre abban a reményben vállalkoztam, hogy hasonfajta vallomásra bírok másokat is, a kiknek a *szép* és *rút* nem csupán tanulmány — vagy beszédtárgy.

Vernon Lee
(Firenze)

SZEMLÉK.

Széchenyi István, mint evolutionista.

Gróf Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk. Írta Gaal Jenő. Budapest, Politzer Zsigmond és fia kiadása. 1903. 8° 224. és XVI. l.

E soroknak csak az a célja, hogy e sok lelkesedéssel és nagy szorgalommal megírt könyv ama részét vizsgálja meg, mely Széchenyit, mint gondolkodót állítja oda.

Szerző Széchenyi egész filozófiai és társadalombölcseleti rendszerét állítja össze és azon a véleményen van, hogy az „a társadalmi tudományok mai színvonaláról szemlélve is legnagyobb részt kiállja a bírálatot”. S minthogy a modern társadalomtudomány — mint szerző helyesen konstatálja — a természettudományi világnézetet uralja, azt igyekszik kimutatni, hogy Széchenyi, még az akkori művelt nyugatot is megelőzve, oly eszméket hirdetett, melyek jóval később nyertek tökéletes kifejtést a Herbert Spencer bölcseleti rendszerében.

Véleményem szerint szerző egyik tételét sem bizonyította be. Elöttem egész kétségtelen, hogy Széchenyinek sem nem volt határozottan kialakult bölcseleti rendszere, sem modern evolutionista nem volt. Csak természetes, hogy oly szellemóriás, mint Széchenyi, kit kételyektől marcangolt, csodálatos tudási és javítási vágytól izzó, egészen modern lelke a legkülönbözőbb jelenségek megismerésére sarkalt, az emberi tudás sok ágában érdekes, olykor mélyreható, gyakran fényes megjegyzéseket tett. Ezek a megjegyzések azonban határozott világfelfogássá nem alakultak ki, azok mindig magukon viselik a geniális rögtönözöttség bélyegét, melyekkel a testestől-lelkestől *gyakorlati* államférfiú politikai terveit és úttörő kezdeményezéseit indokolta és magyarázta.

Az az elméleti véna, mely szigorú következetességgel dedukál egy rendszert s ahhoz gyakorlati bizonyítékokat keres, az a véna, mely a vele egykorú nagy angol gondolkodókat jellemzi, kiktől annyit tanult, teljesen hiányzott Széchenyiből. Szerencsénkre . . . tegyük hozzá. Mert ha Széchenyit szenvedélye a gondolkozás világába haj-

totta volna, talán egy magyar Bentham-et csodálhatnánk benne, de dicsőséges renaissanceunk vezér nélkül maradt volna.

Az a világfelfogás, az a természet- és társadalomfilozófiai rendszer, melyet műveiből szerző állít össze, ugyanerről tanúskodik. Szerző nemes lelkesedése nagyon elragadja, midőn a sziporkázó szellemű nagy ember rakétaiban egy szilárd bölcséleti rendszer fundamentumköveit látja. A legkülönbözőbb műveiből kiragadott idézetsorok, bár szerző kezében valamelyes rendszerre illeszkednek össze, nem tekinthetők bizonyítékoknak Széchenyi rendszerének egysége mellett. Teszem pl. ha valaki Széchenyi merőben theista nyilatkozatait szedte volna össze, azokból is konstruálni lehetne egy vallásos rendszert, mely a szerző által vitatottal a legmerevebb ellentétben állana. A publiczista írásai a dolog természete szerint magukon hordják az író egész érzelmi és intellektuális világát. Nemcsak olyan ritka géniusz mint Széchenyi, hanem bármely másodrangú vezércikkíró is a morális és filozófiai doktrínák egész tömegéből táplálkozik. Így egészen kétségtelen előttem, hogy a negyvenes évek bármely publiczistájának, sőt napjaink bármely vezércikkírójának Írásaiból, a szerző által követett idézési módszer segítségével, lehetne egy többé-kevésbé consistens bölcsészeti rendszert összekovácsolni.

Csak egy példát. *Tegze* Gyula Bartha Miklós egy beszédéből megállapította, hogy ő az organikus theoria híve, a min bizonyára nevezett publiczista csodálkoznék leginkább. Hasonló joggal lehetne a jelenlegi többi magyar vezércikkírókat evolutionistáknak, spinozistáknak, race-theoretikusoknak, neo-platonikusoknak vagy nem tudom minek megtenni. Csak természetes, hogy egy olyan izzó és termékeny leikre, mint Széchenyi az angol liberális gondolkodók olvasása nem lehetett hatás nélkül, sőt hogy olykor gyémánttá formálta a pusztaszület, mit tőlük kapott.

Távol áll tőlem szerzőt valamely célzatossággal vádolni; ő kétségtelenül legjobb meggyőződése szerint csoportosított: Széchenyi azokat a mondásait használta fel, melyek neki a legjellemzőbbeknek látszottak; csak abba a hibába esett, hogy a nem egyszer ragyogó ötletekben szilárd rendszert látott, melyek hatása alatt a gyakran ellenkező vagy a rendszer egységét megbontó tanításairól megfeledkezett.

Még gyöngébb lábon áll véleményem szerint Széchenyinek, mint modern evolutionistának bemutatása és a szerző idézetei dacára is tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy Széchenyi a Spencer értelmében vett evolúcióra még csak nem is gondolt. Fejlődésről és haladásról minden időben beszéltek az emberek és beszélt Széchenyi is, de az anyag és mozgás azt a mechanikai törvényét, melyet Spencer állított fel, Széchenyi természetesen nem ismerte. Mert a mit szerzőnk felhoz, nem tudnám érvként elfogadni:

„Az integratio és differentiatio gondolata nem volt idegen előtte, és azt is jól értette át, hogy a tökélyesbülés az összefüggéstelen

homogeneitásnak - összefüggés által jellegzett heterogeneitásba való átalakulásában áll. Ezt bizonyítja az az állítása is, mely szerint a munkafelosztás egyfelől és a társadalmi szervezkedés másfelől, továbbá az egyéni kiválóság és a gránittá tömörülő társadalmi egység megalkotása főfeltételét képezi a nemzeti haladásnak. A mit továbbá a népjellemek, de különösen a nyelvek fejlődéséről mond, az semmi kétséget nem tűr meg e részben.” (57. 1.)

De még ha hajlandó volnék is a szerző által összeállított rendszert mint Széchenyi filozófiai örökségét elfogadni, tagadnom kellene, hogy az a modern monista és evolutionista világ- és társadalomfelfogásnak megfelel. Épen nem. Mert ha olykor árnyalati megegyezések konstatálhatók jóval sűrűbbek a mélyreható ellentétek. Hogy csak néhányat említek: a Mindenható jóságának a létért való küzdelemmel, a tudománynak a *pozitív* vallásokkal való kiegyeztetésétől (különben ez inkább szerző nézetének tekintendő) evolutionista gondolkodó visszariadna s ez a vélemény a sokat idézett spenceri „kiegyenlítés” félreértésén alapszik. Spencer a vallást egyszerűen, mint az *Ignorabimus*-nak megfelelő érzelmi kört tartotta fenn, de soha egy perezre sem szűnt meg azokat ostorozni, kik a vallási eszmét személyesítik, a *Great Unknown*-ok. emberi tulajdonságokat, szándékokat, vagy érzelmeket adnak, mint a hogyan az összes *pozitív* vallások teszik. Az sem evolutionista gondolat, hogy „a keresztény vallású nemzetek és népek során kívül sehöl sincs igazi civilizáció, általános előmeneteli vágy és polgári erényre alapított tiszta haladási szellem”; hisz a gondos és részletes kutatások egész könyvtára az ellenkezőt bizonyítja. Minden evolutionista megborzadna ettől a tételtől is:

„ . . . bármily testi rokonság legyen is az ember és a legmagasabb fejlettségű állatok között, szellemi képességeinél és ezeken alapuló erkölcsi valójánál fogva áthidalhatatlan űr tátong közöttük.” (50.) Ellenkezőleg a modern evolutionista tudomány aprólékos gonddal mutatta ki, hogy ez az „áthidalhatatlan űr” az emberi lélek semmi terén nem létezik. Végül azt az osztályelméletet, melyet szerző az 51. lapon foglal össze, nem hiszem, hogy a modern szociológusok között valaki — legalább a fontosabb kérdésekre nézve — aláírná.

Meggyőződésem tehát az, hogy Széchenyi ép oly kevésé volt filozófiai rendszeralkotó, mint modern evolutionista gondolkodó.

De nincs is szüksége erre a dicsőségre, mert hisz halhatatlansága más tereken keresendő. Primitív népek szokása, hogy nagy embereiket számos, bennük nem létezett tulajdonságokkal ékesítik fel. Széchenyi oly csodálatosan nagy, hogy nem kell őt olyan babérokkal koszorúzni, melyeket nem érdemel meg.

Bár nem rendszeres filozófus és olykor konzervatív velleitású theista, sőt dualista, méltó lesz mindörökre legőszintébb csodálatunkra és legforróbb hálánkra.

E sorokat előbb írtam meg, mintsem a Gaal Jenő és Hegedüs Lóránt között a *Közgazdasági Szemlében* lefolyt polémiát elolvastam volna; — szántsándékkal azért, hogy semmi külső szempont Ítéletemet ne zavarja meg. Így a Hegedüs bírálatának tökéletes nem ismerése mellett jutottam vele csaknem teljesen egyező eredményekre.

Mindazt, a mit Hegedüs — legalább arra a kérdésre nézve, melylyel itt egyedül kívántam foglalkozni — briliáns, meggyőző és jóakarató kritikájában elmond, tökéletesen helytállónak vélem, kivéve azt a felfogását, mely szerint ő a természetes kiválasztást az evolutio nélkülözhetetlen tényezőjének tartja, valamint az ehhez fűzött konklúzióit.

Vele szemben azt hiszem, hogy a modern fejlődési elmélet a *struggle for life* nélkül is elgondolható, bár bizonyos, hogy így hézagos volna. De Széchenyi a létért való küzdelem ismerete nélkül is sejthette volna a modern evolutio tanát. Hogy nem sejtette, ebben ismét egyetértek Hegedüssel; de nem csak azért nem sejtette, mert a fejlődés ezt az *egyik* magyarázó faktorát nem ismerte, hanem (a mit különben Hegedüs kellő nyomatékkal kiemel) egész theista és dualista világfelfogása okából.

Igen szomorú jelenség, hogy az udvarias és komoly kritikára a válasz indulatos, személyeskedő, sőt több helyen goromba volt. Hozzá kellene már egyszer idehaza is szokni, hogy az igazságot bárkivel szemben kimondani nemcsak tudományos jog, de kötelesség is. Hegedüs Lórántot elismerés illeti meg, hogy szerzöt nem követte a polémia erre a terére.

Jászi Oszkár.

A társadalmi osztályok.

Les Classes Sociales. Analyse de la vie sociale, par Arthur Bauer. Paris: Giard & Brière 1902. (359) 8°.

A könyv címe nem fejezi ki helyesen tartalmát. Bauer nem a társadalmi osztályok analízisét nyújtja, hanem csak azt bizonyítja, hogy az osztályok a szociológiának egyetlen reális tárgya.

A társadalomtudomány tárgya Bauer szerint a társadalmi tények (*les faits sociaux*). A különböző metafizikai entitások, mint a „néplélek”, a „nemzeti genius”, megfoghatlan koncepcziók mint a „faj”, az „emberiség” stb. nem tények, mert hiányzik bennük az állandóság és az általánosság; az egyes egyének cselekvésében viszont nincs hasonlóság. Mi marad hát a szociológia számára? Az emberek oly csoportjai, a melyeket hasonló életmódú és foglalkozású egyének alkotnak. Ezekben kari szellem él (*esprit de corps*), a mi azt jelenti, hogy egy csoportnak összes tagjai az eszméknek, az érzelmeknek, a törekvéseknek és az akaratoknak közösségében élnek. Ezek a csoportok a foglalkozásuk természete által determinált társadalmi osztályok. Tagjaik azonos természetű egyedek. Az összes előbbi hasonlóságok — a szükségletekben, az érzésben, a vágyakban, az eszmékben — új hasonlóságot eredményeznek: a cselekvésben. Ha mindezen hasonlóságot összegyűjtjük, egy *közös típus*hoz jutunk, a mely az osztálynak általános kifejezése, sémája.

Ha így fogjuk föl, a típus megfelel a tudományos vizsgálat követelményeinek. Mindenekelőtt *általános*. Megszabadítva mindazon különösségektől (particularitás), a melyek az egyéneket megkülönböztetik, csak a közös jellemvonásokat őrzi meg. Másrészt ez az egyszerűsítés nem vezet olyan szertelen általánosításokhoz, a melyek a tudománynak tárgyául egy nem létező „általános” embert jelölnek meg. Az a fölfogás, hogy az emberek egyenlők, hasonlók, ugyanazon absztrakt ideával megegyezők, annyira távol áll a valóságtól, hogy teljesen hasznavehetetlen. Ellenben a társadalmi csoportok megbízható alapul szolgálnak az általánosításra. A hasonló szokások — hasonlók, mert a cselekvésnek és az életnek azonosságában nyilvánulnak meg — a csoport összes tagjait közös jeggyel jelölik meg.

Ha a típusokat — minden osztály szimbólumjait — szabatosan meghatároztuk, lehetséges lesz kellő szabattal tudni, hogyan viselkednek majd egymással szemben; lehetséges lesz tíz osztályok egymásközi viszonyát definiálni; végül analóg összetételű társadalmak hasonlóságait is föl lehet deríteni.

Nem követhetjük Bauert fejtegetései egész során végig. Módszertani elveit az osztályok lélektanán és a társadalmi lélektanon behatóan demonstrálja, végül a társadalmi tényeket osztályozza. A befejezésben újra összefoglalja tételeit: A társadalomtudomány csak akkor lehetséges, ha általános megismerésekhez és igazságokhoz vezet. Csupán a társadalmi osztályok tanulmányozása felel meg a tudomány ezen követelményének. *A társadalomtudomány tárgya a társadalmi osztályok tanulmánya.*

A magunk részéről csak egy ellenvetést szeretnénk tenni. Bauer helytelenül állította föl az osztály fogalmát. Azt a foglalkozással azonosítani nem lehet. Sokkal több lelki rokonság van a földművesmunkás és az iparismunkás közt, mint a munkás és a nagybirtokos, illetve gyáros közt. De egy foglalkozási csoporton belül is a jövedelem más forrásait képviselő rétegek közt többnyire semmiféle lelki közösség nincs. Ha Bauer ismerte volna a társadalmi osztályoknak marxista elméletét, egészen másképp definiálta volna az osztályokat: mint azon emberek csoportjait, a kiknek gazdasági helyzetük (jövedelmük forrása és minősége) és ebből folyó ideológiájuk (erkölcsük, gondolkodásuk) közös. Ily alapból indulva ki, Bauer egészen más osztály- és társadalmi lélektant épített volna föl és más társadalmi tényeket ismert volna el.

Munkája így is fölötte érdemes. Tudtunkkal ő az első, a ki a szociális pszichológiába az osztályok fogalmát bevitte s bennük határozottan megjelöli a szociálpszichológia anyagát. Csak hiányos közgazdasági ismereteim múlt, hogy nem jutott el az osztályok valóságos fogalmához; de a társadalmi lélektannak ő mutatta meg a helyes módszert.

Itt említjük még, hogy Bauer a párisi szociológiai társaságban is provokált vitát az osztályokról, a mely azonban kevés értékeset eredményezett. A vita anyagát a *Revue Internationale de Sociologie* 1903. évi 2—7. számaiban közli. Sz.

Ruskin élete és tanítása.

(Írta Geöcze Sarolta. Tizenhat képmelléklettel. Budapest, az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. kiadása. 8 442. Ára 7 korona.)

Geöcze Sarolta derék munkát végez a ruszini gondolatvilág népszerűsítésével. *Velence Kövei* lefordítása után ebben a kötetben

a mester esztétikai elveit gyűjtötte össze, két főművéből a *Modern Painters*-ből és a *Seven Lamps of Architecture*-ből, úgy hogy ez a könyv Ruskin festészeti és építészeti tanításainak jó kivonatát adja többnyire szó szerinti idézetekben. A könyv első része egy 72 oldalra terjedő életrajz, melyben szerző nagy lelkesedéssel, sokszor túlozva, de mindig elevenen beszéli el a mester életét, pályáját, esztétikai, szociálfilozófiai és szociálpolitikai működését.

Az író azokhoz a nálunk oly kevés számú emberekhez tartozik, kiknek a könyvírás nem öncél; ő Ruskin ismertetésével nem csupán egy idegen író akar átültetni, hanem azt szeretné, ha ennek az írónak az eszméi irányt szabnának egy jobb társadalmi rend létrehozása munkájában. Geócze Sarolta a lelke mélyéből szociálpolitikus és az előszó, melyet könyvéhez írt, csak azoknak fog dagályosnak látszani, kik az emberi lélek legnemesebb szenvedélyét, a szociálist nem ismerik.

„*Szeresd meg, magyar olvasóm*”: ekként ajánlja mestere élet-felfogását.

És mi a magyar szociálpolitika ellentétes pólusáról csak megismételhetjük ezt a kívánságot. Ruskin műveinek és tanításainak terjesztését melegen óhajtjuk. Lehet, hogy más szempontokból, mint az író. Sőt abban sem vagyunk egész biztosak, hogy arra a világnézetre nézve, melyet ő képvisel, a ruskinizmus nem fog-e veszedelmes gyümölcsnek bizonyulni? Nem volna szabad elfeledni, hogy ez a csodálatos ember a reakziós és a forradalmi szellem sajátságos keveréke volt. S nemcsak a gyáripar, a vasút és a nagyváros ellen menydörög s nemcsak a tiszta vallásos kedélyek meghatóan bensőséges művészetét magasztalja igen egyoldalúlag, hanem olykor oly fejtegetésekkel áll elő, melyektől minden konzervatív szociálpolitikai kedély elborzadna.

Egy helyütt pl. a kapitalista és az útonálló között az egyedüli különbséget abban találja fel, hogy míg emez a gazdagok, amaz a szegény emberek kifosztását tartja magára nézve kedvezőbbnek. Persze ezek csak elszórt sorok és Ruskin szociálpolitikája végeredményében mégis csak az *erkölcsre* és a *szépre* van alapítva, vagyis két oly fundamentumra, melyre szociálpolitikát *nem lehet* alapítani, mivel ez az eljárás az olyan kertészéhez volna hasonlítható, ki valamely pompás új rózsza létrehozatalára irányuló gondjai közepette a növény táplálásáról megfeledkeznek. Így történhetett meg, hogy a ruskini művészeti ipari törekvés oly tárgyakat produkált, melyeket csak a leg-gazdagabbak voltak képesek megvásárolni.

De Ruskin szociálpolitikája ezt a könyvet csak távolabbról érinti, mivel az csupán esztétikai hitvallását nyújtja. És ez az esztétikai hitvallás a mily ellenszenves a művészet filisztereinek, ép annyira örömet fog okozni mindazoknak, kik egy szép és teljes emberi lélek

többször egyoldalú, olykor túlzott és elfogult, de mindig tiszta és mély esztétikai életében gyönyörködni tudnak. A szép jelenségeinek tudományos kutatóját persze Ruskin szépfilozófiája nem fogja kielégíteni, mert nélkülözni fogja abban a szigorú és pontos dedukciókat vagy indukciókat. A szép „örök törvényei” és az anathémák ezek nevében bőven teremnek. Mégis a művészet-pszichológus kevés író fog oly haszonnal olvasni, mint Ruskint. A szépítéletek genezise nála szokatlanul plasztikusan jelentkezik. Erős vallásosság, skrupulózus erkölcsi érzék, a természet külső jelenségeinek mikroszkopikus ismerete: íme azok a források, melyekből Ruskin élvezeti körének minden jelensége levezethető.

De Ruskin nemcsak termékenyítő író, hanem alkotó géniusz is. Nem volt senki, ki a művészetnek az erkölcsessel való szoros összefüggését oly mélyen látta és meggyőzően bizonyította volna, mint ő és a ki oly tisztán átérezte volna, hogy a művészet élvezete nem pusztán luxus-élvezet, hanem annak messzemenő szociális következményei vannak.

És ha még hozzáteszem, hogy Ruskin a világirodalom legragyogóbb stilisztáinak egyike, könnyen megértjük, hogy miért rázta meg oly hevesen kora gondolkodó elméit a theória terén is.

Ismételjük, hogy Geöcze könyvét csak a legmelegebben ajánlhatjuk. Hogy a fordítás jó, azt talán fölösleges is mondani, hisz az író tudvalevőleg oly jól ért a fordításhoz, mint igen kevesen. *J. O.*

Francia könyv a német szocializmusról.

(La démocratie socialiste allemande. P. Edg. Milhaud. Paris, Alcan. 1903.)

Könyvünk szerzője a nemzetgazdaságtan előadója a genfi egyetemen, ismert nevű, igen előkelő munkálója a francia szocialista irodalomnak, sőt Jean Jauréshoz baráti kötelék fűzi. Hosszabb időt töltött Németország nevezetesebb városaiban, hogy a forradalmi munkásmozgalmat tanulmányozza. Nem dolgozott hiába, miként ez a közel 600 oldalos, fáradhatatlan buzgalommal írt és áttekinthetően beosztott munka bizonyítja. Németországi tartózkodása idején nem elégedett meg számos szocialista kitűnőség — közlük Liebknecht és Vollmar — bő felvilágosításaival, személyesen is elvegyült a munkásgyűlések tömegében és felkereste az ellenséges táborokat, a liberális csoportokat ép úgy, mint a Bund der Landwirte-t, sőt Hans Crügert is, a német elvtársak legújabb Belzebubját. Ennek a körülménynek tudható be részben, hogy tárgyilagossága és világos egyszerűsége ellen csak kevés kifogás emelhető. Ez pedig derekas egy érdem, nevezetesen napjainkban, mikor — úgy látszik — sehogysem tudjuk a tudományt a politika karmaiból kiszabadítani. Hogy objektivitása helyenkint szárazságnak és velőtlenségnek is beillik, látni fogjuk. A tudományban azonban az objektív kevés néha többet ér, mint a szubjektív sok. Milhaud rendkívüli szorgalommal és elégséges helyi tájékozottsággal csoportosítja a német szocializmus dokumentumait, még pedig — a német

szocialisták legilletékesebb ítélete szerint — lelkiismeretesen és szerető gondnal. Nekünk azonban legyen szabad épen e pontban emelnünk kifogást. Mintha hiányoznék Milhaudból a monografistánál elengedhetetlen bíráló érzék, melylyel anyagát megrostálja s a lényegest a lényegtelenről megkülönbözteti. Könyve tele van lényegtelenséggel. Alig látjuk nála az adatfeldolgozás azt a nemesebb módját, mely a dolgok magvát keresi és tünteti fel a nélkül, hogy akár író, akár olvasó felületesen értesülne. Milhaud szemében minden fontos, a mi tárgyára vonatkozólag levél- és könyvtárakban kezébe akad és akárhányszor oldalokon át idéz tizedrangú választási és más alkalmi röpiratokból, melyek — intra et extra muros — csupán arra méltók, hogy együgyű bombasztjaikat mihamarabb elnyelje a feledés forgotaga. Viszont pl. az agrárkérdést sekélyen és hiányosan mutatja be.

A kritikátlanság lehet oka annak a hiányosságnak is, melyet franciaia részről hoztak fel szerzőnk ellen: hogy művében hiába keresünk filozófiai átgondolást, eszmei mélységet — mely nagyon is megférhet a tárgyilagosság korlátai közt — vagy a következtetések tudományos megállapítását, szóval: hogy *nincs lelke a könyvnek*. Mi ezt a megrovást talán egy distinctióvá enyhítsük: Milhaud könyve kiváló helyet érdemel a *pártirodalomban*, de a *szociológia* számára nem több kútforrásnál, melyben az adatok feldolgozatlanul hevernek.

Saját álláspontja gyenge quintessentiája az a befejező apológia, melyben a német párt török-szakad egységét dicsőíti. Valóban, végre- valahára érdemes volna legalább felvetni a kérdést: igazán oly döntő és oly kívánatos tényező-e az a sokat emlegetett, ritkán látott egység, hogy érdemes volna olyan helyekre is odahazudni, a hol se híre, se hamva? Nem tartozunk-e azzal, tesztem egy Herbert Spencer szellemének, hogy *legalább meghányjuk-vessük*: helyes-e a fejlődés szempontjából az egyéni iniciativa illetén letiprása? Elfogadható-e meg-gondolás nélkül, vakon, piaczi lármával ez az egység a legfőbb jónak, melyből áldásnak *kell* fakadnia, a döntő erőforrásnak, mely nélkül könyörtelenül el kell „posványosodnia” minden hatalmas haladásnak, forradalmi lendületnek? Valójában oly kívánatos volna ez az egység? Kétségkívül oly elkerülhetetlen? Akár a múlta, akár a jövőre gondolunk, a társadalmi jelenségek vizsgálatánál ideje volna, hogy ennek az egység-babonának szeme közé nézzünk.

Milhaud az elaprózáson, a részletekbe való burokratikus elmerülésen kívül a német szocializmusnak ezt a másik hibáját is elsajátította. Ő is odasorakozik a német egység-jezsuitizmus nemzetközi diszorségéhez, mely Palermótól Stokholmig ugyanazt a frázist ismételteti. A szociáldemokrata vezérek között u. i. nem csupán tősgyökeres gondolkodók, szónokok és szobatudósok vannak, hanem — sajnos — fölös számban tősgyökeres elnökök, diplomaták és Beschwichtigungshofratok is, a kiknek becsesebb a külső, egynapos, mint az elevenbe menő, gyökeret verő igazság. Ezek terjesztik a babonát, hogy a gondolatok életében is a sima, zavartalan és elegáns forma a fő, feledvén, hogy az egybekapcsolt zentrifugális elemek kölcsönösen megbénítják egymást. Azt hiszik, a gazdaság-társadalmi forradalmat is egy toasztal kell megnyitni, mint a bankettekét és kongresszusokat. Így maradnak együtt és undorodnak meg egymás praktikáitól férfiak, a kik különböző utakon különböző célokat szolgálnak és kölcsönös tisztelettel küzdhetnének a maguk igazáért, ha — két táborra engednék őket szakadni. Megint hódított a babona: a jeles francia tudós is többre tartja a Singerek és Auerek egység-frázisát a Vaillantok és Guesdek meggondolásból fakadt, férfias párt-

ütésénél. Még nem is olyan régen — II. Frigyes korában — a berlini szabadgondolkozók mohón böngészték össze forradalmi világnézetüket a Voltairek és Diderot-k morzsáiból. Welche Wendung durch Gottes Fügung! A nyers erő minő térhódítása, a szám-eredmények mily túlságos megbecsülése, a közepszerűség minő diadala! Egy tudós francia, a ki ne vegye észre, miként torzítja el a pártfegyelem a Bernsteinok, Vollmarok, Heinék és másfelől a még ezeknél is jelentékenyebb Kautsky őszintén és mélyen megindult, sekélyen és csúfosan folytatódott eszmeharczát. Így ér zátonyra köztük minden egyenes, szókimondó nekibuzdulás, a nagy szempontok itt is, ott is elhomályosulnak és személyes keserúségeik, sértett hiúságaik apró-cseprő jelenségek képtelen felfújására és valóban fontosak tudatos leplezésére vezetik őket. Így érik be végül csöndesen önmagukkal szemben a Kanthoz visszatérők, de a Feuerbachnál megmaradók is a melan-kolikus Kant-törmeléssel: „Wovon man frühzeitig als Kind sehr viel weiss, davon ist man sicher, späterhin und im Alter nichts zu wissen und der Mann der Gründlichkeit wird zuletzt höchstens der Sophist seines Jugendwahns.”

Ímhol a legmodernebb francia politika egy kiváló teoretikusa is mennyire felült a porosz pedantériának. Szinte oda szeretnők tenni hatalmas könyvét a berlini arzenál francia ágyú mellé. Megint győztek a porosz iskolamesterek. L. L.

Józan Erkölcs.

(Egészségtani erkölcsstan. Írta Timon Zoltán, áll. ipari szakiskolai tanár Aradon. Arad, 1902. Nyomatott Béthy L. és Fiánál.)

„A könyv czíme az olvasót ne ijeszze meg. Ez nem akar filozófia lenni és nem is az. Egyszerű útmutató ez: mi módon szerezhető: vastag csont, erős, tömeges izomzat, ellentálló, ép szervezet és eleven, kiterjedt értelem; és miként hagyományozhatok utódainkra át mindezek.”

Es tényleg szerző hű marad ígéretéhez. A kik félnek a filozófiától, bátran hozzáláthatnak olvasásához. Vajon azok is, a kik szeretik a filozófiát? Erre a kérdésre nem mernék olyan feltétlenül igennel válaszolni. Azokat, a kik megszokták, hogy minden tétel kellő induktív és deduktív kutatásokon nyugodjék, alig fogja kielégíteni szerzőnk példálózó vagy apodiktikus modora, melyben a legnehezebb problémákat tárgyalja. Körülbelül azonos megítélés alá esik, mint egyik főtektélye, *Smiles* (vagy mint ő konzekvens, de szörnyű módon írja; *Szmájlisz*), ki a szigorú tudományos módszerhez szokott olvasót sohasem fogja meggyőzni igazáról. Ellenére ennek azt hiszem, hogy a tudományos szemű olvasó sem fogja haszon nélkül olvasni e könyvet. Szerző ugyanis gondolkodó ember, ki nem egyszer helyes észrevételeket tesz és figyelemreméltó következtetéseket von le. Van e mellett a könyvben valami lelki derékség, tudományos bátorság, mely jól esik. Igazságszerető ember beszél itt, ki ment a társadalmi előítéletektől és kiszabadult a napi sajtó „konvencionális hazugságaiból”, derék férfiú, ki az emberi haladás ügyét a szívében viseli.

Egy kis mutatvány tájékoztatni fog a könyv általános jellegéről, modoráról, érdekességéről és furcsaságáról egyaránt. Pl. „a lángelme, a korhely rossz apa-alany” című pontban ezeket mondja: „Hülyéket és nyomorékokat nemzeni azonban nem csupán lángeszek vagy jeles képességek kiváltsága. Agyon lehet hajszolni a szervezetet: a nyomorúság közben ránk nehezedő élet teher, de ugyancsak az asztal

és a szerelem élvezeteibe való elmerülés, semmittevő élvezés közben, a túlságosan fűszerezett ételek, a meleg, izgató italok, a dohány, az alkoholok és a fűszerül fogyasztott mérgek: a kokain, morfium és éther élvezete által is. De míg egy Jézus Krisztus, egy Nyujtn (sic !), egy Petőfi főnixszek: a kik önön belső tűzők által égetik el önmagukat a közjólét oltárán, hogy örökkön égő lángszellemük parányait az emberek milliói közt szerteszórván, azon világosságból, melyet ők ragadtak le az égből, mentül több legyen az emberek között örökös közvagyonná: addig a dobzódók torkossága hülye, hitvány, ostoba emberekkel telíti meg a társadalmat; jó anyag az önkénykedő zsarnokok, az ámitók és csalók számára, kik jólétüket embertársaik gyöngeségére, hitványságára és bűneire alapítják, mert az olyan nép alázkodik porig a slachtic és a korcsmabérlő jebuzeus előtt; de rossz anyag a derekakra nézve, kiket béke idején a hasznos munkában és haladásban gátolnak, háborúban pedig érte mi és testi gyöngeségükből folyólag nem segítenek! Finisz Polonie (!).” (32. 1.)

„*Le style c'est l'homme*” ebben az esetben igazán beválik.

J. O.

A községi politika egy vezérkönyve.

Adolf Damaschke: Aufgaben der Gemeindepolitik. — Ötödik lényegesen bővített kiadás. Jena, Fischer. 1904.

A társadalmi élet irányítására nézve mindent lehetőleg változatlanul tartani törekvő merev konzervatívok és a gyökeres változásokat erőszakos eszközökkel egy csapásra keresztülvinni akaró forradalmárok között állanak azok, a kik az emberi társaság fokozatos, békés baladásában, fejlődésében bíznak és ezen fejlődés elősegítése, irányítása útján igyekeznek a társadalom helyzetén javítani. Ezen manapság napról-napra szaporodó gyakorlati evoluzionisták tevékenységében ismét két, egymással nem ellenkező, de egymástól mégis különböző irányt lehet felismerni. Az egyik rész bizonyos eszmények felállításá, megismertetése és megkedveltetése útján igyekszik a talajt előkészíteni oly reformok számára, melyek megvalósítása emberi számítás szerint csak egy távolabbi jövőben válhat lehetségessé. A másik rész ellenben a mai köz- és magánélet eszközeivel, saját vagyonának, politikai befolyásának, rábeszélő képességének felhasználásával törekszik a legközelebb elérhető célokra.

Ezen leggyakorlatosabb irányzathoz tartozik a német boden-reformerek szövetsége és ennek nagyszorgalmú elnöke: Adolf Damaschke.

Ezen szövetség nyíltan vallott célja a községi szocializmus abban az értelemben, hogy a községek szűnjenek meg az állami élet többé-kevésbé öntudatlan és automatikus, tehát tökéletlen közegei lenni és e helyett valódi, saját étellel bíró szervezetekké fejlődjenek, melyek minden egyes tagjuknak a lehető legteljesebb mértékben nyújtják a boldogulás feltételeit. A szövetség programjára, mely a jelenleg ismertett könyv végén található, még visszatérünk. Eszközei a községi képviselőtestületekben való érvényesülés, a választások befolyásolása és főleg egy nagy terjedelmű agitáció, melyben mintaképeül Henry George-ot választotta. A szövetség „Kulturprobleme der Gegenwart” talán túlhangzatos cím alatt egy gyűjteményes könyvvállalatot is ad ki. De a szövetség vezető eszméit legteljesebben összefoglalva Damaschke jelen munkájában találjuk meg.

A legégetőbb kérdés, melylyel a szövetség és a jelen ismertett tárgyát képező könyv is foglalkozik: a telkek árának emelkedése és

ennek folytán a lakások megdrágulása. A szerző számos idézettel és Németország legújabb fejlődéséből merített adattal bizonyítja, hogy mindennemű gazdasági fellendülésnek — származott legyen ez győzelmes háborúból, közlekedési eszközök építéséből, a termelés emelkedéséből — legérezhetőbb következménye bizonyos földtelkek értékének gyakran több ezer százalékkal való felszökése volt. Ez gazdaggá tette az illető telkek eredeti tulajdonosait vagy azokat az üzérkedőket, a kik idejekorán reájöttek arra, hogy hol lesz legczélszerűbb jövő eladás végett telkeket vásárolni (Terraingesellschaften). Ellenben súlyos csapást képezett a lakosság nagy többségére nézve, mely keresete végett a gazdasági fellendülés székhelyén, a megdrágult telkeken felépült bérházakban annyival több bért volt kénytelen szerény lakásáért fizetni, hogy ha munkakeresménye a gazdasági fellendülésben talán szintén emelkedett volna, a többletet azonnal el kellett lakására költenie. E mellett a lakások bérével együtt az üzlethelyiségeké és műhelyké is emelkedett — ennek következménye megint a kis ember mindennapi fogyasztási czikkeinek drágulása. A telkek drágulásának hatását különben megérezték a nagyiparosok és kereskedők is; (részben a lakások drágulása folytán más czikkekből beálló fogyasztáshiány miatt is) hasznuk tehát a nagy gazdasági fellendülésekből legfőként csak azoknak volt, a kik benne legkevesebb érdemet szereztek: bizonyos telkek szerencsés bérőinek. Damaschke ezt egy példa nyomán a következő keserű szavakkal fejezi ki:

„A burgonyaföldből építőtelek lett. Berlin megnőtt. Mindazok az államférfiak, a kik ama végzeteljes 50 esztendő alatt Németorszáért gondolkodtak; a hadvezérek, a kik csatáit megnyerték; a katonák, a kik életüket a hazáért koczára tették; a feltalálók, a kik az ipar számára új pályákat nyitottak; a gyárosok, a kereskedők, a munkások, a tanítók — mind, a kik testtel és lélekkel hozzájárultak a német birodalom felállításához és nagygyá tételéhez, és ezzel együtt annak fővárosához is — ők mind közremunkáltak abban, hogy a 8000 márkából 6.000,000 márka legyen.”

Az ellen, hogy a telektulajdonosok munka nélkül magukhoz ragadhassák a fejlődés folytán a nemzeti vagyoni- és jövedelemben előálló többletet, hogy tovább menve még meg is sarczolhassák a nemzet termelő elemeit — hija fel harcra a társadalmat és különösen a községi szervezeteket a bodenreformerek szövetsége. Hadat izen a római jogi felfogásnak, mely a földterület fölött ép oly korlátlan uralmat ad az egyesnek, mint akármely fogyasztási jószág felett. E helyett a szövetség a régi germán elvhez való visszatérést óhajtja, mely szerint a föld alapjában véve a közület, a nép tulajdona, mely az egyesekre csak többé-kevésbé korlátolt használati jogokat ruház. Ennek megfelelően Damaschke is nagy szószólója a községi földtulajdon fenntartásának és kiterjesztésének, valamint a házhelyek időre korlátolt bérbeadásának, miáltal a község annak idején az esetleg beálló értékemelkedés élvezetébe lép. Ezenkívül a telkek megállapított értékemelkedése után minél súlyosabb adó kivetését javasolja és a teleküzérkedés megnehezítése céljából azt ajánlja, hogy az üres házhelyeket ne csekély használati, hanem gyakran igen nevezetes forgalmi értékük szerint adóztassák meg. Ez utóbbi rendszabálytól a szerző azt az eredményt várja, hogy az üzérkedők nem fogják soká benne hagyni tőkéjüket a súlyosan megadóztatott, de jövedelmet nem hozó telkekben, hanem mihamarább eladják ezeket olyanoknak, a kik házakat építenek reájuk és ezáltal elleneműködnek a lakások drágaságának.

Ezek a javaslatok azonban távolról sem merítik ki a boden-

reformerek programját és a jelenleg ismertett könyv tartalmát. Kiterjeszkedik ez az iskolaügyre, az elemi oktatás és tanszerek ingyenessé tételét követelve — és pedig minden iskolakötelesre nézve, nehogy az ingyenes iskolázásban részesülők „szegény-emberszag”-hoz jussanak. Kívánja a községi munkaközvetítést, a községi munkák kiadásánál a túlságos olcsó, már nem reális versenyen alapuló ajánlatok mellőzését, a lakásviszonyok erélyes megjavítását, családi kertek kijelölését és bérbeadását, némely üzemek (vízvezeték, világítás, közúti járművek) községi kézben tartását, a községi fogyasztási adók lehető eltörlését, a gyógyszerári engedélyeknek a községek részére való kiadását, a községi választási rendszer megjavítását stb.

Nagy érdeme a jelen könyvnek, hogy a szerző kifejezett szándéka szerint mindennemű utópiát mellőz és csak oly gyakorlati javaslatokkal foglalkozik, melyeket egy vagy más helyen már a valóságban kipróbáltak. Ezért a jelen könyv rendkívül bő tárházat nyújtja a nemzetgazda és a szociológus számára érdekes adatoknak és tanulmánytárgyaknak.

Csak két példát kívánok felhozni a könyvből arra nézve, hogy némely elveknek, így az egyéni kezdeményezés és a hatósági vezetés elváaiak egyoldalú alkalmazása az életben mily ferdeségekre vezet.

Nürnbergben a városi hatóság házakat épített, hogy a városi alkalmazottakat olcsó és jó lakásokkal ellássa. De az alkalmazottak csak igen kis mértékben vették igénybe ezt a jótéteményt, mert féltek, hogy túlságos függésbe jutnak a város vezetőitől, a kik most már nemcsak munka-, hanem lakásadók is lettek volna. Ily tapasztalatokat másfelé is tettek, úgy, hogy célszerűbbnek bizonyult magukra a szövetkezetekbe egyesült munkásokra bízni a munkáslakások felépítését.

Berlinben ellenkező irányú tapasztalatot tettek. Miután több város apró földterületeket kezdett bérbeadni „családi kertek” számára, melyekben sok munkás és szellemi foglalkozásból élő család is hasznos, kellemes és egészséges szórakozást talált szabad óráiban — Berlinben magánvállalkozók adtak ki ily kertterületeket, persze drágábban, mint a községek. Nos, a könyv szerzője előtt egy asztalos a következőképen vázolta a kerttelep használatával járó előnyöket: „A kertem tulajdonosa, a kitől azt bérebe bírom, a telep területére szóló sörkimézési engedélyt váltott. Ha most már vasárnaponként nem ülök családommal együtt az ő csapszékében és nem fogyasztok elég sört, biztos lehetek benne, hogy jövőre már nem kapom bérbe a kertemet”.

Persze azon buzgalmában, hogy tételeit minél több példával bizonyítsa és ajánlja, a szerző abba a hibába esik, hogy itt-ott olyan példákat is hoz fel, a melyeknek bizonyító értéke legalább is kétes.

Büszke öntudattal sorolja fel a szerző azokat a törvényeket, kormányrendeleteket, hatósági intézkedéseket, melyek már a telekreform-agitáció eredményeinek tekinthetők. Miguel porosz miniszter sokat tett ebben az irányban, ellenben Richter nem áll nagy kegyben a bodenreformerek előtt.

Damaschke könyve teljesen meggyőz arról, hogy Németországban valóban szükséges egy tervszerű, célutadatos reformtevékenység a községi élet kialakítására. De hát nálunk Magyarországon! Fájdalmas érzés fog el, ha reagondolunk, hogy itt egy községi szociális politikának még oly feladatokkal kellene megküzdenie, mint az úgynevezett „pusztai” birtokok adóelőjogának megszüntetése, valamint azon szervezeti hiba orvoslása, hogy kisebb községekben a közigazgatás jó vagy rossz volta tisztán a községi jegyző jóvoltától függ. De hát mikor leszünk mi abban a boldog helyzetben, a melyben Németország, mikor

fognak a közjogi és a nemzetiségi kérdések vezetőinknek elég időt engedni, hogy efféle „csekélységekkel” is foglalkozzanak?

Damaschke könyvének végén hat különböző községpolitikai programot közöl. Jó eszméket, szociális haladás elveit valamennyi foglal magában, bár egynémelyik bizony az értelmiség elleni ellenszenv és az antiszemitizmus elemeit is feltünteti. Szó szerint közöljük a német telekreformerek szövetségének programját:

„A német telekreformerek szövetsége a föld- és telekkérdésben látja a szociális probléma leglényegesebb részét.

A mellett foglal állást, hogy a földtelek, a nemzeti lét ezen alapja, egy jog uralma alá helyeztessék, használata munkahely és lakás céljaira minden visszaélés megakadályozásával előmozdítottassék és az értékőbbbet, melyet az egyes ember munkája nélkül elér, lehetőleg a nép egészségének hasznára fordítottassék.

Ezen szempontból vezetve a szövetség a következő követeléseket állítja fel:

I. A dologi hitel szerves átvitele közkézbe.

II. A természetörök, valamint monopolszerű iparok és üzemek a közjával ellenkező üzleti kihasználásának megakadályozása.

III. 1. A községi földtulajdon fenntartása és tervszerű kibővítése.

2. Egy lakástörvény kibocsátása, mely a telek üzérkedő és túlságos kihasználását megakadályozza és kizárja az oly lakóhelyiségeket, melyek egészségi és erkölcsi szempontból nem felelnek meg a jogos kívánalmaknak.

3. A be nem épített városi terület megadóztatása az adókötelesek értékbevallása alapján. *A községek kisajátítási joga a bevallott értéknek megfelelő árban.*

4. Valahányszor értékelkedés áll be közköltségen eszközölt javítások (híd-, iskola-, múzeum-építések, közúti vasutak, parkok létesítése stb.) folytán, az érdekelt telektulajdonosok bevonása a költségek fedezésébe ingatlanuk értékének emelkedése arányában.

5. Falusi kényszereladások alkalmával elővételi jog a községeknek, illetőleg az államnak.

6. Tervszerű belső gyarmatosítás az állam által és pedig oly módon, a mely az újonnan alkotott birtok spekulatív használatát és adósságokkal túlterhelését kizárja.

7. Az építőiparosok (pénzbeli) követeléseinek biztosítása.

8. A közös tulajdon alapján álló építkező társaságok támogatása, különösen községi földterületek bérlet alakjában való átengedése útján.

A szövetség minden politikai pártban barátokat szerez törekvései számára; közlönye a „Deutsche Volksstimme” társadalompolitikai folyóirat. Berlin, Arconaplatz 8.”

Dr. Farkas Geiza.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság f. évi január hó 24-én d. e. 11 órakor *Herbert Spencer* emlékére felolvasó-ülést tartott.

Az emlékünnepeyen oly nagy közönség jelent meg, hogy a Kereskedelmi és Iparkamara díszterme ezúttal szűknek bizonyult.

Hegedűs Lóránt alelnök az ülést megnyitván s megemlékezvén Spencernél tett látogatásáról, melyen Spencer rokonszenvét és üdvözlését küldte a Társaságnak, az elhunyt nagy filozófust, mint szociológust méltányolta. Utána *Somló Bódog* a Spencer ethikai rendszerét mutatta be. Mindkét nagy sikert aratott felolvasást Szemlénk más helyén közöljük.

*

A Társaság következő üléseit egy felolvasás- és vitaciklus fogja betölteni, melyre az elnökség a következő programmszerű meghívót bocsátotta ki:

Társaságunk vezetősége elhatározta, hogy „*A társadalmi fejlődés iránya*” címen felolvasás-, illetve vitaciklust rendez. Komoly tudományos és társadalmi szükséglet nálunk a jelen problémái mellett az elmélet a jövő fejlődés nagy és életbevágó kérdései felé terelni, hogy a társadalmi problémákat azokból a nagy és egyetemes világ-történelmi tendenciák szempontjából szemléljék, melyek nemzeti létünk fejlődésére okvetlenül visszahatnak. Ezen egyetemes szempontok hiánya az oka, hogy a nagy szociális áramlatokat, melyek ma a nyugati civilizáció legégetőbb foglalkoztatói, nálunk néhány értelmetlen, vagy sekély jelszóval szokás elintézni. Még a művelt magyar közönség jó része is megelégszik azzal, hogy pl. a liberalizmus = manchesterizmus, a gyöngye kiszípolozása a gazdaságilag erősebb által; a szocializmus = földfelosztás; és a konzervativizmus vagy keresztény szocializmus = fekete csuha, sötét reakció stb., stb.

Az eszmék ebben a sötétségében vagy zűrzavarában Társaságunk hasznos munkát vél teljesíteni, midőn gondoskodik arról, hogy a nyugati szociális fejlődés ezeket az egymással küzdő alapirányzatait szakemberek egy-egy felolvasásban bemutassák, kifejtsék azok történelmi kialakulását s érvényesítsék mellettük az iskola egész tudományos fegyvertárát. A felolvasások nyomában vita fog megindulni s melegen óhajtjuk, hogy azon résztvegyen mindenki, a ki a modern szociológia

ezen alapvető kérdéseiben jártas, még pedig a legellentétebb álláspontok képviselői is, hogy ezzel is ápoljuk a tudományos kutatás ama fontos előfeltételét, mely a legeltérőbb vélemények megbecsülésében áll.

A felolvasásokat és vitát külön kötetben is ki fogjuk adni, hogy így a ciklus eredményeit azok is értékesíthessék, kik azokon részt nem vehetnek.

Nyomatékosan ki kell emelni, hogy a felolvasásokból és a vitákból minden napi politika szigorúan ki lesz zárva. Nem az a kérdés, hogy ma mit tegyen vagy mit ne tegyen a mai magyar politika, hanem kizárólag az: melyek a jelenlegi társadalmi fejlődés uralkodó és a jövő kialakulását megszabó erői és szempontjai.

A ciklus négy felolvasásból és a vitából fog állani.

A négy expose a következő: *Gr. Batthyány Ervin: az anarchizmust; Geőcze Sarolta: a konzervativizmust (keresztény szocializmust); Dr. Gratz Gusztáv: a liberalizmust; Dr. Szabó Ervin: a szocializmust* fogják bemutatni és képviselni.

Az első felolvasás, a Dr. Gratz Gusztáv, f. évi február 14-én, vasárnap, d. e. 11 órákor lesz a Kereskedelmi és Iparkamara (V., Szemere-u. 6.) dísztermében.

A többi felolvasásokra és a vitaülésekre külön meghívók fognak szétküldetni.

A felolvasásokat a *Huszedik Század* is közölni fogja, úgy hogy a vitában azok is részt vehetnek, kik akadályozva voltak a felolvasásokon megjelenni.

A kik a vitában résztvenni óhajtanak, szíveskedjenek ezt titkárainknál bejelenteni, mert a felszólalások sorrendjét a jelentkezés ideje fogja megszabni.

Vendégeket szívesen látunk.

Az elnökség.